

A SZOCIÁLDEMOKRÁCIA AZ ÚJ AUSZTRIÁBAN.

Az entente-államok részéről a világháború idejében életbe-
léptetett gazdasági intézkedések sehol a középeurópai álla-
mokban nem okoztak olyan nélkülözést és nyomorúságot,
mint Ausztriában, illetőleg annak alpesi tartományaiban és legfő-
képpen fővárosában, Bécsben. Sehol sem volt az élelmezési adag
minden tekintetben oly szűkösen megszabva és sehol sem volt a
hatóságilag megállapított élelmiszermennyiség oly kevésbé bizto-
sítva, mint itten, hol a készletek hiánya miatt előfordult az is,
hogy a szűkreszabott és rendes viszonyok közt csak állati táplál-
lékra felhasznált örleményekből készült kenyéradagot máról-hol-
napra felére kellett leszállítani és a hatósági élelmezési jegyek nem
kerültek beváltásra. A nagyfokú éhséget annál inkább érezhette a
lakosság, mert Bécs azelőtt mindig a legjobban ellátott városok
közé tartozott, piacának nagyfokú felvevőképessége a legjobb
árúkat biztosította neki a monarchia agrár-országaiból. Az átlag
bécsi, s itt nemcsak a polgári elemre gondolok, táplálkozásában
a háború előtt kétségtelenül nagyobb igényeket elégített és elégít-
hetett ki, mint bármely más németországi nagyváros lakója — ha
összehasonlításul egy par excellence agrárország lakóit, mint Ma-
gyarországeit nem is vehetjük. Annál fokozottabb mértékben kel-
lett tehát Bécs és az osztrák ipari vidékek lakóinak a háborúval
járó sanyarúságot érezni. A közélet állapotja a lakosság
nagy részénél jóval előbb kívánatosá tette a háború befejezését,
mint a katasztrófa, a frontok összeomlása bekövetkezett. Az átala-
kulás Ausztriában, mely a monarchia fennállásából mégis min-
dig a legnagyobb előnyöket húzta, minden nagyobb forradalmi
mozgalom nélkül, szinte magától ment végbe. A „császárváros“
észrevétlenül lett túlnyomórészen köztársasági érzelművé, de
lakosságára azután is nagy nélkülözések vártak. A Habsburg-biro-
dalom összeomlásával Bécsnek és a Bécs körüli ipari vidékeknek
eddig természetes beszerzési forrásai bedugultak. A 6 millió
lakosra megcsónkított új-Ausztria fogyasztása túlnyomórészen
behozatalra szorult. Az új szomszédállamok pedig mind szigo-
rúbban zárták el határaikat, sőt az állami hatalom tekintélyének

teljes leromlásával magában Ausztriában is megtiltották az egyes tartományok az élelmicikkek kivételét, elvágták a nagy behozatalra szoruló főváros életadó ereit. Ausztria Amerikából volt kénytelen gabonát behozni, mikor a Bácskában és a Bánságban nagy volt a felesleg, Bécsbe argentinai konzervhúst, dán és holland margarint szállítottak, mikor Felső-Ausztriában aránylag olcsó pénzen lehetett kapni az alpesi vaját és a friss marhahúst. Ez az idő is, mikor az újságok naponta arról számoltak be mint legaktuálisabb érdekességről, hogy hány vagon liszt érkezett Bécsbe és hogy Amerikából vagy Ausztráliából egy-egy hajó megindult gabonarakománnyal Ausztria számára, elmúlt anélkül, hogy vérontással járó polgárháború vagy társadalmi forradalom következett volna be, pedig tudjuk, hogy a valutaromlás és az ezzel járó drágulás sehol sem öltött olyan arányokat, mint Ausztriában. Míg az agrárius Bajorországban és a szomszéd Magyarországon a kommün gyászos napjait élték s a magyar és az orosz szovjet-köztársaság számos ügynöke dolgozott nagy anyagi eszközökkel Ausztriában, a lakosság nyugodt maradt és komoly kísérlet a proletárdiktatúra megalapítására nem is történt. Elmaradván a kilengés balfelé, nem történt meg jobbfelé sem és Ausztria ma a legradikálisabb köztársaság példáját mutatja, mely azonban a régi gazdasági és társadalmi alapokon áll. Ha a társadalmi osztályok súlyában történtek is nagyarányú eltolódások, a kapitalista társadalmi rend megmaradt.

Ha a röviden vázolt fejlődés okait kutatjuk, úgy mint legfontosabbra az osztrák szocializmus, a szociáldemokrata párt szereplésére bukkanunk, bár sok egyéb tényezőt, így az osztrák-német, de különösen a bécsi ember sajátos mentalitását sem szabad figyelmen kívül hagyni.

1. A szociáldemokrata párt.

A munkásmozgalom Ausztriában az 1860-as évek végén kezdett észrevehető arányokat ölteni, mikor az alkotmányosság helyreálltával a törvények bizonyos szabadságot engedtek meg a gyülekezés és a szervezkedés terén. Lassalle eszméi a legiparosabb vidékeken, Bécsben és északi Csehország németek lakta területén, hol a legfejlettebb volt a gyáripár, szereztek az első híveket. 1869 dec. 3-án volt az első nagyobb munkástüntetés a Reichsrat előtt a szociáldemokrata szakszervezetek elnyomása miatt, melyek száma a koalíciós tilalom megszűnése után gyorsan nőtt. A 70-es években a munkásszervezetekben már két ellentétes irány fejlődött ki: a mérsékelt és a radikális. Az első hívei a német centralistákkal és a liberálisokkal való szövetségben akarták a politikai érvényesülést megszerezni, a másik meg az autonóm-szlavista

tendenciákkal rokonszenvezett és mint ilyen a csehországi feudalista körök támogatásában részesült, kik segítőtársat találtak benne a föderalizmusra irányuló törekvéseikben. Mikor azután a 80-as években anarchista tanok is követőkre találtak a szakszervezetekben és több merénylet fordult elő, a császári kormány az egész munkásmozgalommal szemben a legszigorúbb rendőri elnyomás eszközeihez fordult. 1884-ben kivételes intézkedéseket léptettek életbe, melyek öt esztendő múlva ugyan megszűntek, de a szakszervezeteket a kormány ezután is politikai egyesüléseknek tekintette, melyeknek nem volt megengedve az egész birodalomra kiterjedő egységes szervezetet létesíteni. Programjuk, mely eleinte csupán segélynyújtásra szorított szükség, betegség és haláleset alkalmával, növekedésükkel kibővült és most már a munkanélküliek támogatására és az osztályharc, a munkások és a munkaadók közti küzdelem irányítására is kiterjedt. Minthogy tagdíjakat sztrájk céljaira nem volt szabad gyűjteni, harci alapok gyűjtésére és gyarapítására bizalmiférfiaktól külön titkos szervezetet létesítettek. Az egyre erősödő szakszervezetek politikája kifejezését a szociáldemokrata pártban nyerte, melyet dr. Adler Viktor alapított meg 1888-ban, miután sikerült neki az egységet az említett két irány közt helyreállítani. Az új párt Kautsky-készítette programja a marxizmus alap gondolatait követte és elismert vezetője, az összeomlás után (1919) bekövetkezett haláláig dr. Adler Viktor (orvos) volt, kinek nagyobb műveltségen alapuló mérsékelt gondolkodása az egész pártra ráütötte bélyegét. Nem csekély mértékben az ő személyes befolyásának tulajdonítható, hogy az osztrák szociáldemokrata párt nem egy kritikus pillanatban nem ragadtatta el magát a radikalizmus örvényébe. Az új párt főleg németekből állott, főszöke az agitálásra az általános választói jog volt. Ennek élet azonban már gróf Badeni elvette, mikor a fennálló 4 választó-kúriához egy ötödiket csatolt, aminek folytán már 1897-ben 14 szociáldemokrata került be az osztrák parlamentbe. Az osztrák szociáldemokrácia éppúgy megérezte a nemzetiségi viszálykodások káros hatását, mint az egész osztrák politikai és állami élet a háború előtt. A nemzeti ellentétek abban a nemzetközi pártban sem okoztak csekély nehézségeket. Már 1893-ban megalakult a cseh szociáldemokrata párt, 1897-ben pedig az osztrák szociáldemokrácia 6 különböző pártra oszlott a nemzetiségek szerint (német, cseh, lengyel, rutén, szlovén és olasz), világos példáját adva annak, hogy a munkásság körében is erősebb a nemzeti ellentét szétválasztó, mint a közös osztályérdekek összekapcsoló hatása. Ezek a pártok némelykor ugyan megtalálták a közös együttműködés alapját, de csak akkor, ha ez nem ütközött saját külön nemzeti érdekeikbe. A cseh függetlenségi törekvések legádázabb harcosai közé a cseh szociáldemokraták éppúgy odartoztak, miként a csehországi *német* szociáldemokraták ennek

meggyőződéses ellenségei és éppúgy a németiséghez vonzódnak, mint a német polgári pártok. A bécsi német marxisták az ösz-birodalom iránt tagadhatatlan vonzalommal viseltettek, annak szétrombolására sohasem törekedtek, hanem csak föderalisztikus újjászervezésére (Renner Károly könyvet is írt ily értelemben, de Bauer Ottó is a föderalistákhoz tartozott). Magyarország, mint tízen törekvések akadályozója ellen ezen politikai okból is a legnagyobb ellenszenvvel viseltettek.

A bécsi német szociáldemokrata párt, miután a Gautsch-kormány a nemzetiségi kérdéssel hasztalan küzködve 1906-ban váratlanul megalkotta az általános titkos választójogot, a bécsi parlamentben a német pártok közül a legnagyobb súlyú lett a keresztényszocialista mellett és mint ilyen a nemzetiségi kérdésben állandóan a kompromisszumok mellett foglalt állást. Helyzetét a kormányokkal szemben mindig ügyesen ki tudta használni, hisz rendszeren a német szociáldemokrata párt volt az elhatározó súly, mely az osztrák politikai mérleget jobbra vagy balra, a szlávok vagy a német (lengyel) polgári pártok javára billentette. Az osztrák-német szociáldemokrata párt nem állott tehát a fennálló politikai keretek negálásának álláspontján, hanem tevékeny részt vett a pozitív parlamenti munkában és mint ilyen levonta álláspontjának következményeit. Pernerstorfer a parlament alelnöke, szociáldemokrata létére elment bemutatkozni a császárnak. Ugyancsak ő, a szociáldemokrata párt egyik oszlopos tagja, a német „Schulverein“ egyik megalapítója volt és Leuthner Károlylyal együtt — ma is az Arbeiter Zeitung szerkesztője — állandóan megőrizte nemzeti érzését.

A háború első éveiben a német-osztrák szociáldemokrata párt gróf Stürgkh abszolút uralma alatt ugyan némaságra volt kárhóztatva és csak arra szorítkozott, hogy a felelősséget a háborúért magától elhárítsa, de tagadhatatlan, hogy a munkáskörökben volt bizonyos fokú patriotizmus. A pártban ugyan két irányzat küzdött a világháború alatt egymással: egy mérsékelt, melynek vezetői Pernerstorfer, Leuthner és Renner voltak és a radikális, a két Adler-testvér (Max és Friedrich) körül. Bár utóbbi Stürgkhöt a párt legnagyobb részének megütkezésére meggyilkolta, sikerült a párt egységét megővni mindvégig, nem úgy mint Németországban. Az egységes pártnak állandóan egy orgánuma volt: az „Arbeiterzeitung“. A háború második felében a nemzeti ellentétek a különféle osztrák szocialista pártok között még erősebb válaszfalakká lettek, ami a német-osztrák szociáldemokráciát is arra készítette, hogy a németországi nagy párttal minél szorosabb összeköttetésbe kerüljön. Résztvettek a „Mitteleuropa“ ismert tárgyalásaiban és a német szociáldemokráciával egyetértően törekedtek a hódítás nélküli béke létrehozására és Károly király illyirányú akcióit bizonyos szimpátiával kísérték.

Mikor a közellátás fokozódó leromlása és a háború végnélkülisége a munkástömegekben egyre nagyobb elégedetlenséget keltett, ez a szociáldemokrata pártot alulról terelte radikálisabb irányba. A kivételes törvények teremtette katonai fegyelem kezdett nagyobb ellenállásra találni a gyári munkásságban, mely a hadi üzemekben összetételében is erősen megváltozott, mivel a régi, szakszervezetileg iskolázott munkások mellé nagyon sok munkás osztatott be a kivételes törvények alapján hadiszolgálatképpen, kikben a radikális izgatók tanai termékeny talajra találtak. 1918 januárjában, mikor a brest-litowski tárgyaláson Németország a lealázó békefeltételeket rákényszerítette Oroszországra, a szociáldemokrata párt az éhség okozta elégedetlenséget felhasználva nagyarányú sztrájkokat rendezett forradalmi színezettel. Január 18-án alakult meg az első munkástanács Bécsben. A kormány, melynek hatalma egyre süllyedt, mert sem a parlamentben nem volt gyökere, sem a korona részéről nem részesült a rendkívüli viszonyoknak megfelelő energikus támogatásban, nagyarányú szociális reformok ígéretével volt kénytelen a mozgalom lecsendesítését megvásárolni, és a békekötésre való hajlandóságát hangsúlyozta. Megígérték a nők szavazati jogát és a községi választás reformját. Az előbbi a szociáldemokrata párt szempontjából azért volt fontos, mert a szakszervezetekbe a háború folyamán a legkülönbözőbb foglalkozási ágakban rengeteg sok nő került be, az utóbbi pedig azért volt kívánatos, hogy a munkásság Bécs városa képviselőtestületében számarányának megfelelő többségbe kerüljön. Az üzemek katonai vezetésének és a kivételes törvényszékek megszüntetését is kilátásba kellett helyezni.

A katasztrofális fegyverszünet megkötése után állotta ki a szociáldemokrata párt erőpróbáját. Mint az eddigi parlament német képviselőiből alakult új alkotmányozó nemzetgyűlés (konstituierende Nationalversammlung) legnagyobb pártja az első kormányban a döntő befolyást gyakorolta anélkül, hogy a polgári pártok közreműködését megakadályozta volna. A szociáldemokrata és a keresztényszocialista koalíciónak sikerült a legváltásosabb időkben is megakadályozni olyan lépést, mely az új állam teljes szétzüllésére vezetett volna. Pedig a helyzet szinte kétségbeejtő volt. Az olasz frontról a legkülönbözőbb nemzetiségű katonák százezrei vonultak át Bécsen az összeomlás után, a tüzhelyükhöz visszatértek közt a munkanélküliség óriási arányokat öltött és az egy csapásra megállított hatalmas hadiüzemek munkásságát mindenütt kommunista ügynökök iparkodtak felizgatni. Igaz ugyan, hogy Ausztria élelmezési helyzete az időben olyan volt, hogy a külföldről való elzárás esetében néhány napon belül éhínség következett volna be, de ennek a körülménynek józan mérlegelése és e tudatnak a nagy tömegekben való elterjesztése kétségtelen érdeme volt az osztrák szociáldemokrata pártnak.

A párt orientálódása sem a III. moszkvai internacionálé irányában történt, melynek nem voltak és nincsenek hívei a pártban, hanem a németországi szociáldemokráciával iparkodott megőrizni a kapcsolatot. A Németországhoz való csatlakozást, az osztrák szociáldemokratapárt külpolitikai programpontját nemcsak a nemzeti gondolat sugalmazta, hanem a nagy német szociáldemokráciával való egyesülés pártérdeke is. A német szociáldemokrácia frakciói közül az osztrákok a radikálisabb párthoz (Unabhängige) álltak közelebb, de annak a kommunizmussal közösséget nem valló, a III. internacionáléhoz nem szító részéhez. Az osztrák párt azonban mindenkor szívesen látta volna a háború folyamán két táborba szakadt német szociáldemokrácia egyesülését.

Miután a háború az 1889-ben Parisban megalakított II. internacionálét szétzúzta, mindjárt a fegyverszünet megkötése után történt kísérlet helyreállítására, amely azonban meghiúsult. Az 1919 február havában Bernben tartott konferencia a németekkel vádlottak gyanánt bánt és nem az egység helyrehozásán fáradozott, hanem főleg azzal a kérdéssel foglalkozott, ki bűnös a háború okozásában. A különféle nemzetek szocialista pártjai ezután is három táborban foglaltak helyet: 1. a II. internacionálé hívei, melybe neutrális államok, de az ellenséges államok szocialistáinak jórésze is tartozik; 2. a Moszkvában 1920-ban alapított III. internacionálé hívei, kik az orosz szovjetköztársaság parancsait vakon követik és a proletárdiktatúra álláspontján vannak; 3. azon kisebbségi szocialista frakciók, amelyek a II. internacionáléból a háború folyamán kiléptek, de a III.-hoz radikalizmusa és az orosz kényuralmi rendszer miatt nem csatlakoztak, ide tartozik az egész osztrák szocialista párt is. A munkásmozgalom egységének helyreállítása céljából a bécsi pártvezetőség kongresszusra hívta össze ezen csoport tagjait és megalakított belőlük egy új szervezetet „internationale Arbeitsgemeinschaft der soz. Parteien“, melyet ellenségeik és a polgári zsumalisztika tréfásan a 2½-es internacionálénak szokott nevezni. A kommunizmus, a III. internacionálé táborának elenyésző csekély és egyre csökkenő számban vannak hívei. Az 1920. évi választásoknál a leadott több mint 2V2 millió szavazat közül csak 23.750, vagyis nem egészen 1% esett a kommunista pártra. A szociáldemokrata párt 1920 őszéig vitt döntő szerepet az új osztrák köztársaság vezetésében, mikor is megszűnt ugyan a legnagyobb párt lenni, de a kormányon kívül továbbra is nagy befolyást gyakorol a törvények alkotásában és a kül-, valamint a belpolitika irányításában. A leadott szavazatok száma a három nagy politikai pártnál a következő volt:

Kereszt. szoc.	Szoc. dem.	Német nemzeti
1,122.260	1,153.649	435.045
1,141.260	962.809	335.510

A szociáldemokrata szavazatok száma főleg azért fogyott, mert 1919-ben az általános elégedetlenségben a közéleti viszonyok folytán a polgári pártok hívei közül is sokan szavaztak a szociáldemokrata pártra csupán újítás utáni vágyból. A nemzetgyűlésben a pártok tagjainak száma volt:

	Kereszt. szoc.	Szoc. dem.	Német nemzeti
1919.	69	72	25
1920.	85	69	27

A szociáldemokrata párt örömmel élt a kisebbség jogával és vette át az adott gazdasági viszonyok közt a kényelmesebb ellenzéki szerepet. Ezen pártállásból is gyakorolt befolyását hívei kitűnő szervezettségén kívül annak a körülménynek köszönheti, hogy a politikai uralmat a fővároson, Bécsen, melynek lakossága az új köztársaság lakosságának egyharmadát teszi, mindmáig megtartotta. Vagyongmegoszlásban és ennél fogva teherviselőképességben azonban Bécs részesedése ennél is sokkal nagyobb. A bécsi községtanácsban a szociáldemokrata párt az 1919 május 5-én megtartott választás óta bírja az uralmat. A községi választásoknál leadott szavazatok a politikai pártok közt következőképpen oszlottak meg:

Szociáldemokrata	368.203
Keresztényszocialista	177.883
Polgári demokrata	20.149
Német nemzeti	34.546
Cseh nemzeti	55.803
Zsidó nemzeti	13.075

Ennek alapján a bécsi községtanács 165 tagja közül az 50 keresztényszocialistával szemben 100 szociáldemokrata ül. Az egyes kerületek képviselőtestületeiben 339 szociáldemokrata, 194 keresztényszocialista, 41 cseh, 29 német nemzeti, 17 polgári demokrata és 9 zsidó nemzeti foglalnak helyet. A szociáldemokrata párt vezető tagjainak túlnyomó része a szakszervezetek köréből, a szocialista bürokráciából kerül ki. Kevesebb azok száma, akik theoretikus írói működésük alapján jutottak vezetőszerephez a pártban. A párt irányítóinak mégis ezek tekinthetők, kik a helyet nagyobb műveltségükkel fogva foglalták el és tartották meg. Az ő kezükben vannak a párt sajtóorgánumai is. Ez a kisebbik csoport csaknem tisztán zsidókból áll. Tanulságos különben a szociáldemokrata párt statisztikája az egész nemzetgyűlés keretében:

	Róm kath	Evang	Izr	Felekezetenlk	összesen
Keresztényszoc.	81	1	—	—	82
Német nemzeti	14	12	—	—	26
Szociáldemokrata	27	10	4	25	66

Meg kell azonban jegyezni, hogy a 25 felekezeten kívüli szociáldemokrata képviselő közt a többség nem zsidó eredetű.

Az osztrák szociáldemokrácia pártpolitikai helyzetéből következik, hogy az a propaganda és izgatás, melyet a katolikus egyház és általában a vallásosság ellen kifejt, erősebb mint bárhol másutt. Ellenfeleik, a keresztényszocialisták a csaknem tisztán katolikus Ausztria klérusának teljes támogatásában részesülnek. Az egyház befolyásának lerontásával politikai helyzetüket akarják megerősíteni. Ez a harc az egyház ellen az utóbbi időben mintha még kiélesedett volna. Miután a szociáldemokrata párt hívei részére jelentős eredményeket, a fennálló társadalmi rend mellett úgyszólván minden elérhetőt elért, a szellemi téren folytatja a harcot, jól tudva azt, hogy ha a vallásos meggyőződést sikerült megingatnia s az iskolát és a nevelést hatalmába kerítette, biztosította jövőjét.

A vallásellenes propaganda a sajtóorgánumokban és ismeretterjesztő előadásokban tervszerűen folyik. Az „Arbeiter-Zeitung“ minden nagyobb ünnep és különösen Mária-ünnepek előtt hoz egy-egy a modern vallás- és egyháztörténeti kritikát népszerűsítő cikket, melyben a katolikus dogmákat és a Mária-kultust veszi boncolóké alá és a „tudomány fegyvereivel“ iparkodik megingatni a vallásos hitet. A bécsi érsek és a többi püspökök pásztorleveleit és a velük összefüggő vallási kérdéseket nemcsak a sajtóban teszik kritika tárgyává, hanem a különféle egyesületekben is (Freidenker, Freie Schule, Verband der Arbeiterjugend) állandó az izgatás a keresztény világnézet és az azon alapuló nevelés ellen.

Alig került az összeomlás után a szociáldemokrata párt hatalmi állásba, megindította a támadást a katolikus egyház felfogása ellen a házasság kérdésében. Ausztriában elvált katolikus nem köthet újból házasságot — a polgári hatóság előtt sem. A szociáldemokraták több liberális képviselő támogatásával már az ideiglenes nemzetgyűlés elé javaslatot terjesztettek a házassági jog reformálása céljából. Ezt a nemzetgyűlés csekély többséggel elvetette (1919 jan. 25.). A szociáldemokraták ennek ellenére a polgári törvénykönyv azon intézkedését használták ki, mely szerint a jegyesek „fontos okokból“ kérhetik a dispensatiót a fennálló házassági akadály alól a politikai hatóságtól és ilyen esetben köthetnek polgári házasságot. Hogy mely akadályok alól menthet fel a polgári hatóság és melyek alól nem, arról a törvény ugyan világosan nem intézkedik, de egyéb intézkedéseiből kitűnik, hogy a katolikus felfogás szerint még érvényben levő első házasságra itt nem gondolt a törvényhozó. A szociáldemokrata tartományi főnök (Landeshauptmann v. Niederösterr.) Sever Albert tömegeesen adta meg a dispensatiókat a bécsi katolikus elváltaknak és ezen az alapon a klérus nem csekély megütközésére sokan kötöt-

tek újból házasságot. Ezen házasságok érvénytelenségét a bíróság újabban már több ízben megállapította.

Bécs városa felett való uralmát is alaposan kihasználja a szociáldemokrata párt az egyház elleni küzdelemben, hiszen a város az új alkotmány szerint a szövetségi állam (Bundesstaat) önálló tagja s így nagyfokú autonómiával rendelkezik. A város halottégetőt (Krematorium) állított fel és helyezett üzembe a szövetségi kormány és az egyház tiltakozása ellenére is. A párt külön egyletben agitál a halottégetés mellett és az egyházi temetés ellen (Feuerbestattungsverein Flamme). A bécsi „Stadtschulrat“, melynek élére a korábban szociáldemokrata kultuszminisztert, Glöckel Ottót állították és amelynek hatáskörébe Ausztria összes iskolaügyeinek $\frac{1}{3}$ -a tartozik 12.000 tanerővel, az iskolában folytatja a küzdelmet az egyház ellen és a szabadgondolkodók szellemében akarja a nevelést vezetni. A vallási gyakorlatokban való részvétel többé nem kötelező, congregatiók számára tagokat gyűjteni nem szabad, a tanítás előtti imádság és sok egyéb a szülői tanácsoktól (Elternrat) függ, melyet csaknem minden iskolában jó szervezetükkel a szociáldemokraták töltenek be embeerekkel. A „Stadtschulrat“ az ifjúsági könyvtárakat revízió alá vétette, a neki nem tetsző írókat száműzte és úgy a tanítói, mint az ifjúsági könyvtárakat szabadgondolkodó szellemben megírt könyvekkel látja el. Kiegészíti mindezt a nagy támogatásban részesülő „Verein der Kinderfreunde“, mely tanfolyamokkal, előadásokkal vonja a tanítókat, szülőket és gyermekeket a szabadgondolkodók szellemi hatáskörébe.

2. A szakszervezetek:

A szociáldemokrácia ereje, miként mindenütt, Ausztriában is a jól megszervezett munkástömegeken, a szakszervezeteken alapszik. Ha ismerjük ezek erejét és teljesítőképességét, úgy ismerjük a szociáldemokrácia fejlődési fokát is Ausztriában.

A szakszervezeti mozgalom egyidős Ausztriában a szocialista eszmék elterjedésével. A 60-as évek végén voltak már szakegyletek. Számuk a koalíciós tilalom megszűntével erősen megnőtt. 1892-ben alakították meg az első központi bizottságot a munkáság ezen szabad szervezetének képviselőiből, mely az 1893. évi első szakszervezeti kongresszust rendezte. A munkások szervezkedése úgy történt, hogy kisebb helyeken, hol kevésszámú ipari munkás volt, egy szervezetet alkottak, nagyobbakban szakok szerint egyesültek. Rokonszakok szervei nagyobb ipari szövetségeket (Industrie-Verband), a rokonszövetségek pedig Uniókat alkotnak. A háború előtt a *szakma* volt a szervezkedésben az irányadó úgy-hogy egy bútorgyár és egy ugyanazon helyen levő automobilgyár, vaggongyár asztalosai egy szakszervezetben foglaltak helyet. Mióta azonban a háború után a kollektív szerződések egyre

nagyobb, úgyszólván döntő fontosságra emelkedtek, szükséges volt ezen a rendszeren változtatni. A gyáripár különböző ágaiban dolgozó egy szakmához tartozó munkásokra vonatkozólag nem lehet megfelelő kollektív szerződést kötni. Egy bútorgyári asztalosmunkás egészen más feltételek között dolgozik, mint pl. egy olyan, aki valamely kémiai gyárban előállított szerek csomagolásához szükséges ládákat készíti. Utóbbi érdekei közelebb állnak azon munkásokéhoz, akik ugyanabban a gyárban szappant főznek, vagy illatszereket csomagolnak, mint a bútorgyári munkásokéhoz, vagy mondjuk egy játékszergyár munkásának érdekeihez, aki különben szintén ládákat készít. Kollektív szerződést mindezen a legkülönbözőbb üzemekben alkalmazott asztalosokkal kötni nem lehet, mert nem található meg a szerződés megkötéséhez szükséges közös érdekalap sem a munkásoknál, sem a munkaadóknál, akik egészen különböző feltételek mellett dolgoztatnak. A bútor-, játékszer- vagy kémiai gyár tulajdonosai gyártmányait a legkülönbözőbb viszonyok mellett helyezhetik el, gyáruk jövedelmezősége és ezzel az általuk fizetendő munkabérek teljesen különbözők. De más okok is késztettek a szakszervezetek átalakítására, illetőleg a szervezkedési alap megváltoztatására. A sztrájkot épp a kollektív szerződések rendszere folytán egyfajta üzemű gyárakban, vállalkozásokban rendeli el a szakszervezet, ha a munkások érdekeinek megfelelő szerződést nem tud kötni a munkaadókkal. Lehetetlen volna pl. a kémiai vagy játékszergyár saját fuvarosainak megtiltani a munkát, őket sztrájkba kergetni s így az egész üzemet a gyárakban veszélyeztetni azért, mert a szállítási vállalatok munkaadói és alkalmazottaik közt nem jött létre megfelelő bérszerződés. Végül még az üzemi tanácsok (Betriebsrat) intézménye is, melyről alább még lesz szó, szükségessé tette és siettetette az átszervezést. A szakszervezetek érdeke, hogy az üzemi tanácsokban az ő bizalmi embereik üljenek, hogy a munkásságnak ne legyen kétféle bizalmi képviselése. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha a szakszervezeti bizalmi emberek is üzemek szerint választanak és valamely üzemben alkalmazott különféle szakmájú munkások és alkalmazottak egyazon szakszervezet tagjai. Különbözik egy-egy üzemben dolgozó munkásoknak szakmájuk szerint külön-külön bizalmiembereiknek kellene lenni és ez a munkásképviselet nem dolgozhatnék párhuzamosan az üzemi képviselettel, az üzemi tanáccsal. Az 1920. évi első németországi szakszervezeti kongresszus határozta el a szakszervezetek átszervezését az ipari üzemcsoportok szerint (Umformung des Berufs in den Industrieverband). Ilyesformán egy szakszervezetben van valamely hotel portása, telefonos kisasszonya, pincérje, szakácsnője stb.

A szakszervezetek működési köre az Ausztriában törvényes alapon létrejött szociális reformok következtében (munkáskama-

rák, üzemi tanács; munkanélküli segély) megváltozott. Legfontosabb feladatuk kedvező munkafeltételek elérése. E célból kezdeményezik és vezetik a tárgyalásokat a munkások és munkaadók közt, kötik a kollektív szerződéseket és öröködnék azok megtartásán. A hatóságok tudomására hozzák, ha a munkások javára szolgáló védelmi intézkedéseket a gyárakban nem tartják meg. Foglalkoznak továbbá munkaközvetítéssel, ingyenes jogvédelemben részesítik a munkásokat a munkaviszonyból vagy szakszervezeti működésükből folyó peres esetekben. A másik és legrégebb működési köre a szakszervezeteknek a munkások anyagi támogatása. Utazó elvtársaiknak szállást és pénzbeli segílyt nyújtanak, tagjaikat támogatják, ha önhibájukon kívül munka nélkül vannak, továbbá költözködés, haláleset, rokkantság vagy egyéb szükség alkalmából. Gondoskodnak még a szakmabeli statisztikáról is, továbbá a munkások neveléséről és a propagandáról. Az utóbbi célból könyvtárakat szerveznek és tartanak fenn és szaklapokat adnak ki. Az említett anyagi támogatás, de meg a szakszervezet sokféle feladatának teljesítése céljából tagdíjakat szednek, melyek a munkabérek, valamint aszerint különbözök, hogy egyik szervezet tagjai inkább igénybe veszik a munkanélküli segílyt mint egy másikéi. A bank- és takarékpénztári tisztviselők vagy a fémmunkások sokkal nagyobb tagdíjat fizetnek, mint a házi cselédek vagy az otthon dolgozó munkásnők szervezetének tagjai.

A szakszervezeti mozgalom jellege lényegesen megváltozott az új Ausztriában. Régebben a munkaadók nem szívesen látták erősödésüket és terjeszkedésüket, mert őket tartották a munkások ösztönzőjének egyre fokozottabb anyagi igények emelésére. Jelenleg azonban a szakszervezetek irányításának köszönhetette az új köztársaság, hogy a munkásság nem ment át a forradalmi időkben a szindikalista és a kommunista táborba. A szakszervezetek ugyanis a fennálló társadalmi formák közt iparkodnak a munkásságnak minél előnyösebb anyagi helyzetet kivívni a szindikalistáknak az üzemi eszközöket kisajátító és a kommunistáknak a proletárdiktatúrát hirdető elveivel szemben. Működésük a munkaadóknak a háború utáni forradalmi időkben kívánatos lett, mert nélkülök a munkássággal kollektív szerződéseket nem lehetett volna kötni és a pénz elértéktelenedése, meg a munkakedv csökkenése folytán a sztrájkok állandóak lettek volna.

Természetesen még kívánatosabb, sőt nélkülözhetetlen lett a munkásságra nézve ezen szabadszervezetek működése, a pénz állandó romlása és a drágaság sehol sem tapasztalt emelkedése miatt, mely a megélhetést folyton veszélyeztette. A munkások béremelési követelését, mellyel az osztrák korona értékcsökkenésének minden egyes újabb fázisánál fel kellett a munkásságnak lépnie, a szakszervezetek képviselték. Ilyesformán a szakszervezetek a munkásság hivatalos képviselőivé váltak s mindjobbán

kifejlődik az a tudat, hogy az organizálatlan munkás csak elősdi, mert élvezzi ugyan a szakszervezetek által kiküzdött kollektív-szerződések előnyeit, anélkül azonban, hogy a szakszervezeti tagság terheit viselné. Nagyobb üzemekben ma már szervezetlen munkást nem is tűnnek meg a munkások maguk közt. Azzal meg, hogy mint alább látni fogjuk, a szakszervezetek teendőinek egy részét törvények alapján felállított új szervek vették át és ezzel eddigi kiadásaik is részben közadókból fedeztetnek, az osztrák szakszervezetek nem messze vannak attól, hogy közjogilag elismert közgazgatási szervek legyenek.

A szociáldemokrata szakszervezetek tagjainak száma, a mai Ausztria területét véve — persze 1918 előtt is — figyelembe, a következő volt:

	férfi	nő	összesen
1913-ban	226.428	26.709	253.137
1914-ben	128.961	17.581	146.542
1918-ban	214.094	81.093	295.187
1919-ben	578.983	193.163	772.146
1920-ban	685.645	215.175	900.820
1921-ben	818.237	261.540	1,079.777

Több mint 1 millió szakszervezeti tag 6 millió lakos közül! A szakszervezetek mint látjuk fejlődési képességük maximumát csaknem elérték. A szaporodás már aligha lehet nagyobb mértékű. Két dolog jellemzi a háborút, illetőleg a forradalom óta a szakszervezeti mozgalom fejlődését. Az egyik, hogy a nők aránylagos szaporodása sokkal nagyobb, mint a férfiaké. Míg az utolsó normális békeévben, 1913-ban a nők az összes szakszervezeti tagok 11.79%-át, a férfiak 88.21%-át alkották, addig 1921-ben a szakszervezeti tagok közül 24.22% nő és 75.78% a férfi. Ennek oka kisebb részben az, hogy a háború folyamán a nők előtt sok olyan önálló kereseti pálya nyílt meg, amelyet azelőtt csak szervezett férfimunkások töltöttek be, jórészt pedig a már említett gazdasági ok, hogy a válságos idők olyan foglalkozású nőkben is fölkellették a szervezkedés szükségének érzetét, kikben azelőtt az összetartozás öntudata vagy mint a szocialista írók mondani szokták, a proletár osztályöntudat nem volt meg. Ily viszonyok közt könnyen lehetett a női cselédek, otthon dolgozó varrónőket, a tisztviselőnők és a segédmunkásnők legkülönbözőbb fajtáit megszervezni.

A másik jellemző dolog az „alkalmazottak“ nagymérvű szaporodása:

1921-ben	férfi	nő	összesen	%
A szakszervezeti tagok száma	818.237	261.540	1,079.777	100
Ebből 1) Munkás	553.876	206.705	760.581	70.44
2) Alkalmazott	264.361	54.835	319.196	29.56
Utóbbiak közül 1) Magánalkalm.	96.638	40.884	137.522	12.74
2) Közalkalm.	167.723	13.951	181.674	16.82

Ezen jelenségnek is ugyanaz az oka, melyet már említettünk. Az alkalmazottak gazdasági érdekeik biztosítását jobban látják megvédve, ha szakszervezetekbe tömörülnek, mert így folytonosan megismétlődő bértárgyalásaikban az egész szervezett munkásság támogatásában részesülnek. Magától értetődik, hogy az állami alkalmazottak közül különösen az altisztek és szolgák, valamint a kisebb képzettségű, segédhivatali alkalmazottak tartoznak leginkább a szociáldemokrata szervezetek táborába. A vasutak, a posta és a távírószemélyzet szervezete a legerősebb. Hogy a szolgálatra minő befolyása volt a szervezkedésnek, az más lapra tartozik. Tény az, hogy éppen ezen alacsonyabb rangú kategóriákba tartozó alkalmazottak úszták meg eddig aránylag legkönnyebben a forradalmi és a gazdasági válságok árját.

Az alkalmazottak szakszervezetei az ipari munkásság szervezete mellett bizonyos önállóságot élveznek és nem tudtak az általános nagy szervezetbe teljesen egységesen beleilleszkedni. A szakszervezetek felső építménye Ausztriában ugyanis a következő. Az egyes szakszervezetek tagjaik száma arányában választják a szakszervezeti kongresszus tagjait. Ez háromévenként ül össze és választja a szakszervezeti bizottságot (Gewerkschaftskommission), mely állandó legfőbb képviselője az összes szervezett munkásoknak és alkalmazottaknak, 14 tagból, 6 póttagból, 4 ellenőrből és 2 pótellenőrből áll és hatáskörébe tartozik a döntés a szocialista politika, a központi szervezés és a nagyarányú, esetleg általános sztrájkot előidéző bérmozgalmak kérdései. Határozó támadó és védősztrájkok, valamint rendkívüli pártadók kivetése ügyében. Felügyel bizonyos nem nyilvános alapok kezelésére és intézkedik statisztikai kimutatások összeállításáról. Az egyöntetű vezetés érdekében befolyást gyakorol az egyes szakszervezetek titkárainak megválasztására. Munkájában támogatja a „Vorstandekonferenz“, melybe minden szakszervezet 2—2 választott tagot és a titkáraját küldi ki. A tartományok különállási tendenciájával minden központosítása mellett is számol a szociáldemokrácia. Minden egyes tartományban van tartományi szakszervezeti bizottság (Landesgewerkschaftskommission), melynek tagjait az illető tartomány szakszervezetei választják. A tartományok külön érdekeinek megfelelően önálló a működési körük, de a kongresszus határozatait illetőleg a központi „Gewerkschaftskommission“ alatt állnak.

Az alkalmazottak társadalmi állásuknál és nagyobb műveltségüknél fogva sok tekintetben közelebb állnak a munkaadókhoz, mint a munkásokhoz, bizonyos polgári osztályöntudat van meg bennük. Azért ne gondoljuk, hogy az alkalmazottaknak csak szocialista szervezeteik vannak. Nagy részük és épp a képzetesebb elemek részben politikai színezettől mentes, de inkább németnemzeti színezetű szervezetek tagjai. Még a szakszervezeti moz-

galomhoz tartozók is hangsúlyozzák, hogy helyzetük különbözik a munkásokétól. Vezető szervük a „Ständige Delegation der Angestelltenorganisationen in der Gewerkschaftskommission Oesterreichs“, melynek bizonyos autonómiája van. Nemcsak a szakszervezeti, hanem más hivatalnoki alakulatok is tartoznak ide, melyek a szakszervezetekkel különben nem vállalnak közösséget. Az alkalmazottak mozgalmának szerves beillesztése a munkásság organizációjába az osztrák szociáldemokráciának sem sikerült teljesen.

A szakszervezeti mozgalom megerősödéséről megbízható képet ad, ha azok összes bevételeit és kiadásait összehasonlítjuk. Ne felejtkezzünk meg azonban arról sem, hogy a korona rohamos érték hanyatlása miatt a bevételek és kiadások növekedése jó valutára vagy állandó értékre átszámítva éppúgy csak névleges, mint az állami költségvetésben.

	Bevétel	Kiadás
1901.....	2,229.346-11	2,111.082-12
1904.....	3,392.970-09	3,004.160-50
1907.....	8,120.763-62	7,147.730-43
1910.....	8,604.176-84	8,023.738-92
1913.....	10,036.521-75	10,058.297-89
1914.....	8,274.012-99	9,922.301-39
1915.....	4,979.997-39	4,995.550-57
1916.....	4,636.393-84	4,466.060-39
1917.....	5,939.412-35	5,207.461-03
1918.....	10,617.836-61	9,401.834-32
1919.....	29,261.457-49	20,702.713-17
1920.....	86,718.534-56	60,791.244-18
1921.....	626,190.364-82	444,054.393-04

Mire költik el a szakszervezetek a munkásoktól beszedett adót? Az 1921. évre vonatkozólag a következő választ adhatjuk erre a szakszervezetek hivatalos közlései alapján:

Egyeseknek juttatott kiadások:

	összesen K	Hány % az összes kiadásokból
Utazási támogatások	140.730.89	0.03
Munkánélküli segély	14,592.637.03	3.28
Betegségi segély	2,929.652.84	0.66
Rokkantak segélyezése	2,701.313.30	0.60
Támogatás elhalálozások esetében	1,297.510.0	0.29
Szükségbe jutottak segélyezése.....	10,365.983-84	2.34
Segélyezésre fordítottak összesen....	32,027.828-40 vagyis	7.20%-ot.

Egyéb pártkiadások:

Jogvédelemre	4,494.82105	1.02
Szaklap	47,489.058 35	10.69
Művelődési célokra	4,655.97810	1.05
Propaganda és szervez, költségek.....	54,290.61665	12.22
Dologi kiadások	42,768.41145	9.64
Személyi kiadások	122,085.73406	27.49
Egyéb kiadások.....	136,241.94498	30.69
Összes nem segélyezésre ford. kiad.	412,026.56464	vagyis 92.80%.

Feltűnő a segélyezésre fordított összeg elenyésző csekélyisége az egyéb pártkiadások mellett. Még jobban kitűnik ez, ha összehasonlítjuk, hogy az előző évekhez viszonyítva mennyi jutott segélyezésre. 100 korona kiadásból esett:

Év	Segélyekre összesen K
1913	45.92
1914	50.53
1915	36.08
1916	35.38
1917	29.50
1918	25.18
1919	18.10
1920	12.72
1921	7.21

Míg tehát a háború előtt a kiadások fele jutott segélyezésre, addig jelenleg csak $\frac{1}{14}$ -e szolgálja ezt a célt. Ezt a csökkenést csak részben magyarázza meg az a körülmény, hogy a munkanélküli segély törvényes rendezése folytán ez a teher legnagyobb részben levétetett a szakszervezetek vállairól. A főok a szervezetek személyi és dologi kiadásainak éppen olyan arányú emelkedése, mint amelyet a leromlott valutájú országok minden üzemében találunk. Az állami költségvetésekben, a bankok, a nagyipari gyárvállalatok üzemköltségeiben egyformán jóval magasabb arányszámot foglalnak el a személyzeti kiadások most, mint a háború, illetőleg a valuta leromlása előtt. A szociáldemokrata bürokrácia ez alól sem tehet kivételt.

A pártadó nem növekedett a valutaromlás arányában, bár a legutóbbi időben, melyről még nincsenek nyilvános kimutatások, erősen emelkedett a kereset megnövekedésének mértéke szerint. Ha megvizsgáljuk mennyit és mily célra adózott a párt minden egyes tagja átlagosan, úgy ugyanazon következtetésre kell jutnunk, melyről az imént szóltunk. A szociáldemokrácia bürokráciája nem jelent csekély terhet a dolgozó munkásnak:

A bevételek és kiadások évi átlaga fejenként K-ban 1912—1921.

	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921
A rendes bevételek szak- szervezeti célokra:	20.68	20.92	27.39	20.75	19.94	14.06	19.01	31.70	81.67	521.14
Rendkívüli bevételek szak- szervezeti célokra:	2.60	3.25	6.97	7.36	7.67	5.03	6.70	6.19	14.59	58.78
összesen:										
Ebből kiadás segélyekre:										
Egyéb szakszerv. célokra:										
összesen:	21.41	24.22	41.22	28.20	26.75	16.71	22.76	26.81	67.48	411.24

Míg tehát a háború előtti években a szervezeti tagok csak annyit adóztak, amennyire a szervezeteknek szükségük volt, újabban nagyobb tartalék is gyűlt össze a szakszervezetek pénztáráiban, mivel több volt a bevétel, mint a kiadás. Ez a pártvagyon 1921 végén, mikor az osztrák korona aranyparitása körülbelül annyi volt, mint egy évvel utóbb a magyaré, 126,808.000, fejenként 210.05 koronára rúgott.

3. A szociális törvényhozás.

Abban, hogy a nagyarányú szociáldemokrata szervezet egysege fennmaradt és az osztrák munkások közt a kommunizmus nem talált jelentékenyebb számú követőre, — még annyira sem, mint Németországban, hol kommunista elveket valló birodalmi képviselők is vannak, — nem csekély része van annak a nagyarányú szociális törvényhozásnak, mely az új köztársaságban a szociáldemokrácia kezdeményezésére a polgári pártok közreműködésével végbement. Ezen törvényhozás oroszlánrészese a legveszedelmesebb forradalmi időre esik 1919-re és 1920 elejére, mikor arról volt szó, hogy a háborúból visszatért és az izgatóktól megdolgozott munkásságot megtartsák a fennálló gazdasági és társadalmi rend alapján. Megalkotása csaknem egészen Hanusch Ferdinánd nevéhez fűződik, ki a szociáldemokraták és keresztényszocialisták koalíciós kormányában a szociális igazgatás (soziale Verwaltung) minisztériumát vezette és mint a legnagyobb szakszervezetek egyikének titkára és a munkásmozgalmak egyik régi irányítója tájékozva volt a munkásság helyzetéről. A reformok mérsékletének, de különösen a forradalmi helyzet veszélyeinek tulajdonítható, hogy megalkotásuk a munkaadók nagyobb ellenkezése nélkül, a munkásokkal való egyetértésben ment végbe. A koalíciós minisztérium bukása óta, illetőleg mióta a szociáldemokraták nem vesznek részt a kormányban, a reformtörvényhozás legfeljebb a már hozott törvények módosítására és végrehajtott intézkedésekre terjed ki. Az egész törvényhozást jellemzi, hogy nem egységes rendszeres reformgondolatnak, hanem a munkások több régi kívánságának megvalósítója. Nem egy helyen látszik meg rajta, hogy gyorsan, politikai szükségből alkották meg.

Az első csoportba a törvények közül azokat sorozhatjuk, melyek a munkások és a munkaadó viszonyát szabályozzák és előbbieknek kedvezőbb munkafeltételeket biztosítanak. Ide tartozik elsősorban a *8 órai munkaidőt* megállapító 1918 dec. 18. törvény. A munkaidő napi 8 óránál több nem lehet. Nők és gyermekek 18 éven alul hetenként legfeljebb 44 órát dolgozhatnak, ennél fogva szombaton 12 órakor be kell fejezniök a heti munkát. A törvény minden üzemre és vállalatra vonatkozik, tehát az állam és községi vállalatokra, a monopolüzemekre, a nyilvános mulatók, a színházak és az újságok üzemeire is. Különböző okokból lehet meghosszabbításra engedélyt kérni az illetékes politikai hatóságoktól. Kollektív szerződésekkel lehet a heti 48 órát a napi 8 helyett más-kép is beosztani. Túlórákért a megállapított bérnek legalább 50%-át kell fizetni. A végrehajtó intézkedések a törvény élet elvéték és zavarólag ható következményeit enyhítették, de a lényege változatlanul megmaradt. Egy törvény foglalkozik a *gyermekmunkával* (1918 dec. 19.), egy másik a nők és fiatalkorúak munkáját szabályozza (1919 május 14.). Megszüntették a munkások régi kívánsága szerint a munkakönyveket (1919 január 25.) és törvényesen biztosították a munkásoknak az évi 8—14 napos *szabadságot*, mely alatt teljes munkabért kapnak.

Más törvények a munkások bizonyos csoportjainak helyzetét javították meg. Az otthon dolgozó munkások (*Heimarbeiter*) béreinek szabályozására — mivel ezek kollektív szerződést nem köthetnek — külön bizottságot állítottak fel (1918 dec. 19.), a pékek éjjeli munkáját megtiltották. A *Hausgehilfengesetz* (1920 dec. 26.) a házi-cselédek viszonyait szabályozza bér, koszt, lakás, nyugalmi idő, szabadság és felmondás tekintetében. Tíz évi szolgálat után kezdődő és a szolgálat tartama szerint növekedő végkielégítést állapítottak meg. Az *alkalmazottak törvénye* (Angestelltengesetz, 1921 máj. 11.) szabályozza a felmondási időt a szolgálat tartama szerint, megállapítja az igényt a végkielégítésre, ha a munkaadó oldja fel a szolgálati viszonyt; külön védelemben veszi a női alkalmazottakat terhesség és szülés esetében és megállapítja az évi szabadságra való igényt. Bécsben gyakran lehet látni a nyár folyamán bezárt üzleteket, melyek a személyzet szabadságolása miatt szünetet tartanak 2—3 hétre üzemüket.

Egy más törvénycsoport a munkásokat képviselő szervek megállapításával, illetőleg azok törvényessé tételével foglalkozik. Ezek közül legtovább megy a kapitalista társadalmi renddel szemben az újításban az üzemi tanácsokról szóló törvény, „*Betriebsratesgesetz*“ (1919 május 15.). Létrejöttét annak a szocializáló bizottságnak (Sozialisierungskommission) köszönheti, melyet Bauer Ottó vezetése alatt 1919 tavaszán küldött ki az- osztrák nemzetgyűlés, hogy a munkásság közt terjedő szindikalista mozgalmat törvényes mederbe terelje. Ezen bizottság működése elé nem cse-

kély és nem megokolatlan aggodalommal tekintettek az osztrák kapitalista körök. Miután azonban a kommunizmus Magyarországon megbukott és kiderült az orosz példán, hogy a szovjetköztársasági államforma a munkásság helyzetén legfeljebb csak ronthat, a radikalizmus tért vesztett a munkásságnál és a nagy garral megindult szocializáló törekvésnek egyéb nyoma nem maradt, mint az üzemi tanácsok megalkotása.

Már a háború alatt választottak a munkások a nagyüzemekben képviselőket a jóléti intézmények vezetésére. Mikor a munkaadónak, hogy munkásaik dolgozókéességüket megtarthassák, munkáskonyhákról, továbbá élelmiszerek bevásárlásáról és szétosztásáról kellett gondoskodni, célszerű volt lehetővé tenni, hogy maguk a munkások ellenőrizzék az érdekükben történt intézkedéseket és megakadályozzanak esetleges visszaéléseket. Ezek a munkásképviseletek a háború utolsó évében és különösen az összeomlás utáni káoszban egyre nagyobb befolyásra tettek szert. Az addig katonai ellenőrzés alatt álló üzemekben katonatanácsok és munkástanácsok alakultak, melyek különösen a bécsi Arzenálban, a steyeri fegyvergyárban, a Bécsújhely körüli katonai üzemekben és a stájer vasipar bizonyos üzemeiben egyre szaporodó túlkapasokra ragadtatták magukat. A már fennálló intézményt törvényesíteni, hatáskörét megállapítani és a választási eljárást meghatározni volt hivatva az új törvény.

E szerint minden üzemben, mely legalább 20 munkást és alkalmazottat foglalkoztat — a mezőgazdasági üzemek kivételével — tanács választandó, még pedig az 50-nél kevesebb választónál a többségi, ennél nagyobb üzemekben a proporcionalis választási rendszer szerint közvetlen és titkos szavazással. Ha a választók száma 50 vagy ezen túl van, 3 tagból áll a tanács, ötvenen felül minden 100 választónál eggyel több a tagok száma. Ezernél több választóval bíró üzemekben minden 500 után választanak egy tagot. Az üzemi tanácsok hatáskörét megállapító rendelkezésekben kifejezésre jut az a körülmény, hogy a szakszervezeteknek sikerült a hatalmat megtartani és az új szervezetet magának alárendelni. Jogaik csak a munkásságot érintő kérdésekben vannak anélkül, hogy a munkaadó vállalkozási szabadságát korlátoznák. A bérkérdéseket, a legfontosabbat tehát a törvény továbbra is a szakszervezeteknek tartja fenn, bérszerződések kötésére csak akkor vannak feljogosítva, ha a szakszervezetek kötötte kollektívszerződés ezt megállapítja. A szakszervezet felsőségét kifejezésre juttatja az is, hogy tisztviselői és hivatalnokai az üzemtanácsba beválaszthatók és hogy az üzemi tanács pénzkézelését a szakszervezet vizsgálja felül. Nem engedi meg a törvény a tanács beavatkozását a munkaadó azon jogába, hogy munkásokat és alkalmazottakat elbocsásson, illetőleg felvegyen. Az elbocsátást megtámadhatják, ha az politikai okból történt az illetékes szervnél, az „Einigungs-

amt"-nál. Az üzemi tanács tagjainak csak fontos esetekben szabad felmondani. Vitás esetekben erről is az imént említett fórum dönt. Az üzemi tanács tehát azon kérdésekben, melyek alkalmasak volnának e szervet a szindikalizmus eszközévé tenni, megfelelő korlátok közé van szorítva, melyek legalább eddig" beváltak. A munkáselbocsátás kérdésében pl. az osztrák munkaadók eddig" nem találtak akadályozóra benne.

Egyébként csak a munkásság" helyi közigazgatásában, ha szabad e kifejezéssel élnem, van hatáskörük. Közreműködnek a munkarend megállapításában, ellenőrzik a munkásvédelmi intézkedéseket, a munkarendet sértő munkásokra büntetést szabnak ki, kezelik a munkásság jóléti intézményeit.

Mindazonáltal vannak a törvénynek olyan intézkedései, melyek engedményt jelentenek a szindikalizmussal szemben és megtámadják a munkaadónak azt a kapitalista társadalmi rendben gyökerező jogát, hogy minél nagyobb hasznot húzhasson vállalkozásából. A legalább 30 munkást és alkalmazottat foglalkoztató kereskedelmi üzemek tanácsainak jogában áll évente a munkaadótól a nyereségi és veszteségi mérleg bemutatását kívánni, hogy a bérkövetelésekről tájékozódást szerezhessen. Részvénytársaságoknál és hasonló vállalkozásoknál joga van a tanácsnak 2—2 megbízottját a felügyelőbizottságba küldeni. Ezek résztvesznek a tanácskozásokban, de munkástársaikkal szemben is hallgatásra vannak kötelezve. Minthogy a munkásoknak nincs meg a megfelelő intelligenciájuk és műveltségük, ezen jogokkal nem tudnak élni. Tény as, hogy a munkaadók aggodalmai ellenére a két intézkedésnek semmi jelentősebb következménye nem lett. Megpróbált a szocialista párt tanfolyamokat rendezni üzemi tanácstagok kiképzésére, de eredmény nélkül. Kiderült ennél az új intézménynél is, hogy a munkásság csak a bérkérdésekkel törődik. A munkaadóknak a tanácsok a válságos időkben ugyan több esetben segítségükre voltak pl. nyersanyag vagy szén szerzésében, de ha nem is váltották valóra a munkaadóknak a törvény hozatalakor felmerült aggályait, mégis bizonyos nyugtalanító elemet alkotnak a fennálló kapitalista szervezetben, mérget, amely kedvezőtlen viszonyok közt még éreztetheti hatását.

Az üzemi tanácsok intézményét a szociáldemokrácia — nem törvényes alapon — továbbfejlesztette. A *munkástanácsokban* (Arbeitserrat) akart olyan szervezetet létesíteni, mely mindazon irányok közös fóruma legyen, melyek az osztályharc alapján állnak, így alakultak meg a kerületi és a körzeti munkástanácsok (Bezirks- und Kreisarbeiterrat), azután mint magasabb összefoglaló szervek, a tartományi és az országos munkástanácsok (Landes-, Reichsarbeitserrat). Aktív választójoga ezen tanácsokba mindenkinek van, nem-, kor- és foglalkozásbeli különbség nélkül, aki a munkások közé számítja magát. Választható, aki valamely szak-

szervezethez tartozik, 18-ik életévét betöltötte és legalább 6 hónap óta a szociáldemokrata párthoz tartozik. A választottak kooptálnak is tagokat. A választásokat évente legalább egyszer meg kell tartani, hogy a munkásság felfogása mindenkor kifejezésre jusson ebben az osztályparlamentben. Volt idő, mikor attól lehetett tartani, hogy ebből az intézményből teljes szovjetrendszer fejlődik ki. Bár létezésüknek törvényes alapja nincsen, mégis a szociáldemokrata kormány idejében bizonyos hivatalos szerep jutott nekik közigazgatási teendőknél, mint pl. élelmiszeruzsora üldözésében, nem használt vagy nem eléggé használt lakások kikutatásában és kiosztásában. Minthogy hatalmuk és befolyásuk csak az általuk képviselt munkások hatalmától és befolyásától függ, a társadalmi rend erősödésével mindinkább háttérbe szorultak és ma már — az általános közép-európai társadalmi forradalom veszélyének elmúltával — különösebb jelentőségük nincs, legfeljebb némelyek szónoki képességeinek gyakorlására ad alkalmat. Ez nem csekély részben köszönhető annak a törvénynek, mely *munkáskamarák* felállításával (1920 február 26.) gondoskodott az összes munkások és alkalmazottak törvényes képviseletéről. Ezen másutt sehol sem létező intézmény szervezete a kereskedelmi és iparkamarák mintáját követi, ami megkönnyíti, hogy bizonyos törvényjavaslatoknál együttműködjenek. Feladatuk jelentéseket és javaslatokat tenni és véleményüket nyilvánítani oly ügyekben, melyek akár közvetve, akár közvetlenül a munkásokat és az alkalmazottakat érintik. A minisztériumok kötelesek ilyen törvényeket vagy rendeleteket megalkotásuk előtt a kamarával megvitatni. Minden tartományban van ilyen kamara, mely 4 osztályból áll: 1. a munkások, 2. az alkalmazottak, 3. a közlekedési vállalatok (vasút, gőzhajó, posta, távíró) munkásai, 4. ezek alkalmazottjai. Proporcionális rendszer szerint választ minden 18 éven felüli, ki legalább két hónapja van a választókerületben alkalmazva. Választható, aki 24-ik életévét betöltötte és legalább 3 éve van Ausztriában alkalmazása. Minden kamara legalább 30 és legfeljebb 130 tagból áll. Költségeiket a munkások és az alkalmazottak fedezik. Az 1921 elején végbement első választások persze túlnyomóan szociáldemokrata többséget eredményeztek. Bécsben a leadott szavazatok 84%-a szociáldemokrata, 11%-ot kaptak az egyesült keresztényszocialisták és a német nemzetiek és csak 4%-ot a kommunisták. Grácban 64 mandátumból 58 jutott a szociáldemokraták birtokába. Még két intézményről kell megemlékeznünk, melyek nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a munkásmozgalmak Ausztriában nem lépték át a törvényes kereteket. Már a háború alatt állott fenn egy szerv a munkaadók és a munkások közti vitás kérdések elintézésére. A hadi felügyelet alatt álló üzemekben ugyanis tilos volt a sztrájk, a béremelési mozgalom, a munkás nem mondhatott fel és nem távozhatott tetszése szerint. Az ezen korlátozás folytán elő-

állott helyzet enyhítésére panaszbizottságok (Beschwerdekommision) működtek, melyek többnyire magasabbrangú nyugalmazott tisztek elnöklete alatt polgári hatóságok képviselőiből, továbbá a munkaadók és a munkások megbízottaiból állottak és mindkét fél megelégedésére intézték el feladatukat. A háború után ezekből alkották az egyezkedési hivatalokat (*Einigungsamter*), persze polgári vezetés alatt. Hatáskörük a változott viszonyok szerint megváltozott. A munkásság érdekeinek képviselőjét újból a szakszervezetekre bízhatta és közvetítése miatt szívesebben fordult a politikai hatóságokhoz, különösen megszokta ezt akkor, mikor a kormány főképpen szociáldemokratákból állott. A „soziale Verwaltung“ minisztériuma ebben a tekintetben állandóan élvezte a munkaadók és a munkások bizalmát is. Mikor az üzemi tanácsokat törvényesen megszervezték, felmerült oly fórum szükségé, mely a tanácsok működéséből származó vitás kérdésekben és özszeütközésekben döntsön. Ezt bízták a fentnevezett hivatalra, valamint a kollektív szerződések regisztrálását (1919 dec. 18.). A szerződések nem ezzel nyerneken ugyan hatályosságot és nincs is joga a hivatalnak megkötött szerződéssel foglalkozni. A törvény azonban megadja neki a jogot, hogy az ily regisztrált szerződés hatáskörét bizonyos bérmozgalmakban valamely hatóság vagy szakszervezet kérésére megállapítsa, illetőleg bizonyos üzemekre kiterjessze. (Satzungen). Egyenlő számú munkaadóból és munkásból álló tanácsokban tárgyalnak és ítéletük ellen nincs fellebbezés. A „Ministerium für soziale Verwaltung“ kebelében alakult „főegyezkedési hivatal“ (Obereinigungsamt) csak arra ügyel, hogy a különféle hivatalok egységesen járjanak el. Nagy érdemeket szereztek maguknak a társadalmi béke fenntartása körül az ipari kerületi bizottságok (*Industrielle Bezirkskommission*). Minden iparfelügyelőség területén van egy ilyen hatóság. Az összeomlás utáni káoszban alakultak meg azzal a célzattal, hogy a hadiüzemekben a munkások elbocsátását végrehajtsák, alkalmazásukat más üzemekben közvetítsék. így fejlődtek ki közhasznú munkaközvetítőkké, illetőleg a munkaközvetítés szervezőivé és felügyelőivé. A munkanélküliek segélyezésében is fontos szerepet töltenek be. Működésük a munkanélküliség rendezésével törvényes alapot nyert. Úgy a munkaadók, mint a munkások meg vannak elégedve velük. Talán legfontosabb és mintaszerű az a törvényhozás, melyet az új Ausztria a *munkanélküliség* ügyében alkotott. Mindjárt az összeomlás után egész súlyával ránehezedett ez a kérdés az új köztársaság vállaira és gyors megoldást követelt. Néhány szám felvilágosítást ad e kérdés fontosságáról. A munkanélküliek száma volt:

1918 december 1-én	45.675
1919 február 1-én	161.803
1919 május 1-én	185.238

1919 augusztus 1-én	133.365
1919 november 1-én	87.107
1920 május 1-én	46.850

Látjuk ebből, mily rosszak voltak a viszonyok épp a legveszedelmesebb időben, 1919 tavaszán, mikor a kommunizmus réme leginkább ijesztgetett. A munkanélküliekben a konkolyhintők a legtermékenyebb talajra akadnak. Az állam ezért mindjárt kezdettől fogva nem zárkózott el a segélyezés gondolatától, csak a segélyezendő körét kellett megállapítani. Segélyben részesült minden munkás és alkalmazott, aki betegség esetén köteles biztosítani magát. A segély megfelelt a napi betegsegélynek (6 K), melyhez még a családtagok száma szerint pótlék (személyenként 1 K) járult. De az állam más intézkedésekkel is iparkodott a munkanélküliek számát s így segélyezésük terhét csökkenteni. Többek közt kötelezte a munkaadókat a háborúból, hadifogságból visszatérő alkalmazottjaikat visszavenni. Megtiltotta a kereskedelmi alkalmazottnak a felmondást (1919 jan. 13.). Rendelettel (1919 máj. 4.) minden munkaadó, ki legalább 15 munkást és alkalmazottat foglalkoztat, köteleztetett az eddigiekhez 20%-kal többet ugyanolyan feltételek és bérvizonyok mellett felvenni, amelyek mellett az eddigiek dolgoztak. Ezen kötelezettség alól nyomós okokból az „industrielle Bezirkskommission“ adhat felmentést. Ugyancsak ez a hivatal közvetíthet olyfajta megegyezést, mellyel a munkaadók bizonyos csoportja a beállítandó munkásokat belátása és a szükség szerint osztja fel az egyes munkaadók között. Ezzel az intézkedéssel az állam ugyan súlyosan belenyúlt a munkaadóknak a kapitalista társadalmi rendben alapuló legelemibb jogaiba, különösebb megterhelés azonban ebből a munkaadókra mégsem állott elő, mert az osztrák korona folytonos elértéktelenedése az iparnak lehetővé tette a kivitel, hatalmas konjunktúrát teremtett, mely mellett a rendnél jóval nagyobb számú munkást és alkalmazottat foglalkoztatható a legjobb haszon mellett.

A munkanélküliség ellen való biztosítást 1920 március 24-én törvény szabályozta, mely megtalálta a középutat a biztosítás és az állami támogatás között. A törvény megállapítja a munkanélküli segélyezési igényét az állammal szemben, de viszont az állam igényét is $\frac{2}{3}$ részben való kárpótlásra (Refundierung) a munkaadóval és a munkásokkal szemben. A biztosítási járulékot a betegség elleni biztosítás díjához csapják úgy, hogy annak bizonyos százalékát fizeti a munkaadó és munkás egyaránt. Ez a százalékszám különböző az egyes foglalkozási ágakban aszerint, amint a munkanélküliség az átlagosnál nagyobb vagy kisebb. Egy kőművesnek többet kell fizetni, mint pl. egy villanyoskalauznak, mert az előbbinél a munkanélküliség valószínűsége sokkal nagyobb mint az utóbbinál. Viszont egy foglalkozási ág sem menekülhet a fizetéstől, ha a munkanélküliség nála nem is jön számba.

Más szervek foglalkoznak a biztosítási díj beszedésével, mások a segélyigény megállapításával és a segély kiutalásával és ismét mások annak kifizetésével. A díjak beszedését célszerűségi okokból a fennálló szociális biztosítási intézmények (betegsegélyezési pénztárak, nyugdíjintézetek stb.) végzik, melyek ez esetben mint az állam közegei működnek. Ugyanez a szempont, új hivatalok felállításának elkerülése, a költségkímélés vezette a törvényhozást a többi funkciók beosztásánál. Már meglevő közhasznú munkaközvetítő intézmények lettek a munkanélküli hivatalok. Bécsben a községi munkaközvetítőkön kívül a paritásos és szakszervezeti munkaközvetítők, vidéken a községi közvetítők és a tartományok vagy községek által szubvencionált egyesületek. Ezek utalják ki a segélyt. Ez az intézkedés azért is bevált, mivel így minden munkás a munkaközvetítőknél jelentkezik. A hivatalok felmerülő költségeit a legújabb 1922 december 15. törvény szerint $\frac{5}{9}$ részben a biztosítási díjakhoz csapott járulékokkal megtérítik. Ugyanez az imént említett törvény újból szabályozza a segélyezés tartamát. Az 1920. évi törvény szerint segélyben részesülnek az ipar, kereskedelem és a bányák munkásai és alkalmazottjai a munkanélküliség 8. napjától kezdve 30 héten át, ha utolsó munkaadójuk bizonyítja, hogy nem a munkás mondott fel, hanem ő, a munkaadó bocsátotta el. Továbbá szükséges bizonyítani a segélyezendőnek, hogy az utolsó 12 hónapban legalább 20 hétig biztosításrakötelezett foglalkozása volt. A beállott gazdasági pangás miatt szükségessé vált e téren a módosítás. Az ipari konjunktúra ugyanis az 1922. év folyamán megszűnt, mert az osztrák gyártmányok árai a magas munkabérek és a produkció nagyfokú megadóztatása miatt a világpiaci árakat elérték és főképpen mivel az állampénzügyek folyamatban levő szanalása, a nagy külföldi hitelakció és a megkezdett takarékosági rendszabályok révén megszüntette a korona süllyedését. A munkanélküliség, mely 1921-ben teljesen megszűnt, illetőleg jelentéktelenné vált, 1922 második felében újra nagy arányokat öltött. A munkanélküliek száma:

	segélyben részesültek	munkát kerestek
1922. júl. 31-én	30.971	45.605
aug. 31-én	31.243	47.758
szept. 30-án	37.999	58.209
okt. 31-én	57.344	—

Jelenleg, 1923 első hónapjában 130.000-re becsülik a segélyt igénylő munkanélküliek számát. A fentemlített új törvény — Gesetz betreffend ausserordentliche Massnahmen der Arbeitslosenfürsorge — megállapítja a „jelen válság tartamára“, hogy ha a munkanélküli, miután a megállapított maximális időn át, 30 hétig élvezte már a segélyt és azután újból legalább 10 héten át biztosításra köteles alkalmazásban volt, 12 hétre újból megkap-

hatja a segélyt. Akkor is igényt tarthat a munkanélküli az újabb 12 heti segélyezésre, ha mielőtt az első 30 heti segélyezést teljesen kimerítette volna, az újabb segélyezés igénylése előtti 30 hétből 10-et egyfolytában biztosításra kötelezett alkalmazásban töltött el. Azonkívül felhatalmazza a törvény a kerületi ipari bizottságokat (industrielle Bezirkskommission), hogy a belföldi munkanélkülieknek, ha szükséges, a 30 hét után is folyósítsanak a teljes segélynek megfelelő összegben rendkívüli segélyt. Az új törvény megállapítja, hogy a kifizetett segélyösszeg 40%-át a munkaadók, 40%-át a munkások térítik meg az államnak és hogy a községek, melyek területén a kifizetések történnek, tartoznak annak terhében résztvenni.

4. A munkásság anyagi viszonyai.

A szociáldemokrácia erejét Ausztriában nemcsak a nagyarányú szociális törvényalkotásban mutatta meg, hanem még jóval inkább a munkásság anyagi helyzetének javításában. A szakszervezetek ezen a téren értek el legtöbbet és alaposan kihasználták úgy a politikai, mint a gazdasági konjunktúrát. A hosszadalmas, de különösebb megrázkódtatás nélkül lefolyt bérharcok eredményeit nem vizsgálhatjuk.

A korona vásárlóképségének állandó sülyedése folytán az összeomlás óta napirenden voltak a bérharcok, illetőleg a bértárgyalások munkaadók és munkások közt. Már csak idő- és energia-kímélés miatt is felmerült 1919 őszén mindkét félben a gondolat, hogy nem lehetne-e a kollektívszerződésekben arról gondoskodni, hogy a munkabérek automatikusan igazodjanak a drágaság emelkedéséhez. A legnagyobb szakszervezet, a „Metallarbeiterverband“ 1919 dec. 16-án kötött szerződésében abban állapodott meg a munkaadókkal, hogy munkaadókból és munkásokból álló paritásos bizottságot alakítanak, mely dönteni lesz hivatva az áremelkedés folytán szükséges bérpótlékról. Ezen megállapodásból kifolyólag, melyet idővel a többi szakszervezetek is magukévá tettek, a kvalifikált munkás bére két részből áll: a létfenntartást biztosító bér (Existenzminimum), melyet a tanulatlan segédmunkásnak is biztosítani kell és a kvalifikált munkának az ellenértéke. A bérpótlék, mely a drágaság növekedése szerint emelkedik a „gleitende Lohnzulage“, az előbbi után számítatik. Ez magyarázza meg, hogy a segédmunkások bére a drágaság emelkedésével mindjobban közeledett a tanult munkások keresetéhez.

Az osztrák nemzetgyűlés 1921 dec. 21. törvényben (Abbau der Lebensmittelzuschüsse) megszüntette azt a rendszert, hogy az állam az életfenntartáshoz legszükségesebb és a háború alatt és hosszú ideig az után is csak jegyre kiadott élelmicikkek (kenyér, liszt, zsír, cukor) elárúsítására ráfizetett. Ezeket a cikkeket ugyanis a társadalmi béke megóvása érdekében jóval olcsóbban

adták el a fogyasztóknak, mint amekkora a külföldön fizetett bevásárlási ár volt. Ez a különbség a valuta romlásával óriási és őrült iramban gyarapodó teherrel nehezítette meg az állami költségvetést, melynek összeroppanását nem csekély mértékben okozta. Egyike volt ez azoknak a szociális intézkedéseknek, melyeket az állam szükségesnek tartott addig, míg a drágulásnak megfelelően nem emelték a béreket. Miután azonban a béremelés, az ipar kedvező konjunktúrája folytán lépést tarthatott a drágaság emelkedésével, ezt a rendszert, ha az állami költségvetés rendezésére az első lépést meg akarták tenni, be kellett szüntetni. Az állam azonban gondoskodott arról, hogy ezzel ne a munkásokat terhelje és az említett cikkeknek az állami hozzájárulás fokozatos megszüntetése következtében beálló drágulását a munkaadókra hárította át, aki a köztisztviselőkkel szemben persze maga az állam volt. Az ipari munkásság java ilyen módon nemcsak meg tudta magát védelmezni a valutaromlás káros következményeivel szemben, hanem anyagi helyzetét sok esetben lényegesen megjavította. A munkásság nagyobb részének a keresete jóval nagyobb mértékben emelkedett, mint nőtt a drágaság és ami szintén nem érdektelen, aránylag legnagyobb mértékben javították meg helyzetüket azok a kategóriák, melyek a legkevesebbet kerestek a békeidőben, a férfi- és női segédmunkások. A kvalifikált, tanult munkás keresete ma sokkal közelebb áll a tanulatlanéhoz, mint a háború előtt. Magában a munkásosztályban bizonyos „demokratizálódás” megy végbe. Hogy mennyire nyomult elő a munkásosztály a polgári osztállyal szemben, azt, mivel általános európai jelenség, főleg hangsúlyoznom. Hogy a munkásosztály anyagi helyzetének megjavulása tartós lesz-e, az a jövő kérdése. A nagy munkabérek és a korona stabilizálódása folytán az osztrák ipar versenyképessége megszűnt, a munkanélküliség ijesztő mértéket kezd ölteni. A munkásság dolgozó része is jobbra csak leszállított heti óraszámában keres. Az osztrák ipar elérkezett ahhoz a ponthoz, melyben a bérek leszállítása a produkció elengedhetlen feltétele lett. A szakszervezetek eddig ebben a kérdésben józan mérsékletet tanúsítottak és ha nem is a munkaadóktól kívánt mértékben, már több ízben beleegyeztek a munkabérek leszállításába. Ausztria gazdasági fejlődése, ha sikerül is az állami pénzügyek rendbehozása, válság előtt áll. Ez a válság, melyből bizonyára csak az ipari termelés olcsóbbátételével lehet szabadulni, lesz az osztrák szociáldemokrácia igazi próbája. Igazibb az 1919. évnél, mert akkor előnyököt lehetett szerezni a munkásosztálynak, de most részben elvenni kell tőle azokat, ha a kapitalista termelés menetét biztosítani akarják.

Eckhardt Ferenc.

IRODALOM:

A szociáldemokrácia történetére Ausztriában: *Herkner*, Die Arbeiterfrage, Berlin, 1921; *Brügel*, Geschichte der Soziald. in Oest. 1921 (eddig csak a 70-es évekig terjed). *J. Deutsch*, Geschichte der österr. Gewerkschaftsbewegung 1908. A munkásképviseletekről: Edmund *Palla*, Die Interessenvertretung der Arbeiterschaft in Oesterreich, Wien 1921. Jul. *Braunthal*, Die Arbeiterrate in Oesterreich, 1919. A szociális törvényhozásról: Kari *Pribram*, kitűnő 1921. májusban lezárt cikke: Die Sozialpolitik im neuen Oesterreich, melyet tárgyalásomban egyikét helyen csaknem kiirtania. Továbbá *Forchheimer*, Die Organisation der Arbeitslosenfürsorge in Oesterreich és *E. Lederer*, Die soziale Krise in Oesterreich (mindhárom: „ARCHIV für Sozialwiss. und Sozialpolitik,“ 1921). Max *Lederer* több cikke „Die Sozialgesetzgebung in Oesterreich“ a „SOZIALE PRAXIS“ Berlin 29—31 kötetében. A szakszervezetekre vonatkozó adatokat azok hivatalos lapjából: „Die Gewerkschaft“ 1922 vettem. A statisztikai adatoka „Mitteilungen des Bundesamtes für Statistik“-ből valók. Végül a „Staats-“ illetőleg „Bundes-gesetzblatt“ és az „Arbeiter Zeitung“ megfelelő számait is használtam.

KJELLÉN ÁLLAMELMÉLETE.

Nem tagadható, hogy az államtan rendszeres vizsgálata terén a XIX. század utolsó évtizedeinek stagnálása után újabb lendület jelentkezik. Mint minden modern tudomány, az állam tudománya is nemcsak új problémákat vet föl, hanem öntudatosabb módszerrel is óhajt kutató útjára indulni. Erre a fordulatra mutat a legújabb kísérlet is, az ismert upsalai professzor, Kjellén munkája (*Grundriss zu einem System der Politik*. Leipzig 1920.), amely a rendszeres gondolkodásnak csaknem minden műhelyitkát napfényre igyekszik hozni. Krízisre mutat ez a mű is, amihez hasonlókat a szomszédos tudományok már átéltek, a történelem, a közigazgatásban stb., aminek fő mozgatója a *tudományelméleti alapkiindulás keresésében* van kétségtelenül. Szinte sajtószerű az, hogy a tudományelméleti alap hiányát nemcsak a filozófia érezte, hanem minden egyes társadalomtudomány *külön-külön* volt kénytelen kiküzdeni magának az elméleti-módszeres szilárdságot, a helyes munkaprogramot és tudatosságot. Mindenütt valódi, erőteljes differenciáció jele volt az ily induláselemek vitája, itt-ott elkésett, s az államtanba később, legutóbb csapott át a hullámverés különösen szükséges tisztító hatása, mert itt éppen az elsőrendű kutatók, egy Mohi, Bluntschli, Mayr G. és legutóbb Jellinek voltak azok, akik zavarokat árasztottak írásaikból éppen a rendszerre vonatkozólag.

Kjellén maga a *leíró államtan*¹ területéből csapott át a rendszer problémájára — kényszerűen, mert rendszer nélkül nem lehet helyes deskriptív munka sem, úgyhogy erre nézve már előbb külön munkában indokolja elveit.² Hiszen *tudományosan* leírni csak úgy lehet, ha a lényeg felfog felfogására elménk már be van rendezkedve.³ Az államtanban pedig épp a rendszer volt kevert

¹ Ismeretes munkái *részben* aktualitások, *Die Grossmächte der Gegenwart*, most a 20. kiadás helyében: *Die Grossmächte und die Weltkrise*, 1921. *Die politischen Probleme des Weltkrieges*, 1915. több, mint aktuális munka s ma is értékes. *Dreibund und Dreiverband*, 1921. igen körültekintő történeti visszatekintés a háborút megelőző évtizedek diplomáciai viszonyaira (1873-tól). *Schwedea: Eine polit. Monographie*, Übers. v. Koch. 1917. tipikus és öntudatos államleírás.

² *Der Staat als Lebensform*.² 1917.

³ A leíró módszerre nézve v. ö. Pauler kristálytisztta megállapításait: *Bevezetés a filozófiába*. 1920. 242—43. lk.

heterogén szempontokkal, amelynek alapján nem volt lehetséges tudományos *leírás*.

Szinte feltűnő az, hogy az államtanban (politika) a legnehezebb ahhoz eljutni, ami a természettudományokban a legelső lépés, a pusztá tényhez. Kjellén pedig mindenkép a tiszta *valóságtudomány* síkján akar maradni. Legújabb könyvének jellemzését is megadhatjuk abban, hogy ő az államtant *mint szigorú értelemben vett valóságtudományt* akarja pontosan körvonalozni és tagozni. Igen plasztikus kiindulásában úgy mondja, hogy a tudományok társadalma is, mint a társadalom maga, két elven nyugszik: a *szabadság* és a *rend* elvén. Az elsőt nyugodott a XIX. század kutatása, mely század a „specializmus nagykonjunktúrája“ volt. A tudomány életrithmusa azt követeli, hogy a túlspecializmusból eredt őserdős káosz megszűnjék, a rendezés kora köszöntsön be, a „rendszerek architektónikája“ mint érték ismertessék el.

Tudnunk kell, hogy a valóságtudomány mi, és mi nem az. A politika mindenekelőtt valóságtudomány, „Staatslehre“ és nem „Staatskunst“, tehát a dolgokat, mint jelenségeket vizsgálja tényekben és összefüggésekben. Nem bírál tehát, nem javasol tehát, nem követel semmit, hanem csak vizsgál, megállapít valamit, amint éppen van. Ehhez képest külön világ az irányzó szabály (norma) megállapítása.

Örvendetes jelenség irodalmunkban, hogy Barabási Kun József ezt egész világosan kifejtette legutóbbi munkájában,⁴ holott a külföldi irodalomban a legújabb időkig maradnak itt-ott zavaros álláspontok az egészében véve nagy fogalmi haladás mellett is.⁵ Barabás Kun írja: „a politikának fogalmából kifolyólag legáltalánosabban szólva kettős feladata van: megismerése annak, ami van (valóságtudomány) és meghatározása annak, aminek lenni kellene (normatív tudomány) ... Ismerés illetve ideálalkotás, kifejtése a dolgok lényegének, illetve a helyes állami szervezés főelveinek: ez a politika *kettős* feladata.“⁶ Látni fogjuk, hogy ez utóbbi valóban összeesik-e azzal, amit a német tudomány „Kunstlehre des Staates“-nek mond.

A görög *polis* szó nem éppen szerencsés szóhasználatra vezetett. Valóban mindig normatív jellegű vizsgálatokra, részben Kunstlehre-kre utal a szó — összetételekben, minő a gazdaságpolitika, kultúrpolitika, népesedéspolitiká stb. Ha az államtanból, helyesen, kirekesztve értjük az ily irányú vizsgálódásokat, ma a szokásos definíciók terén gyökeresen új tárgyalásmódot követelünk. Balogh Artúr igen jellemző feladatkitűzése pl. így hangzik: „A politika az a tudomány, mely a társadalom *állami* élete

⁴ *Bevezetés a politikába*. Bp. 1916.

⁵ V. ö. pl. Kelsen, *Der soziologische und juristische Staatsbegriff*. Tübingen, 1922. Ennek ismertetésére még más alkalommal visszatérünk.

⁶ *Bevezetés*, 33. 1.

fejlődésének törvényeit van hivatva kideríteni (valóságtudományi program) és amaz irányelveket megállapítani, melyek szerint a társadalom állami élete szervezendő (már ez normatív program) avégből, hogy a társadalmi lét célja: az egyesek és az összeség lehető legnagyobb fejlettsége eléérések.⁷ A valóságtudomány így esybe van keverve másnemű feladat megoldásával. Célszerű tehát, hogy az államtan amaz első feladata világosan álljon előttünk *államelmélet* vagy *államszociológia* néven.

Hogy „a gyakorlati politikának nincs általános elmélete“, mint Barabási Kun véli, készséggel elismerjük, mint tényleges állapotot, de hogy nem is lehetne, arra mi nem következtetünk. Az *államtudományok*, tehát egy tudománycsoport keretéből, ez sem hiányozhat. A régi „politikák“, sajnos, mindennemű feladatot egyszerűre akartak megoldani, s így alkalmat adtak arra, hogy a kutató folytonos zavarban legyen aziránt, mily síkon mozog a vizsgálódása. Még Barabási Kun is itt-ott zavarosan formulázza meg egy-két tételét (szerencsére távolabbi zavarokat nem keltve munkája egészében). Azt olvassuk: „A politika, mint általános államtan (?) csak a politikai *reform* általános elvi követelményeivel, csak a fennálló állami viszonyok és intézmények bizonyos állandó jellegű általános rendezésével, az e részben felmerülő alapkérdések beható vizsgálatával és tisztázásával foglalkozhatik“,⁸ ami ismét nem az általános *államtan* feladata, hanem *normatív* feladat, állampolitikai tehát.

Mindenütt természetesen „általános“ vizsgálódásról van szó, mint jól írja Barabási Kun: „a múlt és jelen államai egy meghatározott csoportjának bizonyos korra vonatkozó összehasonlításából származó absztrakt átlagállamról“,⁹ s most könnyen beláthatjuk, minő *valóságtudományi* problémafajok lehetnek: 1. általános államtanok (államszociológiák) és 2. a sajnos ezen a néven ritkábban szereplő leíró vagy *deskriptív államtanok*. Ez utóbbiak sokfelé szétszórva, olykor földrajzi leírásokkal kapcsolatban¹⁰ jelentek meg, de voltaképp önálló feladatként, amint-hogy az ily leírás önálló tudomány struktúráját követel.¹¹

Az állam mint valóság, mint egyszerűen életjelenségek sorozata „általános“ és „leíró“ (konkrét államra vonatkozó) vizsgálata tiszta és határozott programot jelent. Sajátos jelenség, hogy a valóságtudomány jellemét a legtöbb író kétségtől mentesen megállapítja, követeli — és nem viszi keresztül. Jellinekre gondolunk, aki pompás módszertani bevezetés után előbb a valóság-

⁷ Balogh, *Politika*³, 1911. 5. 1.

⁸ *Bevezetés*, 29. 1.

⁹ *Bev.* 31. 1.

¹⁰ V. ö. Dékány, *Geográfia és szociográfia*. Bp. 1922.

¹¹ Klasszikus minta, mely Magyarországra nézve valóban kívánatos, a Bryce-féle mű (The American commonwealth.)

tudományi feladatot iparkodik megoldani; ez az ú. n. „Soziallehre des Staates“.¹² Problémái, minők a politikai párt, közvélemény, vallás, nemzet, osztály, társadalmi szervezetek (Verbandsleben und Staat), mélyen jelentőségük alá szorítva jelennek meg és nem a „Soziallehre“-ben; viszont itt jelenik meg egy már értékelő-normatív feladat: az „államcél tana“. Ha mindez természetesen csak elrendezési ügyetlenség volna! Ha mindez nem vezetne a vizsgálódási anyag szüntelen kuszáltságára, nem kellene aggodva óvnunk tőle az államtani kutatást. A dolog azonban, látni fogjuk, sokkal súlyosabb.

Mi sem természetesebb, mint az, hogy az állam nem kész alakulatként vizsgálódik, hanem mint amelyet bizonyos irányelvek alapján fejleszteni kell. A Sollen problémája elháríthatatlan, ez a *normatív* probléma-kitűzés éppen az államnál a döntő kérdések közé tartozik. Ez a valóságtudományi program *után* következik (mintegy *államfejlesztéstan*-ként, a név egyelőre mellékes).

Az államélet normái „alkotmányos“ szabályok (és egyéb állami normák, amennyiben az államélet nemcsak jogalkotásban és alkalmazásban áll). Azt várjuk tehát méltán az államtudományoktól, hogy — valóságtudományi, elméleti feladatuk bevégzése után — normatív tételekkel az *általános államjogtan*¹³ keretében fognak foglalkozni, és íme, valóságtudományi témák lépnek elénk, t. i. az „állam elemei“, már amennyiben megszokott dolog: *csak* a Föld és a népesség.¹⁴ Jellinek csak példa a legtöbb író zavarának jelzésére.

Az államtan említett két feladata: a *valóságtudományi* és a *normatív* jellegű vizsgálódás egyaránt keverődött megoldásokban áll előttünk. Alapvető kérdés ennek a tényállásnak felismerése. A tudományelméleti zavar oly fajai jelentkeznek itt, amelyek egyaránt bénítók *mindkét* vizsgálódásra. Megvan, sajnos, másutt is, a közgazdaságtanban és politikában is, de nem okoz oly kutatásbeli zavarokat, mint az államtanban. Ez a zavar, most már lezögezhetjük rövid terminológiai összefoglalásban, abban áll, hogy az államtudomány mindama részei, amelyek 1. valóságtudományiak, voltaképpen csupán *szemi-realisztikusak* maradnak; tökéletlen tény- és okozatmegállapítás a következménye általában; 2. oly tételek, amelyek normatívok, iránytűzők, *államfejlesztést* szabályozók, ismét nem tudnak *tisztán* normatív síkon maradni, hanem oly zavaros vizsgálódás keretében jelennek meg, amelynek *pszeudo-normatív* jelleme van.

¹² *Allg. Staatslehre*, 1905. 123—368.

¹³ Jellinek, 371—797 lk.

¹⁴ Vannak írók, akik általában kétszer tárgyalják e kérdéseket. V. ö. pl. Mohl, *Az államtudományok enciklopédiája* [1859.] M. ford. 1866.

I.

Keressük okát annak, miért nem lehetett az *államelmélet* (általános államtan, államszociológia) igazi *valóságtudomány* és miért nem lehetett viszont az általános „államjogtan“ (Staatsrechtslehre) igazi *normatív tudomány*? Miután ez más társadalomtudományokban nem jelentkezett ily zavart okozó módon, avagy legalább nem mondhatjuk azt, hogy a valóságtudományi kutatást (pl. a közgazdaságtanban) eltérítette hivatásától a normatív szempont, behatolván oda, nem tette félrealisztikussá s viszont a normatív vizsgálódás nem lett pszeudo-normatív, annak *éppen* az államtanban sajátos okának kell lennie. A főokot bizonyára a következőben lehet feltalálnunk. Mi az állami Bizonyos szabályok szerint élő testület. Miből ismerjük meg elsősorban annak *tényleges* működését? Abból, hogy megvizsgáljuk, minő szabályok szerint él. Azaz: az államjog *ez* esetben abból a szempontból vizsgálják, hogy az állam *valóságos* életét belőle megkonstruáljuk. Az *államjogtan* így lesz nem normatív, hanem valóságtudományi célú, heurisztikus eszköz; ámde nem egészen. Mert az állam *valóságos* élete között és a jogszabályok szerinti élete között mindig van különbség. A jogszabályok szerint *kellene* élnie az államnak, s feltehetjük, hogy átlagos és normális körülmények között ezek szerint, *majdnem* ezek szerint él is az állam. Ha a hézagot a jogkövetelte és a valóságos élet között letudnók a nulláig redukálni, *akkor* mondhatnók csupán, hogy az általános államjog valóságtudományi célokra alkalmas heurisztikus eszköz az államélet rekonstruálására. Így azonban, mikor a kettő közötti hézag fennáll, látjuk azt, hogy az államelméletben folytonos bizonytalanság van a tekintetben, mi a *tényleges* életfolyamat és mi a *jogkövetelte* életfolyamat.

Gyakorlatilag mindenesetre nehezen keresztülvihető, de az volna a helyes módszer, ha az állam életét *tényleges* megfigyelésekkel és nem a törvénykönyvekből kiindulva törekednénk megkonstruálni s ez maradna *tisztán* valóságtudományi feladatköre az államtanak. Viszont az államjogtan lenne *tisztán* normatív tudomány, kutatva t. i. azt, ami az állam *előtt* mint eszmény kell hogy lebegjen (államcélok tana stb.). Ezzel ez nem pusztán törvénykönyvek magyarázatává válnék, hanem „mintajogtanná“ az állam szempontjából.

A feladat ennél is tágasabb. A normatív államtudomány nem *csak* jogszabályokkal foglalkozik hivatásából kifolyólag. Az angol állam életét vizsgáló jogászok mindig bizonyos misztikumot találtak abban, hogy az angol alkotmány mögött nem *jogi*, hanem *társadalmi* normák vannak. Hatschek pompás összefoglalásában¹⁵ világosan rámutat arra, hogy a jogszabályok mögött ha Európában

¹⁵ *Englisches Staatsrecht*, 1906. II. kötet 1—44. lk.

érthető módon találunk kormányzati szokásokat (közigazgatási joggal kapcsolatban), úgy Angliában az alkotmány mögött párterkölcst s szokásokat. Sőt mindez társadalomtudományiig éppen érthető. A jog nem szülheti önmagát. Jogszabályt társadalmi erők hoznak létre, e társadalmi erők, melyek létrehozták, tartják is fenn.

A *normatív* államtannak nem szabad csak államjogtannak lennie. Számos mellőzött intézménye (pl. a hadsereg, diplomácia) mind bizonyos normatartalmat őriz, az államjogon kívül¹⁶ — értve általános formájában — millióféle társadalmi normát kell felölelnie, sőt a *társadalom egész normatartalmát, mely az államot fenntartja és fejleszti*, kritikai vizsgálattal kell az államcél rekonstrukciójával értékelőleg vizsgálnia.

Találtunk tehát *a)* normatív állam tudományt, mint sajátzerű, önálló tudományfajt; előbb pedig *b)* valóság tudományokat: *általános* és *deskriptív* államtant. (Ez utóbbi Jellinek-nél¹⁷ még mindig igen homályos: „Die besondere Staatslehre ist entweder die Lehre von den besonderen Institutionen des Staates überhaupt, oder Lehre von den Institutionen des besonderen Staates“ — kétségtelen az utóbbiról van szó *leíró* államtannál).

Egy 3. államtant *differenciális államtannak* mondhatunk. Éppen úgy, mint az általános lélektan mellett kifejlődött a lelki élet hatalmas különbségeivel számoló differenciális lélektan, úgy az államélet roppant különbségeit is nehéz mindvégig egy „általános állam“ (Staat überhaupt) fogalmába beleolvasztani. Jellinek körülbelül erre a differenciális államtanra gondol akkor, amidőn összehasonlító módszert követel, természetesen hogy különbségeket lássunk meg, mint lényegeseket. Sőt e tan be van olvasztva máris — s ez is zavarja az „általános“ államtan képét — a meglévő rendszerekbe („államformák“, helyesebben államtípusok),¹⁸ maga Kjellén is tett e téren érdekes kísérletet.¹⁹

Még mindig hátra van ama vizsgálatfaj jellemzése, mely a német „Kunstlehre des Staates“ feladatkörét kiteszi. Az itt kifejlődő szempont olyan tudománystruktúrát hordoz, amelyet — bár megvan — szintén homályosan vettek észre eddigelé, s homályosan is fejlődött ki.

Induljunk ki abból, hogy államcél van, s norma, melyet az állam követni *tartozik* (Sollen), szintén fennáll, érvényes. Kérdés, milyen *módon* valósítjuk meg a norma-követelte tartalmát? Minő *eszközök* állanak rendelkezésünkre? Bluntschlinak van egy érdekes fejezete, mely utódainál nyomtalanul eltűnt: fejezet az „állam eszközeiről“ (Staatsmittel).²⁰ Itt az a sajátóságos a szempontokban,

¹⁶ V. ö. Mohinál „államerkölcstan“ (330. lk.), bár ez is csak részlet.

¹⁷ *Alig. Staatslehre*, 10. 1.

¹⁸ V. ö. pl. Jellinek i. m. 644—718.

¹⁹ *Versuch eines natürlichen Systems der Staatsformen*. Zeitschr. für Politik, 8. köt. 1915. 427—51.

²⁰ *Politik, als Wissenschaft*, 1876. 173—212.

hogy *ismét visszatérnek valóság tudományi tárgyak*. Céljaink vannak, eszközök, reális és mozgatható tények kellenek megvalósításukra, tehát le kell szállnunk ide, az eszközök világfába. Ez a lélektanál már felismertett, ez a *technikai* szempont (pszichotechnika). *Ott, ahol már a cél fix, a norma fix, még mindig probléma az eszközök, a mód kérdése*. Ez a technika a tényeket vizsgálja, de már csak *célra való vonatkozhatóságuk* szempontjából. Ez nem valóság tudomány, bár tényekkel, valósággal foglalkozik, de nem azért, hogy megtudja, *milyen* a valóság, hanem azért, hogy megtudja, *milyenné tehető*, t. i. ilyen és ilyen célra.

Az államtan régi állapotában a „politika“ ezt a feladatot is a többi közé olvasztotta, ezzel is egyszerre akart leszámolni. Holott ez is *külön* feladat, különálló, sajátzerű problémakör. Ez a többi, hasonló tudomány nevéen nevezve *államtechnikának* mondható. Bizonyára most már megállapíthatjuk, hogy a német „Kunstlehre des Staates“ javarészből nem normatív anyagú, hanem technikai.

Miután mindent kizártunk ezek után, ami *nem* valóság tudományi probléma, tekintsünk arra a részre, ami *valóság tudományi* s ennek tagozására.

II.

Úgy véljük, mellőzhetjük annak a kérdésnek részletesebb kifejtését, hogy minő viszony van *társadalom* és *állam* között, mert az ma már elfogadott dolog, hogy az első fogalom a tágabb. A társadalomnak *egyik* szerve az állam. Az állam rendalkotó (*koordináló*)²¹ szerv, célja tehát az *együtműködés* biztosítása, míg a „társadalom“ csupán tetszőleges *viszonyra* mutat, s e viszonyok lehetnek ellentétesek is. Az állam célja tehát mindazon *viszonyokat* lehetetlenné tenni, amelyek az *együtműködés* útjában állhatnak. Ez ma a szociológiában kikristályosodott kiindulása a problémának.

Az általános szociológia első kérdéscsoportja az, minő reális erők hoznak létre társas viszonyokat egyáltalán. Ez a társadalomalkotó tényezők (*socializing forces*) tana, mely jobbra az amerikai irodalomban kezdett virágozni a legújabb időkig. Az állam hasonlóképp reális erőkön épül fel, s az államtan *első* feladata — valóság tudományi értelemben — felkutatni az államfenntartó reális erőket.

Példát mondunk, hogy mindenekelőtt leszereljük az esetleg előálló, korán jelentkező *jogi* gondolkodást. Az állam hatni akar a polgárookra. Elsőrendű *reális* tényező az, hogy álljon rendelkezésére egy kiépített, modern sajtószervezet.²² Minő erők táplálják a sajtó-

²¹ V. ö. ordo rend. A problémát továbbtolták az *együtműködésről* a *működés* biztosítására.

²² Úgy látom, hogy míg ezt már 1876-ban felvetette Bluntschli (*Politik als Wissenschaft*, 191. 1.), addig utódai mellőzték a problémát. Talán észre sem vették, minő hézagokkal dolgoztak. Persze fő volt a jogi feladat: az alkotmány kérdése.

szervezetet? Kétségtelenül, *társadalomlélektaniak*. Tehát államfenntartó tényezők lehetnek társadalomlélektaniak. Másik példa. Az állam nemcsak jogi, *autoregulatív* szervezet, hanem más állammal szemben ellenálló, *önvédelmező* (autodefenzív). Szerve a katonaság. Mitől függ a katonai erő? Többek között a népesség *biológiai* erőitől. Tehát államfenntartó erők sorában vannak *népbiológiaiak* is stb. Kjellén az első — ezt megállapítjuk — aki *rendszeresen* iparkodott megállapítani valóban reális államfenntartó erőket. A valóságtudományi módszer kialakításának érdeme azonban régebbi írókat illet meg, akik az egyoldalú, mert csak jogászai államfelfogással nem elégedtek meg. Ez írók sajátosképen — történészek. A reális felfogás megindul már Montesquieu-nél, de még a jogi felfogás akadálytalanul terjeszkedhetett utána is. A valóságos, *történeti* élet látása azonban megakadályozta azt, hogy a történészek felfogása üres konstrukciókban, vagy jurisztikus felfogásban éljen tovább: ők reális képet alkottak az állam funkcióiról, erre őket a történet *szemlélete* kényszerítette. Csak újabban tűnt ki, minő eme realizisztikus munkák érdeme. Droysennek, a politikai történetírónak „Vorlesungen über Politik“ című munkája nem jelent meg, de ma látjuk annak jelentőségét.²³ Egész történetírói generáció dolgozott a *politikai* történelem terén s ezek, mint rámutattunk,²⁴ különösen dokumentálják, hogy a történetíró spontán keresi munkája szisztematikus előzményeit, sőt maguk is írnak ilyenmű munkát; Droysenen kívül Waitz, Dahlmann, Treitschke, Freemann, Seeley stb. írásai mindig mást jelentenek, mint jogi írók írásai. Az állam nemcsak önszabályozó szervezet így, nemcsak *befelé* élő szervezet, hanem *önfenntartó* társas erőegység. Kjellén is aláhúzza Droysent: „az állam végső értelemben hatalom, a jog tulajdonképpen az ő szolgálatában áll“.²⁵ Persze a formulázás („hatalom“) nem éppen szerencsés és sok félreértésre adott már alkalmat, különösen francia írók vádolták a németeket az állam „hatalmi elmélete“ miatt. A tény mindenesetre az, hogy az állam speciális *erőszervezet* s keresnünk kell az állami erő forrásait. Kjellén felfogásában látszólag nem egy érintkezés van azzal a felfogással, melynek e sorok írója is ugyanakkor adott kifejezést.²⁶ Ő ugyanis az államot ötféle erőtevézőre építi fel. Első tényező a földrajzi tényező, az államtanban a „politikai földrajzi“ tényező. Ez teszi ki az államtan „geopolitikai“²⁷ részét. Ez a tudományág, mint igazolni véljük,²⁸

²³ V. ö. erről R. Hübner bő cikkét: *Zeitschrift für Politik*. 1917. évf. 327—376.

²⁴ *Társadalomalkotó erők*, 1920. 265—266 lk.

²⁵ *Grundriss zu einem System der Politik*. 1920. 24. 1.

²⁸ *Társadalomalkotó erők*. 1920.

²⁷ Kjellén hozta forgalomba e szót alig egy évtizede. Most azonban *más* értelemben terjedt el: *világpolitikai* összefüggések jelzésére használják.

²⁸ V. ö. sorozatos közleményünket: *A politikai földrajz jelen állása*, a „Föld és Ember“ c. folyóirat 1922. évfolyamában. Itt bíráljuk is Kjellént és a felvett problémakört szűknek találjuk.

nem része, hanem *alkalmazása* a most újabb lendületet ígérő kultúrföldrajznak (a régi Ratzel-féle „anthropogeografia“ továbbépített diszciplinájának). Ez a diszciplína *kapcsolattudomány*, amennyiben benne az államtan és földrajzi kutatás állandó kapcsolatban egyesülnek. Kjellén nincs tisztában annak kapcsolattudományi mivoltával, s így arra gondol, hogy „a kutatás ez ágát a politikai tudomány átengedhetné [?] a földrajznak, *avagy* fordítva, *maga* tarthatna igényt reá“,²⁹ holott egyik eset sem áll fenn, hanem mindkettő, nem ide- vagy odautalásról van szó, hanem szinthezisérről.

Az államerő második alapja a nép; e kérdéscsoport az államtanban a „demopolitikát“ teszi ki. Úgy véljük, hogy a társadalomalkotó tényezők sorában az, amelyet demobiológiának nevezünk, szoros analízis alapján vétetett fel, Kjellennél erről nincs szó. A demobiológiában nincs helye *együttal* a szellemi tényezőnek is, hiszen ez láthatóan heterogén, s a svéd tudósnak is voltak bizonyos aggodalmi, mutatja az, hogy egy korábbi cikkében a nép „természeti jellembeli és lelki sajátosságáról“ volt szó, később is³⁰ ennek alapján beszélt tágabban „ethno“-politikáról, most pedig (1920.) ez utóbbi csak egyik jelenségsoportha utal a demopolitikán *belül*. Mindenesetre jellemző ingadozás ez, s mutatja, hogy a gondosan előkészített „rendszer“ még bizonyos további analízisre szorul. Nála tehát a tulajdonképeni *biológiai* kérdéstömb háttérbe szorul, mert összekeveredik *néplélektani* problémákkal.

Az államerő harmadik alapját „országos gazdaságnak“ (Reichshaushalt) lehetne fordítanunk, s írónk „ökopolitikának“ nevezi azt a tudományágot, mely vele foglalkozik. *Nem* esik tehát egybe a „nemzet“-gazdasággal, sem pedig az „állam“-gazdasággal (pénzügytannal), hanem valaminő magasabb szintézisre vágyik: általában összefoglalására annak, amit az államerő gazdasági alapjának mondottunk.

Nagyon eredeti az a megállapítása, amelyet a negyedik államfenntartó tényező keretében igyekszik összefoglalni. A „szociopolitika“ című diszciplína szerinte abból indul ki, hogy vannak *társas egységek*, melyek az államra hatnak (der Staat, als ein Ganzes von kleinen Verbänden,³¹) s lehet, hogy Jellinek ama problémája (Verbandsleben und Staat) növekedhetnék ily tágas problémakomplexummá, milyenre Kjellén törekszik. Maga a „szociopolitika“ név kissé siklós talajra visz, mert nehéz garantálni azt, hogy össze ne keveredjék a „szociálpolitikával“,³² ami *tágabb* feladatkört is jelent, s *másnemű* feladatkört is, normatív jelleműt. Azonban a lényeg világos: itt a Kjellén-féle koncepcióban oly problémák kerülnek sorra, amelyek a *társadalmi morfológiából* (tan az alakula-

²⁹ Grundriss, 29. 1.

³⁰ Die Probleme des Weltkrieges, 1915.

³¹ Grundriss, 43. 1.

³² Kjellén (44. 1.) óv is ettől.

tokról, soziale Gebilde) nőnek ki, s ennek államtani alkalmazását jelentik.

Végül az államerő ötödik faja az *államkormányzat* erői, melyeket — új szóval — egy „*kratopolitikában*“³³ óhajt tárgyalatni.³⁴

Valami ebből a rendszerből hiányzik. Ez a „*kultúrpolitika*“, már t. i. oly értelemben, amint azt maga Kjellén venné,³⁵ s emlékeztethetnők őt előbbi művére,³⁶ ahol az állami erő e forrását nem feledé el. Most valamikép a *sorrend* gondolatát is elárulta s érthetjük, miért maradt ki több reális tényező. Úgy véli ugyanis: „Az állam *gazdasági* helyzete közbeesik a *tervlet* közé, mely lényegében a gazdaság forrásait szolgáltatja és a *nép-tényező* közé, mely a területből merít; a *társadalom* viszont közbeesik a *nép* közé, mely az államban differenciálódik és a *kormányzat* közé, mely utóbbiban a nép képviselőtét nyerni akarja. Ezzel lezárul a gyűrű a politikai világ fölött. Amit még ezentúl be akarnánk vonni az állambanba — minő a [szellemi] *kultúra*, *vallás magánjog* — *minden további nélkül*, mint nem politikait elutasítjuk.“³⁷

Hogy a kultúrpolitikai, szellemi tényezők nem „utasíthatók el“

³³ A görög *kratos*, hatalom, uralom szóból.

³⁴ Új szó a könyvben valósággal hemzseg és nem mind elég szerencsés. Ugyanis annak van értelme, hogy egy tudomány főrészei kapjanak nevet (fizikában pl. mechanika, optika stb.), de hogy minden alféjezet külön névvel szerepeljen, túlzás. Példák: a földrajzi tényezők 1. a birodalom helyzete; fejezetnév: „topopolitika“; 2. a birodalom alakja — morfolitika, 3. területe = *fiziolitika* (sic). A birodalom gazdasági erejének tana három fejezetben tárgyalatik: a gazdasági *külpolitika* kérdése, a „*Haushaltssphäre*“ = emporopolitika, az állam önelátása — autarkia-politika, gazdasági élet = ökonómia-politika. A népesség problémái, hármás beosztásban szintén: 1. a faj kérdése, a jól nehezen fordítható „*Volkschlag*“ = ethnopolitika; 2. népességállomány (Volkskörper) — ez volna igazában a népbiológiai kérdés, Kjellén erősen ingadozik a névben, vájjon a testi életten, a fiziológia nyomán „*fiziolitikának*“ avagy *somatopolitikának* nevezze-e el, végre — a „*pléthpolitika*“ mellett dönt, mely szó mérték, szám, mennyiség kifejezésére alkalmas (84. l.). 3. Ugyancsak a „*nép*“ problémáját bővítik — heterogén módon! — a *népléktani* sajátosságok = „*pszichopolitika*“. Még nem szabad lankadnunk, új szó van tovább is. A társadalom-morfológiai részben ismét gazdagabbak leszünk két szóval: „*filopolitika*“ és „*biopolitika*“, mely utóbbi a szerzőnek a lehető legszerencsétlenebb csinálománya. Végül pedig — az utolsó tényezőnél — a „*krat-politikában* sem maradhat el az új szavak özönvize: 1. az államforma tana = „*nomopolitika*“, ez körülbelül az alkotmánytannak felel meg — de igen érdekes, *realisztikus* hozzáállással (v. ö. 99 és 51. l.) a pártokról való tan is idetartozik; 2. az államélet tana = „*praxipolitika*“ (sic) és az államhatalom problémája = „*archopolitika*“ — mindez készen áll — új szavakban. Sokat nyert volna a könyv, ha a szavak gyártására kevesebb figyelmet fordított volna (pedig mily becsületes odaadással mérlegeli a lehetőségeket, s tegyük hozzá, gondos körültekintésében sok finom észrevétel van).

³⁵ Mi ugyanis a kultúrpolitikát nem az állam, hanem a társadalom *spontán erőire* alapítjuk s nem látjuk azt az *állam* sui generis hatáskörébe esőnek, mint a vallást sem. V. ö. dolgozatunk. *A kultúrpolitika mivolta és viszonya a szomszédos tudományágakkal*. Athenaeum. 19?1.

³⁶ V. ö. *Polit. Probl.* 8. és 127-134. lk.

³⁷ *Grundriss*, 33. l.

quantité négligeable-ok módjára, azt a szerző maga sem gondolná.³⁸ Hogy pedig a néplélektannal (nála „pszichopolitika“) kapcsolatban bajosan tárgyalható le, bizonyosnak látszik előttünk. Hogy ideológiák minő *állami* jelentőségnek, elég az 1918-iki forradalomra gondolnunk, avagy a wilsonista elvek hódításaira ellenséges földön. Ezek voltak a valóban messzehordó ágyúk, melyek nem ismertek határokat.

Kjellén analizisében kétségtelenül vannak zavarok: 1. mint fentebb éppen láttuk, *hézagok*, 2. *hibás összekapcsolások*, midőn például a biológiai, nála test-tani, „szomatopolitikai“³⁹ tények egybekeverednek heterogén tényekkel, 3. *homályos* tényező pedig az utolsó, különben is igen vázlatosan tárgyalt „kratopolitikai“.

Ez utóbbi, mondhatnók, *hatalomszerkezeti* tényezőben is van sokféle feljegyezni való, ha valóságtudományi pro grammunkat komolyan vesszük. Azt találnók, hogy a hatalom szerkezetében sokkal több a *szellemi*, társadalompszichológiai tényező, mint első tekintetre látszik, különösen akkor, amidőn az állami erőt jogos kényszernek, ezt pedig „fizikai“ kényszernek mondották megannyian. Sőt maga a tipikus jogászai álláspontú író, Jellinek is csaknem többet mond a kelletténél, amidőn ezt állítja: „Az állami funkció kizárólag (sic) lelki természetű és habár fizikai hatásokat idéz is elő, még ezek is pszichikailag közvetítettek. Ily módon az állami tevékenység a pszichikai tömeg jelenségek közé sorolódik“.⁴⁰

III.

Összegezve elmondhatjuk a következőket. Az államtan kell hogy végre megkapja igazi *valóságtudományi* programját. Lehetetlen az, hogy hiányosan meglátott tények fölé emeljünk állam-tani épületet. Az állami *valóságos* életfolyamatait kell óvatos kézzel felderítenünk, hogy lássuk, mi az állam és — de facto — mire képes. Nem nyugodhatunk bele, hogy, mint régen, a „Föld“ és a „népesség“ hiányos analizisében lássuk meg a fő tényezőket, az „állam elemeit“. Nem lehet szolid tudományfejlődés biztosítéka az, hogy rövid, elsietett, valóságtudományi jellegű fejezetek után azonnal more juristico belesüssünk azonnal az állam alkotmányos szerkezetének problémáiba. A legkitűnőbb jogászok maradandó értékű megfigyeléseikhez jutottak, ezek stabilis értékek. De tovább is kell menni az analizis terén. Kjellén oly tudománypraxisra utal, mely valóban haladást rejt magában a *valóságtudományi* síkon. Körültekintő eljárása valóban igen gazdag szempontú, hiszen mennyi

³⁸ A „jogi nézetek“ (Rechtsanschauungen) fontosságára maga rámutat, *Pol. Probl.* 7. és 135—38. lk.

³⁹ Ez a kifejezés lett volna a jobb.

⁴⁰ *Allg. Staatslehre*², 1905. 167.

reális kérdésre kiterjesztette figyelmét, min régebbi írók sokkal könnyedebben átsiklottak. Hány írónál lappang még pl. az az atomisztikus felfogás, mely az államkeletkezés szerződéses tanából szüremlett át, hogy végre is államot *egyénekből* kell összeraknunk! Kj ellen (bár rosszul elnevezett) „szociopolitikájában“ ezen is túl van. Avagy említsük azt, hogy az államnak figyelembe veendő a külső milieuje. „Első feladat a milieu“.⁴¹ írja a svéd kutató. Amint nemcsak papíron maradt Németországban, hanem első képviselője már a háború alatt meg is kezdte működését a berlini egyetemen. Az államtant a háború, az új problémák elmélyedésre ösztönözték. Bővebben érintett írónk, minden terminológiai hiperbulia mellett is helyes irányban kísérletezett s hiányosságai remélhetőleg nem takarják el azt, hogy ily irányban az államtan határozott lépéssel halad előre.

Az újabb államtannak helyesen abból kell kiindulnia, hogy mi az állam erőinventáriuma, ténylegesen. *Leíró* módszerrel, *történeti* és *összehasonlító* módszerrel kell elindulni az új tény világ felé. A németek a háború alatt csakhamar felismerték, hogy meg kell ismerkedniük az állam *környezetével*. Ebből indult ki pl. több kísérlet az „Auslandskunde“ terén; egyik egyetem „Auslandsseminar“ kezdett tartani, a porosz kultuszminisztérium javaslatot dolgozott ki.⁴² A leíró államtan (Staatskunde) is jogos új törekvés, s ez nem léphette túl lényegesen. — Sajnos, ez lett a termékeny gondolatokban bővelkedő, most elhunyt írónak utolsó munkája.

Dr. Dékány István.

⁴¹ *Grundriss*, 57. 1.

⁴² *Denkschrift des preussischen Kultusministeriums über die Förderung der Auslandsstudien*. 1917. január.

A MAGYARSÁG ÉS A MAGYAR TÁRSADALOM JELLEGE.

A magyar fajról, nemzetről, államról s ezeknek megfelelően a faji gondolkodásmódról, nemzeti eszményekről, állami intézményeinkről való tapasztalataink egyetlen tételben foglalhatók össze: a magyarság összességében, alapvonásaiban *arisztokratikus* jellegű. Ezt az arisztokratikus jelleget több tényező összehatása és ugyanezen tényezők *folytonos* hatása hozta létre. Az ősmagyarság északibb vidékéről húzódott délfelé, de azután is, mikor itt, Európa közepén megtelepedett, megőrizte azokat a jellemvonásokat, amelyekkel a sok évszázados küzdelmes élet fölruházta. Az északibb vidékeken a megélhetésért folytatott állandó küzdelem, (ha a sanyarú természeti és politikai viszonyok lassankint el nem nyomják, vissza nem fejlesztik az embert, mint északi nyelvrokonainkat a vogulokat és osztjákokat) harciasná, önálló és független természetűvé teszik az illető fajt vagy nemzetet. Lamprecht szerint az individualizmus a germán faj egyik jellemző tulajdonsága. Ezt a faji vonást a germánok jórészt északibb elhelyezkedésüknek köszönhetik. Az önállóság és függetlenség érzete arisztokratikus hajlamokat virágoztat ki s ha visszapillantunk a történelembé, nem véletlen, hogy éppen az északibb fekvésű államalakulatok között találjuk az arisztokratikus monarchiák többségét. A déli államalakulatok a két látszólagos véget, de alapjában igen közeli rokonság szerint igazodva inkább a demokratikus királyságok (Szerbia, Bulgária, új Görögország, a mai Olasz- és Spanyolország), a demokratikus köztársaságok (a régi Görögország) s az abszolutisztikus monarchiák (Törökország, Perzsia, Assyria, Babylonia, Egyiptom) formáját veszik fel.

Nyelvünk igen tisztán mutatja, hogy a magyarság egy vadászatot és halászatot űző ugor s egy nomád pásztorodást s ezt kiegészítőleg földművelést űző, lovas török részből alakult ki; valószínűleg Kelet-Európa nagy síkságain. Az ősmagyarság önállóságra és függetlenségre való hajlamait csak tetézték e foglalkozások. Hogy a vadászatot és a nomád pásztorodást űző népek harciasak s önállóságra, függetlenségre törekvők, nem kell bővebben bizonyítanunk, a sok közül csak Közép-

Ázsia nomád népeinek és Belső-Brazília indián törzseinek példájára utalunk. A vadászat maga is a harcnak egy neme s egy vagy kevés ember önálló vállalkozását kívánja. A nomád pásztorkodás akár a nyáj őrzésében s a lelegelt terület folytonos változtatásában nyilvánul meg, akár csupán a rablókalandra egyesülő egyének vagy csoportok spontán vállalkozásaiban, inkább csak a törzsi köteléket engedi meg, nem pedig a már letelepedett törzsek kevesebb egyéni függetlenséget adó államszerű egyesülését. Az ősi halászat szintén nem volt békés foglalkozás. Vogulosztják nyelvokonainknak, akiknek főfoglalkozása a halászat, énekei tele vannak a folytonos küzdelmekkel, hősi harcokkal. A folyókban és mocsarakban bővelkedő Magyarországon a szinte a legújabb időkig szívesen halászó magyarnak éppen így küzdelmes volt az élete s nagyobb izoláltságot, önállóságot, a társas élettől való erősebb elszakadást kívánt.¹

A magyarság negyedik ősi foglalkozása, a földművelés, amely a hazai földön (Szt. István korától kezdve) a többi foglalkozás rovására lassankint terjeszkedett, ha mind fokozottabb letelepültséggel és békésebb étellel járt is, extenzív voltánál fogva szintén izoláltságra, önállóságra nevelt. És ha később a birtokok kissé elaprózódtak is, közép- és nagybirtok-rendszerünk, a valódi városok erős hiánya inkább csak elősegítették ősi jellemvonásainkat, független, egyéni életre törekvésünket, arisztokratikus hajlamainkat.²

A magyarság legáltalánosabb vonásai amíg egyfelől irányt szabtak a nemzeti jellem kialakulásának, másfelől reányomták

¹ A pásztorkodásra és halászatra nézve v. ö. Györfly I. Nagykunsági krónika. Karcag 1922. 5. 1. „Nagyapáink, szépapáink nem voltak földműves emberek. Szántottak, vetettek ugyan, de csak annyit, amennyi kenyérnek éppen elég volt.“ „A hol máma zöld akácok között apró tanyák fehérlelenek, ott a kövér-füvű legelőmezőkön címeres szarvú fehér marhák rázták a kolompot. Ahol a legelő szárazabb szikesbe csapott át, apró tippánós füvét juhnyájuk borotválták. Ahol a lábnyom vagy szekérút belevezetett a haragos zöld rétbe, ott a konda bányászott. Ha a nyári forróság perzselte a mezőt, bevették a jószágot a rétbe, p.hol még mindig talált harapnivalót.“ 31. 1. „A rétes emberek halászó, vadászó, honfoglaló őseink utódai voltak, akik a Sárréten, tehát annak a Kunságba átnyúló részén is, mint halász, csikas, rákász, pákász, vadász, darvasz, solymász, békász, méhész és piócaszedő «élelmeskedtek»“ „Nem függetleníthették magukat az emberi társadalomtól, mint a «szilaj pásztorok», de mégis csak akkor érezték jól magukat, ha templomi harangszó helyett a bölömbika szavát hallgathatták, ha szekérút helyett a hajócsapáson haladhattak.“

² V. ö. Hóman Bálint: A magyar városok az Árpádok korában 76. 1. „Tatárjárás előtti városaink, mint egyébben, úgy építési módjukban sem nagyon különbözhetek a falvaktól.“ — A tatár és török pusztítások viszont még a faluk számát is megritkították. Hódmezővásárhely határában, számtalan tanyái helyén régente 30 falu foglalt helyet. Ma is Csonka-Magyarországon városnak nevezhető hely Budapesten kívül csakis Pécs, Győr, Szombathely Sopron, Miskolc, a többi nagyobb hely Szeged, Debrecen, Kecskemét. Hódmezővásárhely, Békéscsaba, Nyíregyháza, Székesfehérvár, Makó, Szentés) városba alighogy lendülő nagy falu!

bélyegüket a jellem két legáltalánosabb megnyilatkozására: a tudatos, nagyvonalú ténykedésekre és az érzelmi élet apró vibrációira. A nemzeti jellem *tudatos* oldala az általános államforma tényeiben: az intézményekben s azok formáiban realizálódott. Az alkotmányosság nálunk és Angliában nyilatkozott meg legelőször pregnáns formában (magna charta, aranybulla), hogy lassankint felnőjön mind nagyobbszabású, arisztokratikus jellegű szervezetté s hogy végül a szerencsésebb Anglián át mintául szolgáljon Európa összes államainak. Ez az alkotmányosság, — ahol nem torzul el s nem válik inkább csak külső formává, mint a déli országok legnagyobb részében — a nemesi (helyesebben nemzeti) középosztálynak biztosítja az állami hatalom gyakorlását. A választott vagy akceptált fejedelem az arisztokratikus alapon megkonstruált államban csupán „*primus inter pares*“, aki, hogy hatalmát megtarthassa, kénytelen szövetségeket keresni, az uralkodó középosztály kereteinek figyelembe vételével ugyan, de mégis annak hatalma ellenére. Ez a magyarázata nálunk az udvari emberek, a királyi jobbágyok, a papság, az idegenből jöttek, a városi polgárság dédelgetésének, méltóságokkal, birtokkal, nemességgel, privilégiumokkal való felruházásának. Az államban uralkodó arisztokratikus középosztálynak kezdetben ők az új, demokratikus elemei s a fejedelem szövetségesei, hogy azután a központi hatalom gyengülésével mindinkább fölvegyék annak az osztálynak a tulajdonságait, amelybe beleszármaztak; az egyéni hatalomra, függetlenségre törekvést, a központi hatalommal szemben állást, az arisztokrácia természetes fejleményeként az oligarchikus hajlamokat. Ez a középosztály megőrzi, sőt jellegzetessé fejleszti a nemzeti tulajdonságokat: a harciasságot, a saját jogai, függetlensége féltékeny őrzését, a becsület, az adott szó szentségét, az alkotmányhoz, a fennálló intézményekhez s ezen át a fejedelem személyéhez, való hűséget, a tekintélyek iránti tiszteletet, amelyek mind arisztokratikus jellemvonások. Tipikussá fejleszti ez az osztály azokat az apróbb“ kedélyi vonásokat is, amelyekben az északiak arisztokratikus jellemvonásai főként az állattenyésztők jellemvonásaival keverednek, s amelyek oly könnyen válnak hibákká: a büszkeséget, rátartosságot, az, elbizakodottsáig menő önbizalmat, a vitézséggel kapcsolatosan a virtuskodásra való hajlamot, a hirtelen föllobbanó lelkesedést, s a nyomában járó teljes elernyedést. Ugyanígy jellemvonásai, hogy az egyéni kitűnés keresésének formai egyenértékéként a ruházatban, címben, rangban való megkülönböztődést keresi, s csupán magával törődik, de ez az önzése nem zárja ki a közös nemzeti eszmények iránti önzetlen önfeláldozást. Így válik lehetségessé, hogy ugyanaz a magyar, akinek egyik jellemző tulajdonsága az egymással való folytonos versengés, mikor a haza, az alkotmány, a

nemzet, a fejedelem léte veszélyben van, éppen ezekhez való hűségénél s tüzes, lelkes természeténél fogva hatalmasan összetart.³

Az északibb származású, arisztokratikus hajlamú, vitézkedő magyar nemzet itteni helyzetében is évszázadokon át folytonos küzdelmek között él és csak lassan enged az ősi halászat, vadászat, állattenyésztés rovására a földművelés békésebb, csendesebb foglalkozásának is. Annál váratlanabban érték a XVIII. és XIX. századnak számára rendkívül újszerű, demokratikus eszméi, amelyek Európa nyugati államaiban fejlődnek ki és pedig a Francia-, Angol- és Németországban hosszú évszázadok folyamán mind nagyobb mértékben fellendülő és térfoglaló ipar és kereskedelem következtében. Természetesen a városok polgárságának jut a túlnyomó szerep az ipar és a kereskedelem és velük a demokratikus jellem és eszmék kifejlésztésében. A demokratikus jellem ha nincs is abszolút ellentétben az arisztokratikus gondolkodásmóddal, jellemmel, intézményekkel — mert hiszen az emberi karakter végeredményben mindig azonos — mégis a különbségek jóval nagyobbak közöttük, mint a hasonlóságok. Olyan társadalomban, ahol az iparral és kereskedelemmel foglalkozók már hosszú idő óta benne élnek egy nagyobb műveltségű, régi kultúrájú társadalomban és annak integráns részeit képezik, eltűnnek az éles különbségek. Az eredeti jellemvonások egyrészt letompulnak, másrészt az illető kultúrközösségnek olyan vonásai nyomulnak előtérbe, amelyek esetleg szöges ellentétben vannak az iparral és kereskedelemmel foglalkozók jellemvonásaival. A holland és az angol kereskedő például igen jó hazafi, pedig a nemzeti érzés nem eredeti járuléka a kereskedői foglalkozásnak. Amikor tehát a következőkben leírjuk az iparos és kereskedő jellemvonásait, avval nem azt mondjuk, hogy ezek a vonások adott esetben föltétlenül meg is vannak, hanem csupán annyit, hogy bizonyos jellemvonások fölvételére az iparral és kereskedelemmel foglalkozók határozottan hajlandók.

Amíg bizonyos foglalkozások a harcias hajlamokat segítik elő, addig az iparral és a kereskedelemmel való foglalkozás a *békéseket*. A városi polgárság két főfoglalkozása, az ipar és kereskedelem, nem folytatható, a velők járó vagyonosodás megakad, ha a harcok és villongások minden pillanatban zavart okoznak.

³ „Széchenyi a magyar jellemben ezeket a vonásokat tartja kiemelkedőnek:

I. a magyar testi és lelki tehetségeit s tulajdonságait sajátosságai szerint fejti ki; életét személyiségéhez s körülállásihoz alkalmazza; önálló s önállóságra törekszik; önbecsérzete előtte az első; férfias öntudata van; önérzetes, komoly, igazságos; bátorsága nem vakmerőség, hanem erkölcsi bátorság; a nemzeti közösséget, az egyesnek a nemzettel való egybeforrását mélyen érzi; nem a korlátlan egyéni függetlenség, hanem a társasági szabadság híve. De 2. a magyar ember előítéletek rabja s elbizakodott; civakodásra és széthúzásra hajlandó, nem szeret tudományokkal foglalkozni; az egyéni értéket túlbecsülve arisztokrata, mások egyéniségét nem becsüli meg; vagyonával bánni nem tud“ (Az elemi népoktatás enciklopédiája, II. k. 349 l. Imre Sándor cikke a nemzeti nevelésről).

Az ókori vagy középkori városokban a villongásokat az uralomra török s a hozzájuk állók aránylag kis csoportja idézik elő, a polgárság maga megriadva s a két párt közt ingadozva várja a harc végét, hogy azután békés foglalkozásai biztosítása végett nyájszerűen alávesse magát a győztesnek. Hogy a világháborúban s utána a defetizmus annyira úrrá lehetett a lelkeken, ahhoz a harcolók egyik kontingensének, az iparral és kereskedelemmel foglalkozóknak alapvető lelki diszpozíciója is hozzájárult. Az ipari munkás ugyan a békés viszonyok közt harcias elemnek tűnhetik fel folytonos osztályharcaival, ez azonban csak relatíve áll fenn, mert nem lelki szükségből harcias, hanem hogy saját jobblétét, csendes, tisztességes, megbecsült munkáját biztosítsa. Az iparral és kereskedelemmel való foglalkozás más tekintetben is különös jellemvonásokat hoz felszínre, amelyek azután érzetik hatásukat minden irányban, ahová az emberi egyén ténykedése elér. A békesség szeretete például együtt jár avval, hogy az iparos és kereskedő nem törődik vele túlságosan, alá van-e vetve másoknak, vagy sem. Az iparosnak és kereskedőnek épp ezért nincs elkülönült szabadság- és függetlenség érzete, illetve szabadságát, függetlenségét abban látja, ha a saját családjának kis körét, vagyonát, jólétét minél inkább gyarapíthatja, a jólétet biztosító foglalkozását minél intenzívebben folytathatja és *polgári* jogait *szabadon* gyakorolhatja. Az iparos és kereskedő tehát anyagi irányú individualista, aki intenzív érzelmeibe közvetlen hozzátartozóit is szorosan belefoglalja. Amennyiben békés hajlandóságai mellett meg tudja őrizni függetlenségét, önkormányzatát a hatalomra vágyó egyénnel szemben, hazafi volta aránylag még mindig kis térre szorítkozik: arra a városra, amelynek polgára. Az iparos és kereskedő tehát eredeti érzéseire nézve *municipialista*, a városához tartozást azonban éppen igen intenzív érzéseivel fogva, rendkívül élénken éli át. A városi polgár minden eszközzel, s ha kell fegyverrel is küzd jogaiért, büszke városa intézményeire, gazdagságára, hatalmára, fejlődésére s annak építésére törekszik. Éppen ezért a városi polgár honvágya intenzívebb bárki másénál, s Róma és Athén polgárai kétségbe vannak esve, ha száműzetnek városukból. Ugyanők városuk építésében versenyeznek a fejedelmekkel, akik egyrészt saját dicsőségükre, pompázó hajlamaik kielégítésére, másrészt városi polgárságuk kedvére emelnek fényes épületeket. Amíg azonban a fejedelem s az őt környező arisztokrácia a saját személyüket pompával, külső fényvel veszik körül, a városi polgár ruházatában, szokásaiban, háza külsejében egyszerű gazdagságát nem kifelé mutatja, hanem háza belsejében halmozza fel, s otthona kényelmére és egyben minden vagyona reális voltára törekszik. A francia arisztokrácia kastélyai a Loire mentén külső fényükkel pompáznak, míg ugyanazon időben a francia városok gazdag polgárainak házai

egyszerű külsejük. Hasonlítsuk továbbá össze a középkori lovagotthonok monumentális külsejét, hatalmas fogadó- és egyéb ter-
meit, pompás, de csekély kényelmet nyújtó belső berendezkedéseit az ipar és kereskedelem kapcsán előállt mai nagyvárosok praktikus, de gyakorta Ízléstelen külsejű bérházaival, csinos, de nem pompázó családi házaival, kis és alacsony szobáival, amelyekkel azonban a civilizáció összes kényelmi berendezkedése s a jobbmódú és modern városi polgárnál intim, izléses, sokszínű, de belső összhangot kereső otthon jár együtt. A kereskedelemmel és iparral való foglalkozás nyomában jár a szociális érzés kifejlődése is. Akinek létérdeke az embertársaival való folytonos érintkezés, aki üzletét nem folytathatja, ha üzlettársaival, rokonaival, barátaival kölcsönösen nem segítik egymást, abban az egyéni büszkeség és rá tartósság helyett a részvét, a társas együttérzés és sorsuk egyformasága folytán a másokkal való *egyenlőség* gondolata fejlődnek ki. Az egyenlőség *érzése* szüli, ott, ahol a városi polgárság az állam vezetője (pl. Athénben) a demokratikus állam formát, a demokrácia nem lévén más, mint sok, aránylag egyforma képességű és hatalmú ember közszereplése és uralnia. És végül még egy érzelemben találkozik az iparos és kereskedő, akár városi polgár, akár ipari munkás: a foglalkozásnak helyhez nem annyira kötött volta sokszor messze földről való emberekkel teremt intimebb érintkezést és ez elősegíti, hogy az iparos és kereskedő ember alapérzelmeiben többé-kevésbé internacionalista s hajlamos arra, hogy az összes embereket *testvérek* tekintse. Természetesen itt is, megvan a szegény és a jobbmódú ember érzelmi különbsége s ez utóbbinál inkább csak a nemzeti érzelmeik és érdekek iránti közömbösségben, a szegény ember-sors iránti pillanatnyi megindulásokban, szimpátiákban nyilatkozik meg ez a testvéri érzés és internacionalizmus, nem pedig az összes emberiség sorsa iránti hőbb érzelmekben és megfelelő akciókban.

Az iparos- és kereskedő-osztály a régi magyar társadalomnak tulajdonképp nem volt integráns része. Ha a központi hatalom kedvezett is a városi polgárságnak, a nemzeti társadalom belső tagjává az iparos- és kereskedő-osztálybeli csak a nemesi középosztályba való bejutással lett. Mégis amikor a polgári szabadság, az egyenlőség és testvériség hármasszeme Rousseau és más polgár doktrinerek által dogmákba szűrve Magyarországra kerültek, a XIX. század harmincas és negyvenes éveiben bizonyos társadalmi rétegeket befogadásukra már készen találtak. Mindenekelőtt a nagyvárossá akkor lendülő főváros polgárai és polgárosodó lakossága, azután az ifjúság, amelyben már sok a polgári elem és végül a nemesi és főúri osztály egy része, érzi és belátja, hogy a nemesség intézményén nyugvó régi Magyarországnak a nyugati államok mintájára át kell alakulnia s ősi

alkotmányát az új eszméknek, illetve az új, városi és polgári érdekeknek megfelelően kell kiegészíteni. Az új eszmék rohamos áras az, hogy a magyarság mindig hajlamos volt a végletekbe menő érzelmekre s így a büszke rátartósságot, az ősi jogokhoz való erős ragaszkodást spontán nagylelkűség váltja fel, létrehozva a 48-as alkotmány változást, a jobbágyok felszabadítását s a polgári jogok széleskörű kiterjesztését. A 48 körüli és utáni események azután sok tekintetben mássá alakítják az eddig igen szilárd alapokon nyugvó, évszázadokon át kialakult magyar jellemet. Így az új eszmék nyomában járó reálisabb gondolkodás, a 40-es évek gazdasági reformjai nem csupán mind nagyobb és mind hatalmasabb polgárságot teremtenek, de rohamosan mássá formálják a vidék, képét is. A vasút lehetővé teszi a gabona elszállítását, a folyók szabályozása sok és kitűnő termőföldet szabadít fel, a bevetés nagyobb haszna miatt a legelők feltöretnek és sorra kerül a belvizek lecsapolása is. Alig egypár évtized alatt Magyarország képe teljesen megváltozik, s bár az új, földműves kultúrában a nivóra nézve a művelt nyugathoz közelebb lévő Dunántúl most is elől jár, az Alföld, különösen a Tiszántúl, a föld kitűnő termő volta miatt gyorsan eléri, sőt bizonyos tekintetben túlszárnyalja. A foglalkozás országszerte való gyors átalakulását nyomon követi a nemzeti jellem gyökeres átfarmálódása, amely annál gyorsabb s annál mélyrehatóbb, mert a földművelés, mint másodsorban való foglalkozás, eddig is hatott a nemzeti jellem kialakulására. A földművelés, ha könnyen és békésen összefér is az állattenyésztés, a vadászat és halászat foglalkozásaival s aránytalanul közelebb áll hozzájuk mint az ipar és kereskedelemhez, mégis sok tekintetben különbözik ezektől és speciális jellemvonásokat fejleszt ki. A földműves munkája röghöz kötöttebb, állandóbb természetű mint az állattenyésztőé, nap-nap melletti szorgosabb s a vetés és termés idején különösen szorgos munkát követel. Ennek megfelelően a földműves nyugodtabb, meggondoltabb természetű, vagyonát jobban megbecsüli, szorgalmas, kevésbé cifrázkodó, kevésbé könnyelmű s mulatozó. Viszont jóval önzőbb, a vagyoni különbségeket nagyon is számon tartja, gögös és kevésbé nagylelkű mint az állattenyésztő. A földművelő érdeklődése, fantáziája is jóval csekélyebb mint az állattenyésztőé, zárkózottabb és szóatlanabb, nem ér rá derűsen szemlélődni, csillagok járását figyelni, munkaeszközeit kifaragni, díszíteni, törődni a rajta kívül álló dolgok folyásával. Foglalkozása, elfoglaltsága hozza magával, hogy kevésbé szereti az idegent, a vendéget, kevésbé tudni vágyó, tanulatlanabb, foglalkozása módjaiban konzervatívabb, viszont ősi kultúráját, a régi kedves és szép szokásokat, viseletét könnyebben levetkezi. A letelepedett állattenyésztő szellemi központja a falu, míg a földművelő inkább a tanya felé húz, mert ez sajátja, reális vagyonának, földjének központja. Mialatt a negyvenes évektől

kezdve az Alföld tanyákkal hintódott tele, a tanyai élet az alföldi magyart nem csupán izoláltabbá, a falutól jobban elszakadtá, kevésbé kultúráltá, de ridegebbé, a föld miatt szomszédai irigyebbé, gyűlölködőbbé, viszálykodóbbá is tette.

A jobbágyság felszabadítása s a földművelés nagy hozama a népet, a kisgazdát jobbmódúvá, eddig-i elég laza, a jogok hiánya miatt eléggé ki nem alakult karakterében mindinkább megkötötte s határozottabbá tette, de ugyanakkor a magyar nemzet eddigi derekát, jó és rossz tulajdonságai legfőbb hordozóját, a birtokos nemesi középosztályt vagyoni tekintetben kissebbítette, eddigi határozott karakterében megbontotta. A felszabadított jobbági telkek úrbéri váltságát a nemesség nem kapta jókor kézhez, az 50-es és 60-as évek passzív alkotmányvédelmében pedig erősen visszahúzódott a biztos jövedelmeket adó közhivatalok viselésétől. A földbirtoknak hiába van nagy hozama, mert a termést pénztelensége miatt sokszor már lábán s olcsóbban kénytelen eladni. A bőség és pénztelenség teljesen bizonytalan váltakozása a földbirtokost öröklött könnyelműsége irányába még jobban sodorja s egymagában szép tulajdonságai, — például állat (ló és kutyá) kedvelése, vendégszeretete — erején felüli pompázásokba, négyes tartásba, nagy és költséges agarászatokba, folytorms mulatozásokba csapnak át. Soha annyi négyes, annyi vendégeskedés nem volt Magyarországon, mint az ötvenes és hatvanas években, mert a nemességnek a falura, a vidékre való visszahúzódása és a közös nemzeti sors folyton táplálja az együttlét keresését. 1867-ben, a kiegyezés idejében itt egy mindinkább szegényedő, jó tulajdonságaiból engedő középosztályt találunk s egy gyarapodó, de a nemzeti együttérzéstől távolodó földműves és csak másodsorban állattenyésztő kisgazda osztályt, amelyek együttesen képezik a nemzet tulajdonképeni zömét, de karakterben egymástól már igen távol állanak. Az új magyarság szöges ellentéteit kiélezve tükrözi azután vissza az első magyar proletár, a *kubikos*, aki a 40-es évek gazdasági átalakulása, a folyók szabályozásának munkálatai révén, a nagy uradalmakból álló Csongrád és Békés vármegye földnélküli parasztságából születik meg. Őt a nagy *haszon* helyett a *szükség* viszi arra, hogy a magyarság nagy, ki-kitörő energiáját földműves munkában aprózza fel s Európa legjobb földmunkása lesz. Nem lévén azonban saját földje, amely őt jellemében jobban megszilárdítsa, egyesül benne a földműves munkás szorgalma, a keresetét könnyen elherdáló régi magyarral.⁴

⁴ A régi magyart Szilasy Jánosi jól jellemzi a Nevelés tudománya c. könyvében (1823): „A magyar erkölcsére nézve egyenes szívű, nyilván szóló és cselekvő, az egyenességet szerető és követő, barátságos és vendégkedvelő; indulataira nézve bátor, tűrő, büszke; polgári gondolkodására nézve törvényes alkotmánya mellett buzgó, koronás fejedelmét józanul tisztelő, a törvény értelme szerint

A kiegyezés a 48-as alkotmány alapelveit követte és a törvényhozás a zsidóság emancipációjával még jobban kiterjesztette a polgári jogokat. Mi sem állta tehát útját annak, hogy a nin-* esetlenek a rohamosan fejlődő Budapestre tóduljanak, hogy itt az új állami berendezkedésekben s a megnyíló ipari és kereskedelmi lehetőségek terén, az egyenlőség, szabadság és testvériség megújult égisze alatt keressék boldogulásukat. Az elszegényedett nemesség tagjai az államhivatalok jobb pozícióit foglalják el, itt nyerve kárpótlást az alkotmány védelme körüli érdemeikért. A nemességnek vagyontalanabb, de ügyesebb, élelmesebb, műveltebb része — leginkább a Dunántúlról, a Felvidékről és Erdélyből jön fel és helyezkedik el a fővárosban, míg a vagyonosabb, kevésbé ügyes és nehezkesebb alföldi otthon marad s a megyei és vidéki városi jobb pozíciókat foglalja el. Ezzel az elhelyezkedéssel csak még jobban meggyöngül a magyar középosztály eddigi decentrális hatalmi helyzete s a vidék helyett a főváros az, amely, a most már jóval központibb helyzetű állami szervezetnél fogva is, átveszi a nemzet vezetését. A fővárosban egy új középosztály alakul ki, amelynek azonban csupán magját képezi a vidékről beszármazott vagy az államhatalomban való részvételtre a főváros felé tendáló és itt időző régi magyarság. Mert tisztességet és tisztességtudást, tradíciókat, értelmességet hozott ugyan a fővárosba, ezekkel a magyar nemesi középosztály minden hanyatlása mellett, még mindig ékeskedett, de tanultságot és szorgalmat már jóval kevesebbet, pedig az új és kiszélesült állami gépezetnek ezekre is nagy szüksége volt. Ha tehát öröklött jogainál, hatalmi súlyánál fogva a régi magyarság elfoglalta is a jobb állami és társadalmi pozíciókat, nem tudta, de 48-as szabadelvű műveltségénél fogva nem is akarhatta megakadályozni, hogy az általa be nem töltött állami és társadalmi pozíciókba s ezzel együtt a fővárosba kialakuló új vezető közép-

eránta engedelmes és hűséges; lelki tehetségekre nézve a tudományokra, művészetekre s mesterségekre nézve alkalmas.“

Az újfajta, már erősen kétféle eső jellemvonásokat magába záró *alföldi* magyart viszont Arany János mutatja be legpregnansabban „Magyar Misi“ c. költeményében (Nagykörös, 1852).

„Világlátni, tapasztalni messze nem megyén,
Legföllebb a vásárokra, hogy tinót vegyen.“
„Esze is van neki annyi, mint akárkinek.
Tanulhatott volna ő, de gondola, minek?“
„Mint sebes tűz, a kezében munka úgy halad,
De henyélni jobban szeret barna hús alatt.“
„Katonának, háborúba menni vágya nincs,
De ha egyszer belekapott, bizony párja sincs.“
„Máskülönben jámbor ember, a légynek se vét,
De ne próbáld kissebbíteni a becsületét.“
„Agyonütne, ha elvinnél tőle egy kovát.
De egy szóért odaadja legszebbik lovát.“

osztályba új elemek vehemens erővel be ne tóduljanak. A hivatalokban szükséges rendszeres, aprólékos munkára az abszolutizmus alatt és előtt Ausztriából beszüremkedett hivatalnok-elem ittragadt tagjai és a nemzetiségi vidékekről származók szívesen vállalkoznak és mert ők elvégzik azt a munkát, amit a kényelmesebb fajmagyar-elem igen sokszor elhárít, lassankint nélkülözhetetlenekké teszik magukat s a háttérből szívós kitartásukkal mindinkább kiemelkednek. A tekintélyesedő apák azután egymásután juttatják a jobb emelkedést és jobb társadalmi pozíciókat biztosító hivatalokba fiaikat, akik apáik hivatalnok erényeit, szívós kitartását már otthonról hozzák magukkal. Az eredmény az, hogy egypár évtized alatt a hivatali pályákon s megfelelően a társadalomban a régi magyarság lassankint elveszíti feltétlen vezető szerepét.

A közéletnek mondhatni minden terén ugyanez történik. Mindenekelőtt maga a főváros, most már¹ az egész országot vezető társadalmában azokat juttatja vezető szerephez, akik kifejezik a városi polgár érzelmeit, jellemét, gondolatvilágát. A magyar városi polgár érzései 1848-ban a szabadság, egyenlőség és testvériség eszméiben kulmináltak. Ez a gondolkodásmód azonban 1870 után összevegyül azzal a fokozottabb üzleti és kereskedelmi szellemmel, amely a város fejlődésével arányosan mind nagyobb mértékben jellemvonásává lesz a legtöbb nagyváros polgárságának. A nagyváros fejlődésével kapcsolatban ugyanis az ipar lassankint nagyiparrá lesz s mind merészebb *vállalkozók* kezébe koncentrálódik, az ipar terményeinek szétosztása pedig mind több közvetítőt és mind nagyobb pénzforgalmat, bankárt, tehát szintén *kereskedőt* kíván. Az ipar és kereskedelem egymásra utaltságánál fogva hajlandók vagyunk a két rokonfoglalkozásból fakadó jellemvonásokat össze vegyíteni. A *kereskedő* ember jellemvonásai akkor domborodnak ki előttünk legélesebben, ha szembeállítjuk az *iparos ember tulajdonságaival*.

Az iparos meggondoltabb, nyugodtabb természetű, lassankint igyekezik vagyonát felgyűjteni és csekélyebb nyereséggel megelégszik. A kereskedőt viszont foglalkozása merész és élénk szelleművé teszi, mert árúit gyorsan kell forgatnia s a konjunktúrákat, a kedvező pillanatot rögtönösen kell kihasználnia. Ha szaktudása felületesebb is, de viszont a kereskedő látóköre nagyobb, mint az iparosé, mert sok mindennel kell üzletei megkötése közben foglalkoznia. A kereskedő tehát barátja minden modern találmánynak, eszmének s a tudomány vívmányainak is, nem csupán élénk érdeklődő szelleménél fogva, de mert belátja ezeknek reávonatkozó hasznosságát is. Amíg az iparos helyhez kötöttebb érzésű, a kereskedőt érdeklődésének nagyon is tág köre, sokszor messze tájakra kiterjedő üzleti, esetleg családi összeköttetései, nem csupán internacionalista hajlamúvá teszi, hanem egyenesen anacio-

nalista, nemzetfölötti hajlandóságokat nevel benne. De viszont másfelől a kereskedő egyik főhordozója a nemzetek összetartozásainak, a különben egymástól igen távolálló individuumok egyetlen emberi közösségbe való kapcsolódásának.⁵ Amíg így a kereskedő érzelmei nagy extenzitásra képesek, addig intenzív érzelmekkel csakis saját közvetlen családtagjai iránt bír — de ezekkel szemben annál inkább — s közte és alkalmazottai között ritkán fejlődik ki az a patriarchális viszony, ami, különösen régente, az iparos és segédei között kifejlődik. Nem lévén olyan megállapodott erkölcei, mint az iparosnak, a kereskedő inkább a pillanatban él s könnyen élvezethajhászóvá lesz. Értelmi tekintetben, minthogy foglalkozása közben folyton látja az élet sokféleségét, bonyolultságát, amellyel szemben csakis eszére, erős akaratára s ügyességére támaszkodhat, a kereskedő 1. *racionalizáló* hajlamokkal bír, 2. a való élethez erősen hozzá lévén kötve, *pozitív*, sőt *materialisztikus* fölfogásra hajlamos, 3. a sokféleségben nem tudja a dolgok összefüggését meglátni s inkább a dolgok különbségeit figyeli meg s a mindenséget vagy a dolgok nagyobb tömegét átfogó erkölcsi eszmékkel szemben igen hamar szkeptikus. Az iparosban még távolról sincsenek meg ily mértékben ezek a hajlamok s éppen ezért vallásos érzésű: hódol a mindenség összefoglaló eszméjének.

Az új, az iparosság árnyékában mindinkább előbbretörő kereskedői szellem mind jobban és jobban uralomra jut Budapestnek most már az egész országot határozottan vezető társadalmában. Érezhető ez mindenekelőtt a jogi élet terén. Az alaprétet itt is a régi nemesség tagjai képezik, hiszen a magyarság jog és alkotmány szerete magával hozza a joggal és a közpolitikával való intenzív foglalkozást. A bírósághoz a kiművelődő földműves-osztály tagjai is nagy szeretettel vonulnak be, mert vonzza őket a jogélet a maga konkrétobb, a vagyoni viszonyokhoz és így az ő reális gondolkodásukhoz is közelálló voltával. Hozzák magukkal ugyanazt az erényt, ami megvan a földműves-osztályban, de hiányzik a régi magyarságból, a kitartóbb szorgalmat. A józan, higgadt, belátó ítélkezésre való hajlamot mindkét magyar! rétegnél megtaláljuk, erről már múltjában is méltán híres a magyar bíróság, de ugyanez a bírói kar a tanultságot, a könyvtudást inkább a hazai vidéki német városoknak a joggal már rég szívesen foglalkozó rétege útján nyeri. Ugyanekkor azonban a főváros polgársága is mind fokozottabb mértékben tolul a speciálisan jogászira, a bíróira, de még inkább az ügyvédi pályára. Legfőbb oka ennek a főváros hatalmasan fejlődő ipara és kereskedelme, mert a velük

⁵ A nemzetek összetűzésének másik nagy hordozója a közös *vallás*. A nemzetfölötti érzések akkor a legerősebbek, ha a közös foglalkozás és a közös vallás-összeesnek, így a nagyrészt kereskedést űző zsidóságban.

járó bonyolultabb életviszonyok mind jobban és jobban megkívánják a jogi tudás állandó segédkezését. A vidéki német polgári elem helyfoglalása a magyar jogászvilágot karakterében inkább csak kiegészítette, neki mélyebb, tudományosabb alapot adott. Igaz ugyan, hogy a kiélezett eszmék (különösen az egyenlőség, szabadság és testvériség eszméi) iránti polgári hajlamok ezt a jogi tudományosságot sok általános érvényűnek látszó racionális elemmel vegyítették a régi magyar józan, a konkrét viszonyokkal jobban számoló jogász felfogás rovására. A nagyvárosi polgárságnak a jogász pályákra való benyomulása azonban nem csupán a racionális gondolkodást erősítette, de a nemzeti szempontoktól mindjobban távolodó, egyoldalú életfölfogást is. Az új életfölfogásnak egyik föltűnő jele az 1878-ban elkészült büntetőtörvénykönyvünk, amely nemzetföltre racionális eszményekből indulva ki, a polgári, igen egyoldalú érzelmek érvényesülésének tág teret enged s az ipari és kereskedemi léttel kapcsolatos bűnözéseket enyhén bírálja el, de ugyanekkor nem számol a magyar alföldi ember jellegzetes tulajdonságaival s a virtuskodásokból, verekedésekből stb. származó bűnözéseket rendkívül szigorúan bünteti. Nem találunk ilyen eltolódásokat a magánjog terén, amely közvetlenebb, konkrétebb voltánál fogva mindig közelebb állót a nemzet szívéhez, de hovatovább itt is előtérbe nyomul az általános, nemzetföltre szellem s polgári törvénykönyvünk tervezetében az idealisztikus felfogás uralkodik s a tervezet indokolása finom elemzésekkel van tele. A szintézis helyett az analízisre, a konkrét, a nemzeti helyett az absztraktra, általánosan emberieknek látszó eszmékre való hajlam — amely a jogtudomány terén oly finom elméket termelt ki nálunk, aminők Plósz, Groschmid és Concha — bizonyos fokig elősegítette, hogy a további nemzedék önkéntelen vonzódást érezzen s közeledjék azokhoz, akik kereskedői családokból származva ezt a hajlamot egyenesen nemzetföltretségbe, szélső racionalizmusba, materializmusba, ad absurdum menő finom kiélezésekbe játszották át. Ilyenek voltak a Huszadik Század körül csoportosulók: Pikler, Jászi és számos társaik. Jogi társadalmunkban és tudományosságunk terén mindinkább előtérbe nyomul a felületesség s az ötletesség, a finom kihelyezések, paradoxonok keresését, a még nyelvben is különcödést összetévesztik az eredeti, mély szellemmel s könnyedén mindjárt zseniálisnak kiáltják ki. Az alaposabb tanulmányokat kívánó államtudomány helyett a szociológia lesz jogi társadalmunk divatos tudománya és szinte hemzseg a sok fiatal „zseniális” szociológus. Nemzeti életünknek épp abban a részében látjuk beállani e változást, amely három állam jogászunk: Széchenyi, Kossuth és Eötvös révén, a nemzeti jellem egységének korában, oly pompázó virágzásra tudott jutni s amelyet régebben a nemzet

természetes hajlamainál fogva, méltán és büszkén mondhattunk kitűnőleg magyarnak!

A jogéletnek a nemzeti étellel nálunk a szokottnál még szorosabb kapcsolata folytán közpolitikánk terén is a kereskedői szellem kezd mindinkább érvényesülni. A régi magyar jogászai és politikai élet a fennálló konkrét viszonyok folytonos mérlegelésén nyugodott. Megtanította erre a magyarságot az idegen hódítókkal s az idegen uralkodóházzal való évszázados küzdelme is, amely kényszerítette, hogy ősi jogait föl nem adva, becsülettel kiegyezzen a hatalmasabb ellenféllel. A 70-es évektől kezdve azonban a magyar társadalom mind kevertebb volta miatt osztályszerű elvek és érzelmek kezdenek uralkodni egész politikai életünkön. Az Alföld magyarsága szigorúan ragaszkodik a 48-as függetlenségi eszmékhez és alkotmányhoz, mert ezek őt földhöz és politikai hatalomhoz juttatták. A parlamentbe tehát azokat küldi, a társadalmi vezető pozíciókba azokat helyezi el, akik velük egy-érműek, mert közülük nőttek ki, vagy azokat, akik a nép érzelmeihez hozzá tudnak férközni, nem egyszer a vidéki társadalomban mélyebben nem gyökerező fővárosi ügyvédek. A „48-as eszmék” szigorú követése a függetlenségi harccal való kapcsolatuk folytán az uralkodóházzal meg nem alkuvó intranszigenz magyarság képviselőivé lesz. Vele szemben az 1867-es kiegyezés hívei a mérsékletet hangoztatják s a másik felfogást követők szemében a megalkuvásnak s a vele járó jólétnek kifejezőiként szerepelnek. A nemzet új zömének érzelmeivel szemben az uralmon levő kiegyezési párt csakis úgy tudja uralmát fenntartani, hogy alig egypár év múlva külön kiegyezést köt az ellenzék mérsékeltbb részével s az uralmat ezekkel egyesülve tartja fenn továbbra is. Az összeolvadás után a kisebb, de harciasabb, hatalomvágyóbb és életrevalóbb rész veszi át a vezetést, s a Deák-párt és hívei, a régi magyar viszonyokban még erősen gyökeredző felfogásukkal, háttérbe szorulnak Tisza Kálmánnal és híveivel szemben. Az új hatalmi alakulás emberei, mint fiatalos, fogékony emberek, vonzódnak ahhoz a világszerte s különösen a győztes Németországban uralkodó felfogáshoz, mely szerint egy ország boldogulásának és virágzásának első feltétele a nagyipar és a nagyobbszabású kereskedelem. Ezeknek nagyarányú fejlesztése kettős súllyal esik tehát latba. Természetesen az irányzatnak megfelelően fejlődnek tovább a kor általános eszméi is. A kereskedői életfelfogás és eszmevilág azonban nálunk — nem úgy, mint a nyugati országokban, ahol az évszázados lassú fejlődés az egyes foglalkozási ágak közt egyensúlyt teremtett — a 70-es években még határozottan idegen s a nemzeti karaktert ha részben továbbfejleszti is, rohamos átfoglalásával az eddiginél még jobban szétbontja. Az egyenlőség, szabadság és testvériség eddig uralkodó eszméi akként magyaráz-

tatnak, hogy nincs különbség azok között, akik a magyar nemzet tagjai vagy azok óhajtanak lenni s e keretben mindenki szabadon és elsősorban tehetségei szerint érvényesülhet. A szabad verseny i kitűnőleg kereskedői gondolatának úgy a gazdasági életben, mint a nemzet szellemi életében való érvényesítése azután utat nyit nem csupán az iparos és különösen a kereskedő polgárság rendkívül gyors gazdagodásának, de nagyobb szabású hatalmi és szellemi térfoglalásának is.

Mindenekelőtt érvényesül az állami és társadalmi berendezkedések egész vonalán a *centralizálás*, amely kitűnőleg az ipar és a kereskedelem velejárója. A centralizmus előfeltétele ugyanis valamely ipari és kereskedelmi gócpont, valamely nagyobb város, amelynek érdeke, hogy minden gazdasági és hatalmi szál ott fusson össze. A fejedelmi vagy állami centralizmus rendszeren csak nyomon szokta követni ezt az irányzatot, amikor székhelyét egy-egy nagyobb városba teszi, hogy így a hatalom elsősorban az ő kezében legyen.⁶ Hovatovább minden a fővárosba koncentrálódik. Az ipar és a kereskedelem hatalmas arányokban fejlődik ki, itt adódnak a legjobb munkaalkalmak, ide futnak az összes vasutak, itt vannak az összes fontos hivatalok. Budapesten van minden fény, gazdagság, nagyszerű paloták egész sora épül benne, az állam járva elől azok építésében, itt virágozik az irodalom, művészet és tudomány. A földbirtokos osztály vagyonos és nincsetlen tagjain kívül idevágynak s ha teheti, itt telepedik le a lateiner osztály tehetségesebb része. A középosztálybelin kívül jön a földmunkás is, otthagynak csekély napszámát, hogy a fővárosban többet szerezzen magának, még ha nem is maradhat meg régi foglalkozásában, hanem a fővárosban hivatalszolga, postás, rendőr stb. lesz. Egy részük azután beáll a nagyipar szolgálatába, gyári munkásnak s szaporítja azoknak az idegen országokból beözönlő munkásembereknek a számát, akik itt a föllanduló nagyipar kapcsán a jó munkaalkalmak s a velük járó jobb megélhetés miatt tódulnak hozzánk.

Az Ausztriából és különösen Németországból jövő munkások hozzák magukkal, a 70-es évek közepétől kezdve, a kereskedői szellem második nagy eszméjét, amely az ipar és kereskedelem kapcsán kifejlődő szociális érzelmek kiélezéséből, szélsőségbe vitelebből fakad: a *szocializmust*. Mert a kereskedő ember *fokozottan* szociális érzelmű. Ezzé teszik, hogy rendszerint igen szegény sorsból tör utat igen nagy erőfeszítések között magának s amíg egyfelől létérdeke, hogy ez az alulról fölfelé jutás útja számára minél

⁶ Nálunk is a fejedelmi hatalom nyomon követi a városok fejlődését. Az első királyi székhelyek: Székesfehérvár, mert még itt, Dunántúl, van az ország kereskedelmének egyik központja, azonkívül Esztergom, mert a Duna és a folyó völgye, mint legjobb közlekedési út, mindinkább előtérbe jut. Később, amint a keleti részek is jobban beleesnek a nemzeti közösségbe, a székhely az összes útvonalak legjobb központja: Buda lesz.

könnyebb legyen, másfelől együtt is érez mindazokkal, akik hasonló szegény sorsban küzködve törekednek előbbre jutni, a munkással, de egyúttal minden szegény emberrel. Természetes, hogy az ilyen érzelmű egyén fokozottan érdeklődik minden szociális tömegkérdés iránt s a tömeg jóléte, az egyes emberek létfeltételeinek abszolút biztosítása, társadalmi egyenlősége s *egyedül* tehetségei, ügyességei folytán való kiválthatása alapján képzelel el a földi társadalom speciális elrendeződését, az államot. Az ipar és kereskedelem nagyarányú fejlődésével együtt jelentkeznek az ipari és kereskedelmi *kapitalizmus* túlzásai is, mert ugyanaz a kereskedő-osztálybeli, aki míg kezdő ember, erős szociális érzésekkel van tele, amint meggazdagszik, az új szerző mohóságával törekszik vagyonát gyarapítani s alkalmazottait, az ipari és kereskedelmi munkást erősen kihasználja. A külföldhöz hasonlóan nálunk is a kereskedőosztályból származó exaltáltabb egyének állnak tehát a főváros mindjobban szaporodó ipari és kereskedelmi munkásosztályának élére s igyekeznek annak nagyobb jólétét s politikai jogokat kivívni. A sztrájkok és az ezirányú politikai izgatások a kilencvenes évektől kezdve vesznek nagyobb arányokat. A szocialista törekvéseket erősen támogatják és tudományosan is megalapozni igyekeznek a Huszadik Század racionalista doktrínereji, akik gyakorlati érzéküknél fogva már korán keresik a közpolitika terén való érvényesülésüket. Közöttük nem egy vagyonos kereskedőcsaládból származó akad, mert az eredeti szociális hajlamok fölújulnak az újabb nemzedékben, amelyben már nincs meg az új szerző mohósága. Így ugyanakkor, amikor elfogadják az apáik által megszerzett jólétet, másfelől hajlamosak arra, hogy teóriában vagy a gyakorlati politika terén rokonszenvükkel a szegényebb néprétegek felé forduljanak.

Amíg az ipari és kereskedelmi osztálybeliek nagy tömege a liberális eszmemeneten túlmenve, szociális eszmék és életfölfogás mellett tör lándzsát, velük szemben a már meggazdagodottak a kormányzópárttal és azokkal szövetkeznek, akik hozzájuk hasonlóan a megszerzett vagy öröklött vagyont és hatalmat meg akarják tartani. E szövetkezés azután óriási arányúvá növeli a kereskedői életfölfogás harmadik nagy eszméjét: az *imperializmust*. Mert az imperialista érzelmek megvannak ugyan mindazokban, akik a hatalom birtokában vannak, a kormányban, a katonaság vezetőiben, a vagyon birtokosaiban, de nagyarányú aktivitásba leginkább csak akkor mennek át, ha a hatalomban intenzíve résztvesznek a kereskedő osztálybeliek is, akik eredeti hajlamaiktól indítatva, imperialis érzelmeket azonnal cselekvésekbe viszik át. A kereskedő par excellence imperialista úgy érdekeinél, mint érzelmeinél fogva. Minél több és minél nagyobb piac áll rendelkezésére, annál könnyebben tudja árúit elhelyezni s annál könnyebben tesz szert nagy haszonra. Különösen az új, kereskedelmi-

leg le nem tarolt, primitív lakosságú területek csábítják, mert ezeken a kereskedői nyereség, az erős konkurrencia hiányában, egyenesen óriási lehet. Görögországot, Rómát, Angliát egyformán, a kereskedői haszon csábítják elsősorban a gyarmatok alapítására, új területek meghódítására. De érzelmei is hajtják a kereskedőt az imperiális világnézet felé. Minthogy kitűnőleg az akarat, a tevékenység embere, szeret uralkodni mások fölött s amilyen merész kezdeményező saját vállalkozásaiban, ugyanolyan a hódítások terén is, különösen akkor, ha ez a hódítás részben észszerű politika útján is elérhető és neki magának nem kell harcolnia. Anglia és Velence kereskedői rendkívül ügyes politikával és zsoldos hadseregekkel viszik véghez nagyszabású hódításait.

Nálunk a kereskedői szellem imperializmusa egyelőre csak az ország területére szorítkozott. A kereskedővilág hamar fölismerte, hogy milyen kincsesbánya a magyar termőföld. Rajokat bocsát tehát ki a föld meghódítására s mind több és több földbirtok és bérlet koncentrálódik a kereskedő osztályból származók kezében. Ezzel nem csupán a régi földbirtokos és gazdálkodó osztályt szorítja vissza, de a kisbirtokost is, mert pénze és hitele segítségével a földet vagy a bérletet olcsón és ügyesen megszerzi. Az új földbirtokos elem modern eszmékkal telítve fog hozzá a birtok gazdasági kihasználásához s minden tekintetben a városi gondolkodást hozza magával. És bár nyomukban egészséges védekezés s ennek kapcsán a nyugati gazdasági eszmék iránti nagyobb fogékonyság támad a régi birtokosok egy részében, speciális gondolkodásmódjuk eléggé idegen és izolált marad, de viszont terjesztőinek fokozódó súlyánál fogva elég erős arra, hogy éket verjen a vidéki életfölgögsába és azt az eddiginél még jobban szétbontsa.

Ez a bomlási folyamat annál fokozottabbá lesz, mert a kereskedői osztály nem elégszik meg a földbirtokok egy részének megszerzésével, hanem mind nagyobb hatalmat igyekszik magának biztosítani az ipart és kereskedést mind fokozottabban űző vidéki nagyobb városokban is. Egyik-másik (Arad, Nagyvárad, Miskolc) valószínű gyarmata lesz a fővárosnak s domináló kereskedő lakossága teljesen a főváros felé s annak szellemi élete szerint igazodik. A kereskedő osztálynak az egyes nagyobb vidéki városokban való térfoglalása a környező rész kultúraivóját még jobban lefelé süllyeszti, mert e városokba épp úgy tódul a lakosság, mint a fővárosba. A vidéki centrális gócpontok kialakulását ugyanis elősegíti a központi hatalom is, amely lépést tartva s egyetértve a kereskedői szellem centralizálásával, aránytalanul sok iskolát, hivatalt, kulturális eszközt halmoz fel a kereskedést és ipart intenzívebben űző nagyobb vidéki városokba, a vidék jobb, kultúrára szomjasabb elemét a főváros után másodsorban ezekbe a városokba csábítva. De nem csupán a kereskedői szellem centralizálását, hanem imperializmusát is nyomon kíséri és tovább

fokozza a kormányhatalom. Abból az eszmekörből indulva ki, hogy teljesen elég, ha valaki külső akaratnyilvánulásaiban, szavaiban és nyelvében magyar s már eo ipso a nemzetnek belső tagja is, vagy máról holnapra azzá lehet, a kormányhatalom a nemzetiségi vidékek minél gyorsabb megmagyarosítását tűzi ki célul s ideológiájával összehangzik az új társadalom kívánsága is, s a sajtóban jelszóvá lesz a „harmincmillió magyar“. A periférikus részek, tehát a nemzetiségi vidékeink megtelítődnek a kormányhatalom jóvoltából a kulturális és gazdasági jólét eszközeivel: iskolákkal, állami más intézményekkel, ipari és kereskedelmi vállalatokkal.

Amikor 1914-ben a világhatalomért küzdő Németország oldalán, a szintén nagyiparos és kereskedő Ausztria és saját társadalmunk imperialis érzéseitől is hajtva belesodródunk a világháborúba, az ország és a társadalom helyzetképét a következőkben vázolhatjuk. A főváros mindinkább gyarapodik anyagi és kulturális javakban, viszont a környező Alföld, a színmagyar rész aránytalanul visszamarad. Az Alföldön van aránylag a legtöbb analfabéta s a legkevesebb és legelhanyagoltabb iskola. A nemzetiségi perifériákon a kereskedést űző nagyobb városok (Pozsony, Kassa, Szatmár, Nagyvárad, Arad, Temesvár, Kolozsvár, Marosvásárhely stb.) mint a magyar impérium előőrsei, vagyonosodnak s kultúrában gyarapodnak, mialatt a periférikus nemzetiségi vidékek vagyoni javakban szegények maradnak, de az állam imperializmusa jóvoltából a magyar állameszmét terjesztő új, szép és modern népiskolákkal telnek meg.⁷ Az ország dezolált külső képének teljesen megfelel a belső, a magyar társadalom képe is. Tudományunkban általában úrrá lesz a pozitívizmus,⁸ a részlet-szerű, analízis kutató, irodalmunkban a nagy, átfogó nemzeti érzések helyett a főváros s az egyes osztályok érzései fejeződnek ki s a napilap lesz a legfőbb s mindenkit irányító olvasmány, amely annyira megfelel a kereskedő társadalom sokoldalú, de mélyen sohasem járó természetének. Ezalatt a vidék vagy a főváros kultúrájához igazodik, vagy visszaesik az eredeti osztályhajlamokhoz, ezeket azonban már nem fékezi a nemzeti össz-erkölcs s a földműves önző, rideg, kultúrátlan élete, a földbirtokos mulatozó, könnyelmű életfelfogása, az iparos a maga köznapi, csak a saját kis körét és érdekeit néző szempontjai még inkább jutnak.

Hogy a világháború elvesztése után az ország darabokra hull szét, ennek oka nem kis részben a nemzet szellemi egységének

⁷ Különös kontrasztot ad ilymódon a kereskedői életfelfogás modernségreváló hajlama, amikor teljesen elmaradt kultúrájú nemzetiségi helyeken olyan állami iskolákra bukkanunk, amelyeket megirigyelhetne igen sok külföldi nagyobb város.

⁸ V. ö. Thienemann Tivadar: A pozitívizmus és a magyar történettudományok. Minerva 1922.

dezolációja. Ha a modern állam nem is állhat fenn bizonyos határozottabb centralizmus, imperializmus és a szociális érdekek tekintetbe vétele nélkül, a kereskedői szellem egymagában és különösen túlzásaiban inkább széthúzó, mint összetartó erő. Már a háború alatt érvényesül a szocialisztikus eszmemenet defetizmusa s az arra való törekvés, hogy az egyén a nemzetből lehetőleg kikapcsoltassék és a saját céljait keresse. Nem kellett más, mint a háború elvesztése, hogy minden centralizmust és imperializmust széthullasszon az individuum kirobbanó életösztone. De maga a kereskedőállam centralizmusa és imperializmusa is tulajdonképen dezolációval jár, hiszen, amint láttuk, éles válaszfalakat teremtett nemzeti kultúránkban, túlságosan pártfogolt egyes osztályokat s pártfogolta a várost a vidékkel, a faluval szemben s ezzel még jobban megbontotta a nemzeti kultúra egységét, egyfelől nagy virágzást, másfelől elég nagy pusztaságot, kultúrátlanságot teremtve. Belső okok idézték tehát jórészt elő, hogy a magyar nemzet és a magyar állam egyszerre omlott össze s az csak következmény, hogy egypár fantasztá és még több közönséges kalandor defetizmusa s ellenségeink éhes kapzsisága területileg teljesen széthullasztotta a magyar államot. Mert bármilyen nagy földrajzi egység tartson össze valamely államot, ha a nemzeti kultúra egysége nem erősíti eléggé az összetartozást, akkor az az állam már látszólagos virágzásában is magában hordozza a pusztulás csiráját!

A dezoláció az utolsó években talán még tovább fokozódott. De ha visszatekintünk mindarra, amit a magyarság és a magyar társadalom jellemét illetőleg elmondottunk, azt is konstatálnunk kell, hogy ez a jellem és ez a társadalom minden szétbontó mozzanat mellett is alapjában megmaradt egységesnek. Ha a magyarság a gazdasági okok, a nyugati eszmék nyomában járó földműveskultúra hatása alatt eredeti karakteréből veszített is, de azzal, hogy a nyugati eszmevilágot magáévá tudta tenni, élete fájának olyan virágzást teremtett, amelyet bármely nagy nemzet megirigyelhet: a Széchenyi, Eötvös, Kossuth, Vörösmarti, Arany, Petőfi korát. Ugyanez a magyarság a kereskedői szellem hatása alatt még többet veszített eredeti characteréből és e szellem túlzásai szinte végveszélybe döntötték. De ép e szellem magába szívásával tudott magának modern kultúrát teremteni. A magyarság a reá nézve annyira idegen kereskedői szellem hatása alatt sem változott lényegében mássá s nemcsak eredeti jellemvonásait őrizte meg, hanem az eredeti jelleméhez távolabb álló elemeket is magához tudta hajlítani s erre eklatáns tanúság: a világháború, amikor az egyes osztályok *teljes* széthúzását megszüntetve, az egész nemzet összetart s egy akarattal állja a reázúduló háborút s alapjellemeinek megfelelően hősiiesen és ritka vitézséggel harcol s becsülettel és lovagiasan végesvégig kitart szövetségesei mellett!

Egy erőteljes nemzet életében nem egy, de számtalan virágzás van s rendületlenül hisszük, hogy a magyar nemzet számára még hátra van az igazi, nagy virágzás, amely az ősi arisztokratikus jellemvonások megőrzése mellett az állattenyésztő derék, vitéz voltát, önálló teremtésre képes eszét, a földműves szorgalmát, az iparos törekvését, a kereskedő merész, élénk, modern, demokratikus szellemét nem pillanatnyi, hanem örök időkre szóló egységbe tudja majd fejleszteni. Ezt a korszakot előkészíteni, lehetővé tenni, az eszközöket hozzá megkeresni, ez most a nemzet jobbainak kötelessége!

Bibó István

FELELŐSSÉG ÉS SZÜKSÉGSZERŰSÉG.

I.

Korunk, *úgy látszik*, a felelőtlen kormányzás kosa. Tragikus, világrengető események mennek végbe: háborúk, forradalmak törnek ki, végzetes nemzetközi szerződések kötöttek; mindebben kisebb-nagyobb államférfiak egész sora tevékenykedik — mégis. *úgy látszik*, mindezért senki sem felelős!

Az események dühöngő tornádóként kuszálják össze-vissza a világot és a megrázó apokaliptikus korszak egész erkölcsi tanúsága csak egy hosszú sor emlékirat, amely mind az események komor, zárt logikáját domborítja ki és mind azt látszik bizonyítani, hogy mindazt, ami végbement, megingathatatlan *történelmi szükségszerűség* diktálta, — amiből azután magára nézve mind-egyik mémoire-író azt a következtetést vonja le, hogy — mások ám lehetnek — *ő maga* semmi esetre sem felelős.

Ennek az érvelésnek szembetűnő módon termékeny talaja van a közvéleményben. És ritka eset, hogy ma a „felelős“ államférfiakat valóban felelősségre vonják tetteikért. Ahol pedig ez mégis megtörténik: forradalmi örvények rohamában, forradalmi indulattal: fellázad az egész *civilizáció* lelkiismerete. Mert mindenki érzi a történelem nyomását, *érzi*, hogy ami itt végbemegy, szükségkép megy végbe és *úgy érzi*, hogy ezért a cselekvőket felelősségre vonni igazságtalan.

Helyes-e ez a felfogás?

Nyilvánvalóan *a cselekvés szükségszerűségén* van a hangsúly. Mít jelent ez a szükségszerűség?

Elsősorban a cselekvés *szubjektív meghatározottságát*, vagyis azt, hogy a konkrét akarati aktus, amelyből a cselekvés fakad, alanyi előzményeiben *determinálva* van. Ez tehát azzal a tanítással függ össze, amelyet *determinizmusnak* szokás nevezni. Ámde egyelőre nem szükséges itt ennek a felfogásnak az úgynevezett *indeterminizmussal* vívott makacs vitájához hozzászólanunk, mert a tudatosan cselekvő egyén felelősségét a determinizmus sem vonja kétségbe.

A determinizmus az egyéni cselekvésnek a cselekvő *én* alaptermészetével — az „empirikus karakter“-rel, az egyéni „hajlam“-mal, vagy „lelki természet“-tel — való *szükségszerű összefüggését*

hangsúlyozza¹ és ha ezt az összefüggést *némely* indeterminista szabadságnak nevezi² — ez a pusztán terminológiai eltérés volta-kép nem ad okot a vitára, mint azt már *Herbart* világosan látta.³ Erre a szükségszerű összefüggésre alapítja a determinizmus a cselekvőnek egyéni *felelősségét*, *azzal* a tipikus gondolatmenettel, amelyet *Schopenhauer* a következő szavakban foglalt össze: „Van egy ténye a tudatnak... az az egészen világos és biztos érzés, hogy *felelősek* vagyunk azért, amit teszünk, hogy tetteink nekünk beszámíthatók; és ez az érzés azon a megingathatatlan belátásunkon nyugszik, hogy mi magunk vagyunk *tetteink tettesei*. Ennek a tudatnak következtében senkinek sem jut soha eszébe — annak sem, aki a... szükségességéről, amellyel tetteink bekövetkeznek, tökéletesen meg van győződve —, hogy magatartásáért

¹ V. ö. pl. D. *Hume*, Vizsgálódás az emberi értelemről. (Alexander ford.) 84. old.: „Cselekedetek ... ha nem a cselekvő személy *jellemében*, vagy *hajlamában* találják okukat, nem válhatnak becsületére, ha jók, sem szégyenére, ha rosszak.“ *Schopenhauer*; Werke (Brockhaus.) Bd. IV. II. Teil: Die beiden Grundprobleme der Ethik. S. 56.: „Die Notwendigkeit mit der die Motive . . . wirken, ist kéme voraussetzunglose. Ihre Voraussetzung ist *der angeborene individuelle Charakter* . . . So ist jede Tat eines Menschen das notwendige Produkt seines Charakters „und des eingetretenen Motivs.“ Itt hivatkozhatunk *Kantra* is — akit mint „indeterministát“ szokás emlegetni és pirongatni —, mert ő ebben a vonatkozásban fenntartás nélkül „determinista“. (Az ő „indeterminizmusa“ — mint később látni fogjuk — merőben más lapra tartozik.) V. ö. Kritik der reinen Vernunft. (Kehrbach.) S. 432.: „An einem Subjekte der Sinnenwelt (würden wir) erstlich einen *empirischen Charakter* haben, *wodurch* seine Handlungen, als Erscheinungen, durch und durch mit anderen Erscheinungen nach beständigen Naturgesetzen im Zusammenhang standen.“ Sőt S. 439.: „. . . so sind alle Handlungen des Menschen in der Erscheinung *aus seinem empirischen Charakter* und den mitwirkenden Ursachen nach der Ordnung der Natur *bestimmt* und wenn wir allé Erscheinungen seiner Willkür bis auf den Grund erforschen könnten, so würde es keine einzige menschliche Handlung geben, die wir nicht mit Gewissheit vorhersagen und aus ihren vorhergehenden Bedingungen *ajs notwendig* erkennen könnten.“ Ennél többet egy „determinista“ sem mondott. V. ö. *Mill* híres formulájával. A deductiv és inductiv logika rendszere. Akadémiai kiad. III. 325. old. — A determinizmus magyar irodalmából v. ö. idevágólag leginkább *Pikler*; A büntetőjog bölselete, VII. kiadás, különösen 74. old.: „Ami az embert volta-képen mozgatja, az ő lelki természete.“ *Pauer* Imre Schopenhauernek a karakterre vonatkozó elméletét az „*alap-charakterre*“, vagy „*egyéni természetre*“ redukálja. V. ö. Az ethikai determinizmus elmélete (Akadémiai kiad.) 57., 30. old.

² V. ö. E. *Jodl*, Geschichte der Ethik als philosophischer Wissenschaft. (Sezième édition.) p. 167.: „On appelle liberté le rapport du *moi concret* à l'acte qu'il accomplit.“ p. 126. skk.: „dire que l'âme se détermine sous l'influence de l'un quelconque de ses sentiments, c'est donc reconnaître qu'elle se détermine elle-même“ . . . „La manifestation extérieure de cet état interné sera précisément ce qu'on appelle un acte libre“ . . . „et l'acte sera d'autant plus libre que la série dynamique a laquelle il se rattache tendra davantage a s'identifier avec *le moi fondamental*.“

³ V. ö. *Henri Bergson*, Essai sur les données immédiates de la conscience. Bd. II. 2. Aufl. S. 203.: „Determiniert ist jeder ausgebildete Charakter gerade durch seine Aktivität, welche mit gutem Recht Freiheit heisst.“ Ezért helyesen jegyzi meg *Windelband*, hogy *e tekintetben* csak szóvita folyik az ellenfelek közt. V. ö. Über Willensfreiheit. 3. Aufl. S. 70.

ezzel a szükségességgel mentesse magát és a felelősséget magáról a motívumokra hárítsa át, tekintve, hogy ezeknek fellépése folytán a tett nem volt elkerülhető. Mert mindenki nagyon jól belátja, hogy ennek a szükségességnek van egy *szubjektív* feltétele és hogy *objektíve*, vagyis *az adott körülmények között* mégis egészen más cselekvés, sőt az ő tetteivel homlokegyenest ellenkező cselekvés is lehetséges lett volna és végbemehetett volna, ha csak ő maga más lett volna: egyedül ezen múltott a dolog. Neki, mert ő ez és nem más, mert ilyen és ilyen karaktere van, persze nem volt más cselekvés lehetséges; ellenben magában véve, objektíve igenis lehetséges volt. Következésképpen a *felelősség*, amelynek ő tudatában van, mindenekelőtt ugyan a tettet éri, alapjában azonban a cselekvőnek *jellemét*: *ez utóbbiért* érzi ő magát felelősnek.“⁴ *

Látjuk, Schopenhauer is különbséget tesz *szubjektív* és *objektív* szükségesség között: és a determinizmust a felelősséggel éppen e megkülönböztetés alapján egyeztetni össze. Schopenhauernek ez az elmélete *téves*, azonban ennek belátása csak egy más szemponton válik majd számunkra lehetségessé. Az ideiglenes állásponton fogadjuk el: alkalmas lesz arra, hogy éles világításba helyezze fejtegetéseink voltaképeni tárgyát.

Eszerint egyelőre fogadjuk el, hogy tetteiért az egyén csak *azért* és csak *annyiban* felelős, *mert* és *amennyiben* azok pusztán *szubjektíve* voltak meghatározottak, amennyiben tehát azok csupán *mint az ő tettei* voltak szükségesek és amennyiben *más* az ő helyében *másként* cselekedett volna. Ebből azután *a contrario* magától adódik a következtetés, hogy senki sem lehet felelős oly tettekért, amelyek mindenképp vagyis *objektíve* — „az adott körülmények között“ — szükségesek voltak, amelyek helyén más cselekedet objektíve nem volt lehetséges, vagyis amelyeket a konkrét cselekvő helyén bárki más ugyanúgy elkövetett volna.

Valóban ez az a nézet, amelynek alapján a szükségszerűnek tartott történelmi tényekért a közvélemény nem rója ki és az államférfiak elhárítják maguktól az egyéni felelősséget. A felelősség — így fut a gondolatmenet Schopenhauer nyomain — azért a cselekedetért terheli az egyént, amelynek *oka* az ő sajátos *egyéniisége*: következőleg elesik a felelősség akkor, hogyha a tett a történelem tárgyilagos vonalaiba van beágyazva, ahol az óriási körvonalak között elvész a cselekvőnek ez a sajátos egyéniisége — *elesik a felelősség, ha a tett oka nem egyéni sajátosság, hanem történelmi kényszer*. A *szubsztanciális* lelki okság helyébe itt *fenomenális* történelmi okság lép.⁵

⁴ I. m. S. 93.

⁵ E kifejezésekre nézve v. ö. *Barth*: Die Philosophie der Geschichte als Soziologie. I. 2. Aufl. S. 70.

II.

Itt tehát ismét egy új fogalmat kell vizsgálat tárgyává tenni. Mit jelent a *történelmi okság*? Mi az a *történelmi ok*?

*A történelmi ok az az alkotórésze az összetett valóságnak, amely nélkül az okozat, vagyis ama történelmi tény bekövetkezése, amelynek okát kutatjuk, általános tapasztalati törvények szerint egyáltalában nem, vagy történelmileg fontos körülményeiben csak másképp képzelhető el.*⁶

Ez az *ok* az összetett valóságban elszigetelhető egyszerű elemeknek — egyes tényeknek — kisebb vagy nagyobb mennyiségét ölelheti fel: mihez képest a két határesetben az okozat *szükségszerű*, illetőleg *esetleges* történelmi tény. *Szükségszerű* az a történelmi esemény, amelynek képzeletbeli mellőzéséhez az összetett valóság *végtelen számú* elemeinek kiküszöbölése volna szükséges, — amelynek képzeletbeli mellőzése tehát voltaképp *lehetetlen* —; *esetleges* az a történelmi esemény, amelynek képzeletbeli mellőzéséhez csak *egyetlen* elemet kell kiküszöbölni. Az ekkép *szükségszerűnek* talált esemény létrejötténél minden közbejött egyéni cselekvés, mint ilyen, csak *esetleges*, vagyis *helyettesíthető*. Viszont az *esetlegesnek* talált esemény létrejötténél annak a személyiségnek a szerepe, akinek tevékenysége a konkrét okfogalmat egyedül betölti, az okozat szempontjából *szükségszerű*, vagyis *teljességgel helyettesíthetetlen*.

Világítsuk meg e kifejezések értelmét néhány példával! így *helyettesíthetetlen* például Napóleon személyisége, ha nem is az úgynevezett „napóleoni háborúk“ egészének, hanem azok tényleges lefolyásának — *Spengler* azt mondaná: „*fiziognomiájának*“ — és kiemelkedő sajátos részleteinek — minők az olaszországi hadjárat, az egyiptomi expedíció, a tilsiti béke, a kontinentális zárlat, az oroszországi invázió — szempontjából;⁷ *helyettesíthetetlen* Pázmány Péter szerepe a magyar ellenreformációban és Kossuth Lajosé az április 14-iki függetlenségi nyilatkozat létrejötténél. Helyettesíthető viszont pl. a francia forradalomban és azt megelőzőleg szerepet játszott történelmi személyek bármelyike a forradalomnak kitörése és tényleges lefolyása szempontjából: Turgot éppúgy, mint Necker, Mirabeau éppúgy, mint Sieyés és Danton éppúgy, mint Saint-Juste; *helyettesíthető* IV. Béla magyar király szerepe a tatárjárás utáni újraépítő munkában (a nemzet töretlen vitalitása építette fel az országot és nem a király), „Tomory büszke

⁶ V. ö. A. von *Schelling*, Die logische Theorie der historischen Kulturwissenschaft von Max Weber. Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. B. 49. H. 3. S. 685.

⁷ *Tolsztoj* a „Háború és béké“-ben nagyarányú, de meg nem győző kísérletet tett arra, hogy ennek az ellenkezőjét bizonyítsa be. A történelem világos tanúságával szemben a regény tanúságtétele valósággal misztikusan hat.

vezér“ szerepe a mohácsi ütközetben és Görgey tábornoké Világosnál.

Az események szükségszerűsége annál inkább növekszik, mennél inkább előtérbe lép a *tömegnek* jelentősége valamely történelmi periódusban, aminek konkrét példájaként elég egy pillantást vetni arra a tragikusan reménytelen küzdelemre, amelyet forradalmi hullámok sodra ellen a legnagyobb egyéniségek is mindenkor hiába folytatnak. Ilyen időkben az egyén helyett mindenütt a tömeg a reális történelmi tényező: a *szükségszerű történelmi eseményt nem egyéni okság, hanem tömegokosság határozza meg*, amelynek kényszerű tárgyilagos fonalai közt az elkerülhetetlen cselekményeket *valaki* mindenképp elköveti. A cselekvőnek konkrét személyisége azonban a cselekmény szempontjából mindenkor közömbös: hiszen azt, aki itt az ár ellen akar úszni, úgyis menthetetlenül elöntik a hullámok.

A *tömegokosság* állandó és mindinkább kizárólagos uralma jellemzi minden nagy történelmi kultúrának azt a hanyatló korszakát, amelyre *Spengler* a *civilizáció* sokféleképp használt és elhasznált kifejezését alkalmazta.⁸ Ide tartozik mai korunk is, amely már éppenséggel *hanyatló civilizáció*. *Korunk uralkodó politikai formája, a demokratikus parlamentarizmus az a szerkezet, amely a tömegokosság szabályos érvényesülését van hivatva biztosítani*: nemcsak annyiban, amennyiben a parlament a választók nagy tömegeinek, illetőleg a belőlük kinőtt politikai pártoknak akarati diszpozícióit képviseli, hanem annyiban is, amennyiben ez a szerv és a benne gyökerező végrehajtó hatalom a társadalomban kialakuló *tényleges hatalmak* — a „közvélemény“ vagyis a *sajtó* és a kisebb-nagyobb társadalmi érdekcsoportok — tömeges hatásának is állandóan ki van téve. A mai politikának irányadó hatásai általában nem *felülről*, államférfiúi iniciatívából, hanem alulról, a tömegcsoportokból erednek: nem *egyéni hatások*, hanem *tömeghatások*. A mai politika úgyszólván e tömeghatások matematikája. A mai politikus pedig többnyire valóságos szeizmográf, mért általában azon van, hogy mentől hívebben fejezze ki a demokratikus társadalomban kialakult hatóerők pillanatnyi eredőjét, hogy mentől érzékenyebb intuícióval határozza el magát arra a cselekvésre, amely a pillanat mechanikus determinációjában tömegokossággal adva van: amely *objektíve szükségszerű*.

Az államférfiaknak ez a függő helyzete erősíti ugyan az úgynevezett *politikai felelősséget*, viszont a felelőségnek egyéb formáit kiküszöbölni látszik. A politikai felelőség érvényesül, mert azokat a személyeket, akik a mögöttük álló tömeget nem fejezik ki pontosan, csakhamar elejtik — és azt a *formális* hatalmat, amely a társadalomban kialakult *tényleges* hatalommal

⁸ O. Spengler; Der Untergang des Abendlandes. B. I. S. 44.

nem azonos, előbb vagy utóbb szükségkép elsöprik az eseményeké. Viszont éppen ezért csökkenni látszik az államférfiak felelőssége, mert hiszen joggal azt lehet mondani, hogy a mai államférfi voltaképp *szimbólum*: hogy személyében legtöbbször csak esetleges kifejezője a történelmi szükségszerűségnek, amely a tömegek nehézkedésének eredője — és hogy helyén képzeletben bárkivel helyettesíthető, mert bárki ugyanazt tenné az ő helyében.

III.

Mindebből — *úgy látszik* — csakugyan az következik, hogy a mai politikus nem felelős. Nem felelős azért, hogy része volt a borzalmas világháború előidőzésében; nem felelős azért, hogy visszaszatasító és eszelős forradalmi mozgalmaknak állott élére; nem felelős azért, hogy a jog és az igazság helyett az erőszak és a gyűlölet szellemében diktált kárhozatos békefeltételeket — és nem felelős végül azért sem, hogy mindazt a rombolást, amelyben ekkép részes, bölcs, bátor és határozott kezdeményező lépésekkel útjában megállítani meg sem kísérli. Ő nem felelős, legalább is ő ezt igyekszik bizonyítani, mihelyt szóban vagy írásban megemlékezik működéséről: és a közvélemény többnyire egyetértő hallgatással tanúskodik mellette.

Ámde van ellenvélemény is! Francesco *Nitti* érdekes könyvben vonja felelősségre a történelem ítélőszéke előtt azokat a férfiakat, akik a párisi úgynevezett békekonferencián Európa győzelmes hatalmait képviselték; és szembeállítva őket azokkal, akik száz évvel előbb a bécsi kongresszuson a „reakciós“ abszolutizmus szóvivői voltak: úgy találja, hogy az erkölcsi mérleg elszomorító süllyedést mutat.¹⁰

A történelem filozófusa vitába fog szállni Nittivel. Arra fog rámutatni, hogy a két békeműnek „légüres térben“ való összehasonlítása értelmetlen és hogy ha visszahelyezzük mindkét tárgyaló csoportot a maga igazi légkörébe, az egyenetlen fényhatások ki fogják egymást egyenlíteni. Igaz — úgymond, — hogy a „napóleoni Franciaország“ megbüntetésére, vagy megalázására nem gondolt senki és hogy a győztesek beérték Napóleon eltávolításával, hogy ezzel szemben II. Vilmos eltávolításán felül a demokratikus Németország megcsonkítást, megnyomorítást és

⁹ A politikai felelősség az alkotmányos formák szerint a szuverenitás *névteljes* birtokosának — a törvényhozó hatalomnak — szellemében való kormányzást volna hivatva biztosítani. (V. ö. *Concha*, Politika. I. 2. kiad. 590. old.) A mai parlamentarizmusnak általunk fent előadott viszonyai azonban a politikai felelősség révén az éppen ható *tényleges* hatalmak „szellemének“ érvényesülését biztosítják.

¹⁰ Francesco *Nitti*, Európa hanyatlása. Magyar ford. 1923. (Pallas kiad.) I. fejezet.

megalázást volt kénytelen elszenvedni. Azonban a bécsi kongresszuson képviselt hatalmak nem a „napóleoni Franciaország“, hanem előbb a *francia forradalom*, utóbb a *franciák császára* ellen viseltek háborút és a végleges békét nem „Franciaország-gal“, hanem XVIII. Lajossal kötötték meg, aki voltaképp szövetségesük volt. Mert 1814-ben nem országok és népek, hanem uralkodók, államférfiak és hadvezérek voltak a történelem alanyai. Viszont száz évvel később a *népek* irtóztató háborúja indult meg egymás ellen, a *népeké*, amelyek elérve történelmi nagykorúságukat, történelmi cselekvőképességük birtokában, elszántan láttak hozzá ahhoz, hogy meg-tárgítsák a kereteket, amelyekből kinöttek és eközben keményen ütköztek bele egymásba. Ekkép 1914-ben megfordult a helyzet és II. Vilmos nem hasonlítható Napoleonhoz, mert míg egyfelől a francia nép, a francia katona, sőt a francia „gloire“ is csak eszköz volt a *napóleoni imperializmus* kezében — másfelől viszont II. Vilmos csak eszköze, szimbóluma a *német imperializmusnak*, a német nép imperializmusának. Ezért hiába hivatkozik Nitti *Wilson* elnökre, mert csak ez utóbbinak politikai képtelenségére vall, hogy „győzelem nélküli“ békéről ábrándozott és azt hitte, hogy a harc „nem a német nép ellen“ irányul.¹¹ Mindezek alapján a történelemfilozófus naivnak fogja tartani Nittinek azt a megjegyzését, hogy „azokkal szemben, akik egy évszázaddal később a demokráciát és a kultúrát az entente nevében képviselték, az erkölcsi nemesség és a politikai nagyság szelleme lebegi körül azokat, akik a múlt szószólói voltak“¹² A valóságban — úgy mond a történelmi filozófusa — Metternich éppoly kevésbé szelíd idealista, mint ahogy Lloyd George nem gonosz mániákus. Ők két különböző történelmi korszak prototípusai: Metternich a *dinasztikus*, Lloyd George a *demokratikus imperializmusé*. Bécsben egykét dinasztianak nagy politikai érdekeit kellett kiegyenlíteni, Parisban óriási néptömbökét, amelyek régi kozmikus egyensúlyát háborúk és forradalmak forgatták fel reménytelenül. Ennélfogva a történelmi pillanat Bécsben döntő tényezőkként állítja előtérbe a tárgyaló államférfiakat: az ő egyéni bölcsességükön múltott végső sorban, az ő *finális* belátásuk élességén, hogy tartós nyugalmat adnak-e Európának, vagy csak egy papírrongyot. Parisban ellenkezőleg elmossa a történelmi távlat a tárgyalók arcéletét; a kabinet-diplomácia nem tényező többé: a párisi konferencia játék, amely a felszínen megy végbe. A tárgyalók egyéni bölcsesége itt már csak a *kauzális* belátásra képesít: aki élesebben lát a többenél, nem azt fogja nézni, hogy mi az, ami a *jövőnek*, hanem azt, hogy mi az, ami a *jelennek* kell. Itt tehát nem igen lehet szó jobb vagy

¹¹ Nitti, i. m. 19. old.

¹² U. o. 36. old.

rosszabb munkáról, csak arról, amit az adott erők nyomása rendel. Aki jobban megérzi e nyomásokat, tovább maradhat a helyén, — aki kevésbé, azt hamarabb elsodorják az események. (Ezért éppen Lloyd George, a leginkább korszerű politikus, a legérzékenyebb politikai szeizmográf, legtovább maradhatott a felszínen.) A bécsi tárgyalók sakkjátékosok, — a párisiak sakkfigurák. Ezért egyáltalában *nem mindegy*, hogy Bécsben Metternich és Talleyrand, — ezért csaknem *mindegy*, hogy Parisban Lloyd George és Clemenceau — vagy akármilyen tucatférfiak dugják-e össze fejüket. Bécsben lehetett volna sokkal rosszabbat — talán jobbat is —, Parisban nem lehetett sokkal jobbat — igaz, rosszabbat sem — csinálni. Ezért Metternich nélkül a bécsi kongresszust elképzelni képtelenség, — Lloyd George nélkül a párisit nagyon is könnyű; Metternich *ható* tényező: *egyéniség* a történelemben, — Lloyd George *hatásjelző*: *színész*, aki csak végszavakra vár...¹³

A történetfilozófus ekkép diadalmasan fogja kimutatni, hogy Nitti optikai csalódásban van, amidőn egyenlőnek látja a különbözőt — a *kort* — és különbözőnek az egyenlőt — a *politikát* (amely minden körülmények között a *lehetőségek művészete*). *Mi mégis azt állítjuk, hogy Nittinek igaza van!* Igaza van, nem történetfilozófiai, hanem *ethikai álláspontján*, amidőn a párisi békekonferencia munkáját erkölcsstelennek ítéli és ezért ráolvassa a demokrácia „felelőtlen“ politikusaira a legirgalmatlanabb felelőséget a történelem előtt. Lloyd George és társai éppoly mértékben felelősek azért, amit mondhatni *az ő kezükkel* írt be könyvébe a történelem, — mint amily mértékben felelősek Metternich és társai azért, amit *maguk* írtak be a történelem könyvébe. Éppoly mértékben felelősek, nem azért, mintha éppoly mértékben volnának *okai* a történeteknek, hanem azért, mert éppoly mértékben *erkölcsi alanyok*. Az ő tényeik *szükségyszerűek* ugyan, nemcsak szubjektíve, a lelki, — hanem objektíve, a történelmi összefüggés szempontjából is: ámde *az objektív történelmi szükségyszerűség éppoly kevésbé érinti a cselekvőnek egyéni felelősségét, mint a szubjektív lélektani szükségyszerűség.*

¹³ Ami azt az esetleg tehető ellenvetést illeti, hogy a fenti szembeállítás túlságosan éles és hogy a *valóságban* ily éles ellentétek nincsenek, azt felelhetjük, hogy a valóságban csakugyan nincsenek ily éles ellentétek, de a valóságban *határok* sincsenek. Ha tehát egyáltalában „történelmi korszakok“-ról beszélünk, már nem közvetlenül a *valóságról*, hanem történelemtudományi konstrukciókról, bizonyos fokig tetszőleges elhatárolásokról, röviden *fogalmaktól* van szó, amelyekben azt emeljük ki, amiben egymástól jellegzetesen különböznek. V. ö. *Rickert*, Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft. Magyar ford. 1923. 76. old.: „Valamely tárgy kultúrjelentősége . . . amennyiben a tárgy mint *egész* jön tekintetbe, nem azon alapul, ami annak más valóságokkal közös tulajdona, hanem éppen azon, ami a többiektől megkülönbözteti.“

IV.

A *felelősségről* van szó. Ideje most már, hogy megvizsgáljuk, mit jelent voltaképp a felelősség¹.

A felelősség általában azt jelenti, hogy minden öntudatos személyiség viselni tartozik a helytelen magatartására mért balítélet folyományait.

A felelősséget tehát az a *balítélet* állapítja meg, amely valamely magatartást *helytelennek* minősít. „Helytelen“ ez nyilvánvalóan *értékjelző*, még pedig negatív értékjelző, amely valaminek bizonyos szempontból való értékét vitatja el. Kétségtelen tehát, hogy *a szükségszerű tények kauzális szempontjából semmiképp sem juthatunk a felelősség fogalmához, mert a felelősség, mint láttuk, valamely előzetes értékelés folyománya.* Már pedig az értékelés mindig kiválasztást és tehát *többféle lehetőséget* föltételez, a kauzális összefüggés ellenben mindig csak *egyetlen lehetőséget* enged meg: azt, amely *tényleg, vagyis szükségszerűen* áll fenn.¹⁴ Ha tehát *felelősségről beszélünk, akkor a cselekvést nem elméleti szempontból — más tényleges jelenségekkel való kauzális összefüggésében —, hanem érték szempontból — magában való értékére nézve — vesszük figyelembe; ez utóbbi esetben pedig nem a „szükségesség“, hanem a „szabadság“ kategóriáját alkalmazzuk.*

Ezen a ponton jól láthatjuk, mi az akarat szabadságáról folytatott vitában elfoglalt két ellentétes álláspont való értelme. *Determinizmus* és *indeterminizmus* két elvileg különböző álláspont-ról, két különböző tudomány szempontjából veszi figyelembe az emberi cselekvést, — ámde mindkét álláspont egyaránt jogosult, mert *a kettőnek ellentéte a fogalomalkotás alapvető dualizmusára vezetendő vissza, A „szükségesség“ a tapasztalati tudomány, a „szabadság“ a normatív tudomány elő föltételezése* és ellentmondás a kettő között éppoly kevésbé lehet, mint — *Lange* hasonlatával élve — színek és hangok között.¹⁵

¹⁴ Ezért nincs helye *érték szempontnak* a természettudományban, hiszen a *természetben* minden jelenség egymással *szükségszerűen* összefügg. „Natur — mondia találó fordulattal *Münsterberg* — ist nur ein anderer Name für die Gesamtheit der grundsätzlich wertfreien Dinge.“ Philosophie der Werte. 2. Aufl. S. 9.

¹⁵ „Zwischen der Freiheit als Form des subjektiven Bewusstseins und der Notwendigkeit als Tatsache objektiver Forschung kann so wenig ein Widerspruch sein, wie zwischen einer Farbe und einem Ton.“ F. A. *Lange*, Geschichte des Materialismus. II. 3. Aufl. S. 404. A „Tatsache“ kifejezés nincs helyén, egyébként azonban ez a megjegyzés lényegileg fedi a fogalomalkotás dualizmusáról fent mondottakat. Ezt a dualizmust már Kant hatalmas elméje kellőképp megvilágította, de mivel az „empirikus“ és az „intelligibilis karakter“ dualizmusa útján visszavezette rendszerének alapvető metafizikai-ismeretelméleti dualizmusára (Ding-Erscheinung), ezzel nagy mértékben megnehezítette a világos belátást. Megjegyezzük még, hogy e dualizmus nem azonos azzal, amelyre *Win-*

A *lélektan* — mint tapasztalati tudomány — *determinista*, mert oksági szempontokat alkalmaz, következésképp nem *kutatja*, hanem már eleve *föltételezi az akarat meghatározottságát*;¹⁶ viszont az *ethika* — mint normatív tudomány — *indeterminista*, mert értékszempontokat alkalmaz, következésképp ugyancsak nem *kutatja*, hanem már eleve *föltételezi az akarat szabadságát*. Az *ethika* szempontjából az akarat „képesség arra, hogy csak azt válasszuk, amit az ész... *kellőnek*, vagyis jónak tart”.¹⁷ Az észnek ez az *ítélő kötelem*, de nem *köti* az akaratot, miért is „a szabadságot, mint minden eszes lény akaratának tulajdonságát, *föl kell tételezni*”.¹⁸ Ebben az értelemben „követelménye” a szabadság az értékelő „gyakorlati” észnek.¹⁹

Ennek a szabadságnak az érvényesítésére vonatkozik, ezt méltányolja vagy ítéli el az *értékelés* és pedig egyedül az alapul vett *érték* szempontjából, — minden más szemponttól *függetlenül*. Az értékelésnek ezt a sajátos függetlenségét nevezzük *autonómiának*. Az autonómia fogalma „azt jelenti, hogy az értékelés egyedül az értékek fogalmából vezetendő le, nem pedig valamely... létező dolog hatásából”.²⁰ Az érték ugyanis nem valami *létező*, nem olyasvalami, ami *van*, hanem olyasvalami, aminek *lennie kell*, aminek *meg kell valósulnia*.²¹ Minden értéknek ez az igénye valamely im-

delband nagyhírű strassburgi rektor beszéde („Geschichte und Naturwissenschaft.“ Praludien. II. Bd. S. 136. ff.) hívta fel a figyelmet, mert ez utóbbi a *tapasztalati* tudományoknak, tehát *az okság kategóriáját alkalmazó tudományoknak* további felosztására vonatkozik.

¹⁶ Innen *Meinongnak* ama többször kifogásolt, dogmatikus ízű megjegyzése, hogy aki az októrvényben hisz, következetesen nem lehet indeterminista. („... wer an das Kausalgesetz glaubt, konsequenter Weise auch nicht Indeterminist sein kann“. Psychologisch-ethische Untersuchungen zur Wertheorie. S. 209.) A hiba itt is a fogalmazásban van: ehelyett: „aki az októrvényben *hisz*“, helyesen ez lett volna irandó: „aki az októrvényt *alkalmazza*“.

¹⁷ *Kant*, Grundlegung zur Metaphysik der Sitten. Pritsch. S. 45.

¹⁸ U. o., S. 86. — Az észparancs, a *norma* imperatív formájának csak úgy van értelme, ha feltételezzük, hogy az alany szabadon követheti az ész választását, amely a kellő magatartást az összes lehetségesek közül kiemeli. V. ö. *Windelband*, Normen und Naturgesetze. Praludien. II. S. 72—74.) Jgy követel az *ethikai norma jó* akaratot, az *esztétikai norma szép* érzelmeket és a *logikai norma igaz* gondolatokat. E követelésnek nem volna értelme a theoretikus állásponton, amely minden esetben csak *egy lehetőséget* enged meg. Ezért kell feltételezni a *praktikus (normatív) állásponton* az alany *szabadságát* az *összes gondolható lehetőségekkel* szemben: következésképp *a szabadság minden normatív tudománynak egyetemes előfeltételezése*; az *esztétika* éppúgy feltételezi az *érzelem* és a *logika á gondolat*, mint az *ethika az akarat szabadságát*.

¹⁹ V. ö. *Kant*, Kritik der praktischen Vernunft (Ehrbach) S. 158.: „Diese Postulate sind nicht theoretische Dogmata sondern *Voraussetzungen* (Kant húzta alá!) in notwendig praktischer Rücksicht“ és S. 160.: „wie aber . . . , die Freiheit möglich sei . . . wird dadurch nicht eingesehen, sondern nur dass eine solche sei, durchs moralische Gesetz und zu dessen Behuf postulirt.“

²⁰ *Pauler*: Az *ethikai megismerés természete*. 124. old.

²¹ U. o. 129. old.

peratívuszban, úgynevezett *normában* jut kifejezésre, amely az értéket minden lehetséges alanyra vonatkoztatva fejezi ki.²² *Az értékítélet állítmánya mindig az ítélet alanyának a normával való megegyezését, vagy meg nem egyezését állítja:* az értékítélet, amely valamely cselekvést *helyesnek* vagy *helytelennek* ítél, ezzel azt fejezi ki, hogy az illető cselekvés *a normának megfelelő* vagy *meg nem felelő*. Az értékítélet pedig *érvényét tekintve*, független az ítélet alanyának — amely valamely tényállást fejez ki és tehát *tényítéletet helyettesít* — összes theoretikus előzményeitől. „Az értékelésnél mindig csak arról van szó, hogy valamely normának elég tételt-e vagy sem: — ha nem, kész a helytelenítő ítélet.”²³

*Mihelyt tehát valóban értékeliünk,*²⁴ *az értékelésnek e sajátos autonómiájával függetlenítjük magunkat minden szükségszerűsegtől.* Hiszen a *létezőt* értékeliük és minden létező *szükségkép* létezik.

Ennek az *autonóm értékelésnek* — amelynek, mint láttuk, előfeltevése a szabadság — folyománya a felelősség. A felelősség az értékelésnek minden normájából egyaránt következik. „Az érett kultúremler — mondja finoman analitikus éllel *Windelband* — nemcsak akarataért és cselekvéséért, hanem gondolkozásáért és érzéséért is felelőssé teszi önmagát.”²⁵ *Mert a felelősség mindig valamely norma szempontjából szabott balítélet folyománya. Erkölcshileg pedig oly tettekért vonunk valakit felelősségre, amelyeket az erkölcsi norma szempontjából helyteleníteni kell.* Következőleg most már beláthatjuk, hogy mennyiben téves a felelősségnek determinisztikus elmélete, amelyet fentebb *Schopenhauer* szavaival adtunk elő. A felelősség ugyanis nem azt jelenti, hogy valamely cselekedet csak *szubjektíve* volt szükséges és ehhez képest *objektíve* más cselekvés is lehetséges lett volna, hanem azt, hogy *a norma szempontjából* más cselekvésnek *kellett volna lennie*.

²² V. ö. *Rickert*, *Der Gegenstand der Erkenntnis*. 4. Aufl. S. 242.: „Der Wert wird sofort zum Sollen, sobald man ihn auf ein Subjekt bezieht. Dann tritt er diesem als Regei oder als Norm gegenüber, nach der das Subjekt sich zu richten hat.“

²³ *Windelband*. *Normen und Naturgesetze*. I. m. S. 95.

²⁴ *Valódi értékítélet* csak az, amelynek alapja valamely norma. Minden más esetben látszólagos, vagyis *álértékítéletek* jönnek létre, amelyek nem az ítélet alanyának valamely normához való viszonyát, hanem voltaképp valamely tényállást fejeznek ki. Például mindazok az ítéletek, amelyek valamit *kellemesnek* vagy *hasznosnak* mondanak, mert ezek az alanyok nem közvetlenül értékét, hanem valamely célra való alkalmasságát *konstatálják*. V. ö. *Pauler*, Bevezetés a filozófiába. I. kiad. 294. és különösen 295. old. „Az igazi értékítélet sajátossága az álértékítélettel szemben az, hogy... az értékelt dolognak valamely ideális tartalomhoz való viszonyításában áll, míg az eszközi értéket jelző álértékítélet valóságok viszonyítását fejezi ki.“

²⁵ *Präludien*. Bd. II. S. 63—64. V. ö. *Böhm*, *Axiologia* vagy *értékktan*. 339. old.: „A lelkiismeret minden értékelést kísér; . . . mert minden értékeléssel bizonyos kötelezés áll fenn az alanyra nézve.“ A lelkiismeret pedig nem más, mint a felelősség szubjektív reflexe.

A felelősség tehát fennáll akkor is, hogyha valamely cselekvés *objektíve*, vagyis *mindenképpen szükséges volt*, mert a felelősség mint mondtuk — az autonóm balítélet folyománya, amelynek érvénye pusztán a normára támaszkodik és amely a cselekvő akaratát, mint láttuk, szabadnak tekinti. *Az erkölcsi ítélet mindig csak a cselekedetben megnyilvánult szabad emberi akaratra vonatkozik és amennyiben ezt elítéli, ezzel felelősségre is vonja, tekintet nélkül arra, hogy ez az akaratnyilvánítás akár a lélektani okság szempontjából* (mint éppen az adott személy akaratának nyilvánítása vagyis szingulárisán), *akár a történelmi okság szempontjából* (mint bármely személy akaratnyilvánítása vagyis általában) *szükséges volt-e. A felelősség minden körülmények között erkölcsi fogalom, amelynek nem lehet más értelme a történelem, mint a köznap élet ítélőszéke előtt.* Ama névtelen vöröskatonák aljasságát, akik Miklós cárt és családját jekaterinburgi börtönében legyilkolták, erkölcsileg éppen úgy el kell ítélnünk, mint bármely mindennapi gyilkosság tettesét, pedig a jekaterinburgi vérengzésről joggal lehet állítani, hogy az *szükségszerű történelmi tény* volt, amennyiben az elvetemült hóhérok úgynevezett „nép-ítéletet“ hajtottak végre. Ez a *szükségszerűség* ugyanis nem jelent *végzetszerűséget*. A történelem szempontjából azt a tettet tartjuk *szükségszerűnek*, amelyről „általános tapasztalati törvények szerint“²⁶ — vagyis figyelemmel az emberi átlag erkölcsi színvonalára fel kell tennünk, hogy *valaki* okvetlenül el fogja követni: ha ez nem, hát amaz. Ezzel tehát nem tesszük fel, hogy ez a tett csoda útján, „magától“, „végzetszerűleg“ is végbe fog menni, akkor is, ha végrehajtására senkisémm vállalkozik. A norma mindenkire szól egyaránt és a *helytelen* tettet mindenkinek tiltja; *a normából folyó felelősség pedig éppen azt terheli, aki a helytelen tettet elkövette*, de éppen úgy terhelne bárkit a cselekvő helyén. *Felelősségről csak akkor nem lehet szó, ha senki sem követ el oly tettet, amelyet helyteleníteni kell.*

Hogy pedig mi az, amit a norma előír és mi az, amit tilt, azt mindenkinek saját lelkiismerete dönti el. Mert *az erkölcsi norma, a kategorikus imperatívusz csak azt írja elő, hogy mindenki „kötelességét“ teljesítse*, de hogy kinek mi a kötelessége, az saját benső meggyőződésétől függ.²⁷ Méltatlannak tartott balítélettel szemben mindenki erre, *de csak erre* hivatkozhatik. *Valamely szükséges-ségre sohasem.* Azok akik mégis ez utóbbit teszik, voltaképp ezzel

²⁶ V. ö. *Komis*, A lelki élet. III. köt. 389. old.: „Az erkölcsi értékmegítélésnek általában csakis úgy van értelme, ha szabad lényekre, szabad akarati aktusokra alkalmazzuk.“

²⁷ A kategorikus imperatívusznak e legegyszerűbb és ezért legszerencsésebb fogalmazását *Fichtének* köszönhetjük. V. ö. *Jodl*, Geschichte der Ethik II. Band S. 70.: „Handle schlechthin gemäss deiner Überzeugung von deiner Pflicht.“

kimondották az ítéletet önmaguk felett és aláírták saját felelősségüket. Ezt teszi minden történelmi személy, valahányszor tetteinek igazolását a történelemtől várja. *A történelem nem igazolhatja azokat, akiket a saját lelkiismeretük nem igazol.*

V.

Felelőtlen politikusok tehát nincsenek és nem is lehetnek! A demokráciában, éppúgy nem, mint arisztokratikus vagy abszolutisztikus kormányzat alatt. Normatív értelemben *államférfi*, csak az, aki minden körülmények között azt teszi, amit erkölcsi meggyőződése szerint helyesnek tart. Ez az erkölcsi meggyőződés a politikai meggyőződést szükségképp magábanfoglalja, mert a politikában erkölcsileg helyes is csak olyasvalami lehet, amit a cselekvő politikailag helyesnek tart. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a politikus *helyesnek* tarthat bármely cselekvést, amely éppen *posszibilis*, vagyis amely politikai felelősségével összeegyeztethető. Ha a politikai és az erkölcsi felelősség összeütközik, ez utóbbinak kell győznie és az államférfiúi hivatás méltósága arra kötelez, hogy minden körülmények között kitartsunk azon az állásponton, amelyet lelkiismeretünk helyesel: ha kell, az élet árán is. *Ruskin*, a nemes szellemű angol moralista, rámutat arra, hogy minden hivatásnak természetes folyománya, a kötelesség, hogy szükség esetén életünkkel védjük meg annak méltóságát inkább, semhogy helytelenül cselekedjünk. „Mert igazán, az a férfi, aki nem tudja, mikor kell meghalnia, azt sem tudja, hogyan kell élnie.“²⁸Még inkább és különösképpen áll pedig ez arra, aki politikai, államférfiúi hivatást vállal magára. Mert valaminő hivatása mindenkinek kell, hogy legyen. De a politikai hivatást, az államférfiúi hivatását senkire sem lehet rákényszeríteni. Ezt önként vállalja magára mindenki, minélfogva ez kétszeresen kötelez. E kötelesség teljesítése alól nem mentheti őt fel semmiféle, ha még oly emberi szempont sem: ezért ő nem hivatkozhatik arra, hogy a „szükségyszerűség“ nyomása, a „történelem“ nyomása, vagy a tömegek nyomása kényszerítette. ő semmiféle kényszernek nem engedelmesskedhetik, csak az erkölcsi kényszernek, amely saját politikai eszményeiből ered. Őtöle és őtöle leginkább — talán csak a lelkipásztort véve ki — lehet azt várni, hogy szükség esetén vértanúságot tegyen. A vértanúság tragikuma pedig éppen abban van, hogy a vértanúságot tevőnek *kötelessége* összeütközik valamely *kényszerrel*, vagyis azzal amit mások az ő kötelességének tartanak.

Nagyon sok politikus azért ügyel arra, oly gondosan, hogy minden körülmények között azt tegye, amit tőle éppen várnak és nem azt, amit ő maga helyesnek tart, mert túlbecsüli a saját sze-

²⁸ John *Ruskin*, Unto this last. (Everymans Edition.) p. 28. „For, truly, the man who does not know when to die, does not know how to live.“

mélyiségét és mert saját providenciálisnak tartott államférfíui pozícióját minden körülmények közt meg“ akarja óvni. Ezzel megfélekedzik arról, hogy aki *éppen azt* teszi, amit bárki más tenne az ő helyén, az korántsem *nélkülözhetetlen* személyiség. Nélkülözhetetlenségét ellenkezőleg mindenki csak azzal bizonyíthatja be, hogy mindenkor a tőle telhető legjobbat adja — vagy félreáll. Ha pedig olyanok az idők, hogy félreállni nem lehet, akkor a nagy, a gondviselészerű politikus nem az, aki szerény önmegadással úszik tova az árral, hanem az, aki az árnak kitárt karokkal elébeáll. Az igazi államférfíu szikla, mely ledől, ha alóla kimosta a partot az örvény, de nem fatuskó, amelyet az örvény magával ragad...

A demokratikus elv nem kerülhet ellentétbe a felelősség elvével, ha még egyáltalában „életelv“ akar maradni. A társas életnek nélkülözhetetlen alapelve a felelősség, mert a fegyelemnek, amely az egyeseket valamely közösségben összetartja, nincsen más szankciója. E szankció pedig nem lehet csupán *jogi* felelősség, mert ez még a legjobb esetben is hiányos, ha pedig a társas életfunkciók normalitása megzavartatik, rendszerint teljesen veszendőbe megy. A fegyelem igazi szankciója mindenkor az *erkölcsi* felelősség, amely az egyén felelősségérzetében él. Ezért a felelősségérzet lazulása szükségképp a fegyelem bomlását vonja maga után. Ahol pedig a fegyelem megbomlik, ott minden köteléknek előbb-utóbb meg kell bomlania. Ezért *erkölcsi egyéniségét egy nemzet sem élheti túl. A nemzet erkölcsi egyénisége pedig azokban testesül meg, akik őt képviselik.*

Nittinek tehát igaza van, ha Európának — helyesebben az európai nemzeteknek — erkölcsi sülyedéséről beszél. Mert az európai államférfiakban ma nem él a felelősségnek az a mélységes érzete, amely a régi Rómát, és az új Angolországot világhatalommá tette. Európa újjáéledése ma leginkább azon múlik, hogy fel fog-e ébredni a politika szövívőiben az erkölcsi érzésnek az a mélysége, amelyben az *eszmény* vágya él és nem a *sikeré*. És ebben talán lehet hivatásunk nekünk magyaroknak is, bárha kis nemzet vagyunk és megfosztottak a lehetőségtől, hogy hatalmi szóval is beleavatkozzunk a történelembe. Mert a magyar történelem ezer éven át felemelő példáit adta az államférfíui felelősségérzetnek és önfeláldozásnak. Az a nemzet, amely Rákóczi Ferencet, Széchenyi Istvánt, Teleki Lászlót és Tisza Istvánt adta a világtörténelemnek, méltán van hivatva arra, hogy a sülyedő Európának megmutassa a heroikus utat, amely a romlásból kifelé vezet. Ám legyünk *progresszívek* a politikában, ha kell, ám alakítsuk át a korszellem *demokratikus* igényei szerint intézményeinket — közéletünk nemes hagyományait makacs *konzervatívizmussal* kell megóvnunk: csökönnyösen ragaszkodnunk kell a közéleti erkölcs amaz eszményi nemességéhez, amely mindenképen *arisztokratikus*.

Ottlik László.

MŰÉSZEINK NEMZETISÉGE ÉS TÁRSADALMI HELYZETE A KÖZÉPKORBAN.

A magyar művészet történetének sok kérdése vár még megoldásra, amit az ország műemlékeiben leggazdagabb részeinek elszakítása ugyancsak megnehezít. Az emlékeinkre és mestereinkre vonatkozó egykorú írott adatok s a külföldi példákkal és az egymásközt való összehasonlításra szolgáló szemléltető anyag összegyűjtésével ugyanis még távolról sem végeztünk. Régibb íróink kiválóbb műemlékeinken külföldi neves mesterek keze nyomát keresték ott is, ahol az emlék szinte szervesen kapcsolódik be művészetünk egy-egy félig-meddig már földerített évszázados korszakának fejlődésébe. Mások egy-egy névre voltak annál büszkébbek, minél messzibb országból származtathatták ennek alapján a mestert, aki viselte; holott az minden valószínűség szerint itt született, dolgozott holtáig, s az ország határát talán életében nem lépte át. Régibb kutatóink a Bach-korszakban nálunk régészkedő s külföldön is idézett osztrák tanárok fölényeshangú írásainak csüggesztő hatása alatt többnyire értékükön alul becsülték meg emlékeinket. Talán ez volt egyik oka annak, hogy a következő nemzedék régi művészetünk föltárásában nem mutatott akkora buzgóságot, mint Henszlmann és kortársai. Ma fiatal műtörténetíróink ismét fokozottabb figyelemmel fordulnak régi művészetünk felé; de a megváltozott viszonyokban gyökerező okoknál fogva főleg csak újabbkori emlékeinkkel foglalkoznak. Ezeket, bár kétségtelenül idegenből hozzánk szakadt mesterek alkotásai, nem egy nemzeti vonatkozásuknál fogva kultúránk vagyónmérégeből szintén nem lehet kiküszöbölni.

Régi művészetünk leginkább vitatott kérdése az, volt-e addig, amíg a török hódoltsággal kapcsolatban az osztrák hatalom nemzeti kultúránkat el nem sorvasztotta, Magyarországon szervesen fejlődő művészi élet s ennek szolgálatában álló művészosztály? A kérdés első részére a leginkább meggyőző módon azzal felelhetnénk, ha megmaradt műemlékeinket a fejlődés sorrendjében képekben mutatnék be, amire, sajnos, temérdek díszműjellegű kiadványunk ellenére mindmáig nem került a sor. A középkori magyar művészosztály jelentőségére a legjobban úgy világi-

tunk rá, ha megállapítjuk, hogy milyen volt mestereink társadalmi helyzete a mohácsi vész előtt.

Rendszeres kutatásról ebben a tekintetben, amikor még megmaradt emlékeinket sem szedtük mind számon s örökítettük meg összehasonlítás céljából, nálunk még nem igen lehet szó. Ám mint többnyire egyéb irányú tanulmányok mellékterméke, annyi és oly sok érdekes adat került már eddig is felszínre, hogy ennek alapján nemzeti és vegyesházbeli királyaink korának mestereit felvonultatni művészet-, művelődés- és társadalomtörténeti szempontból bizonyára nem lesz érdektelen kísérlet.

A honfoglaló magyarok életében, sátorlakó nomád nép létükre, a monumentális művészetnek nem volt szerepe. Építkezéseikről még annyit sem tudunk, amennyit Attilának és főembereinek épületeiről Priskos rhetor és régi adatok nyomán Jordanes följegyzett. Hogy pompaszeretők voltak s hogy fényűzésük nem volt ízlés és művészet híján való, arról bizánci írók és olyféle adatok tanúskodnak, hogy pl. a bizánci császár magyar testőreinek az udvari ünnepeken nemzeti viseletben kellett megjelenniük, ami ennek művészi vagy legalább is ízléses voltára vall.

S tudjuk, hogy a honfoglaló magyarok, a férfiak és asszonyok egyaránt szerették a pompásan szótt keleti selymet, sátorait keleti népek módjára bizonyára szőnyegekkel is díszítették. Asszonyaik mindenesetre értettek a szövéshez s voltak a fém feldolgozásában kiválóan jártas mesteremberek, ötvöseik. Honfoglaláskori sírokban sok vertművű, szövetmustrákkal díszített tarsolylemez s hasonló és más virágmotívumú pityke és csüngő maradt ránk, mely elvitázhatatlanul keleti jelleget mutat és egységes stílust. Hivatásos mesterek munkái ezek mind, akik azonban a honfoglaló harcos nép társadalmában csakis szolgarendű emberek lehettek. Még első királyaink is többnyire mesterembereket, így ötvösöket rendeltek az általuk alapított monostorok szolgálatára s nem készen ajándékozták a fölszerelést ezeknek. Bizonyos, hogy ezek is csak szolgarendűek és semmiesetre sem külföldről bevándorolt idegenek voltak. Az idegeneket királyaink kezdetől fogva dédelgették s első székesegyházaink mellé telepítve, jelentős szabadalmakkal ruházták fel.

A Nemzeti Múzeum régiség tárában van egy pompásan vésett ezüst pecsétnyomó az esztergomi székesegyház fantasztikus képével. Kőrírata ez: *Sigillum Latinorum Civitatis Strigoniensis*. A pecsétnyomót a XIV. század első feléből valónak tartják. Ám szinte bizonyos, hogy a latinok, akik alatt régibb íróink habozás nélkül olaszokat értettek, akkorára itt már éppúgy nem éltek, mint Székesfehérvárott sem, ahol szintén maradt nyomuk és Óbudán, ahol az esztergomihoz hasonló szabású pecsétnyomójukon már nem is hangoztatják latin voltukat.

Több mint valószínű, hogy ezek a latinok bizánci mesterek

voltak, keleti latinok, akik még a XI. században telepedtek le e három városunkban s ha csak egy városrészt tettek is ki, kezdettől fogva városi szabadalmakkal dicsekedtek. Minthogy szabadalmaik idegen mivoltukkal voltak kapcsolatosak, megmagyarosodott és újabb jövevényekkel keveredett utódaik még a XIV. században is hangoztatták latin voltukat s e szó alatt ekkor alighanem már csak szabad polgárt érthetünk.

Hogy a bizánci művészetnek és mestereinek Árpád-kori művészetünk fejlődésében nagy részük volt, ez különösen XI—XII. századbeli ötvösségünk, valamint faragott és szövött emlékeink alapján elvitázhatatlan.

Az első hittérítők Magyarországon túlnyomóan nyugati papok voltak, első templomaink zöme alaprajzi elrendezésében szintén nyugati minták nyomán épült. Sok kőfaragó került hozzánk Lombardiából. Ezek primitív, nem egyszer otromba faragványai azonban ugyancsak elütnek az esztergomi és a fehérvári bazilikákban szerephez jutott bizánci kőfaragók szinte klasszikus ízlésű faragványaitól. S régiebb íróink korok divatja szerint tagadva minden bizánci hatást, sokkal későbbieknek tartották első székes-egyházaink antik finomsággal faragott részleteit s egy-egy királyi alapítású bazilikánkról azt hitték, hogy már a keresztény Magyarország első két századában kétszer-háromszor épült alapjain kezdve újjá. Pedig az esztergomi bazilikát is leégése után III. Béla korában csak beboltozták s új díszítő részletekkel gazdagították. Ezekből töredékei és egy XVIII. századbeli olajfestmény alapján a templom főkapuját jól ismerjük. A bizánci hatás ennek fehér márványlapokból mozaikszerűen összerótt s véseteikben színes anyaggal kitöltött alakos képein elvitázhatatlan, de már csak közvetett. S bár III. Béla összeköttetései a kelettel igen bensők voltak, a díszkapu már aligha volt bizánci mester munkája, mert ehhez fogható analógiát az akkor második fénykorának végét járó bizánci művészet emlékei sorában nem találunk.

S éppen III. Béla korában merül föl történelmünkben az első magyar művész neve. Dénes mester volt ez, Szent László új sír-émlékének kőfaragómestere, aki 1192 május 2-án a szent király tetemeinek földmagasztalása s az új sírba áthelyezése napján nyilván már nem élt. A régi sírt fia, Tekus, magyarán Tökös bontotta szét, akit III. Béla ez alkalommal nyilván apja érdemeiért a szabadok sorába emelt. Ha apja vagy ő maga városi polgár lett volna, ennek nem igen lett volna sok értelme. Inkább azt hihetjük, hogy mint egyéb vándorló mestereink, a conditionariusok közé, e félig szabad, félig szolgarenden levő társadalmi osztályhoz tartozott. Ezek a conditionarius-mesterek a XII. században részben városainkból szakadtak el s adták fejüket vándoréletre, részben városi mesterek szolgái eredetű tanítványai lehettek. Ők voltak tényezői művészetünk első pompás virágzásának, amelyet a családi monos-

torok alapításának szinte a szertelenségig csapongó divatja lendített föl.

A XII. század második felében és a következő első harmadában nem volt Magyarországon számottevő úri család, mely birtokai főhelyén családi monostort nem alapított volna. Egyháztörténeti íróink egyike szerint, mint ma az automobil, történelmünk e korszakában a családi monostor volt az előkelőség és gazdagság ismertető bélyege. Az általa alapított monostor templomában ülte meg a család ünnepeit, itt tartottak esküvőt, itt temették el halottaikat, A monostor szerzetesei őrizték emléküket a lelki üdvösségükért nemzedékről-nemzedékre mondott misékkal. Ilyen családi monostor maradványa a jaáki és a zsámbéki templom, hogy csak a két legszebb ilyfajta ránkmaradt emléket említsem, százával elpusztult e korbéli emlékeink közül.

Régibb íróink tisztán szerzetesi építkezéseknek vélték ezeket s közvetlen francia hatást kerestek nemes arányaikban és művészi díszítésükben. Ám amikor a családok egymással versenyezve szinte tömegesen telepítettek birtokaikra szerzeteseket, nem igen lehet arra gondolni, hogy az akkoriban már nagyon elkényeztetett bencések és premonstreiek nekik birtokul kijelölt pusztaságra költöztek volna. A királyainktól behívott ciszterciákat nem tekintve, bizony csak ott telepedtek le, ahol a monostor és templom már készen várt rájuk. Ha volt is a tervbe beleszólásuk, conditionáriusrendű világi mestereink építették a monostorokat és díszítették a régi jó bizánci hatások alatt finomult ízlésükkel, de koruk nyugati művészetének stílusában. Hogy a külföldi mesterekkel szemben nem volt okuk szégyenkezniök, azt Jaák és Zsámbék példáján kívül nem egy templom és művészi részlet bizonyítja, mely ilyen családi monostorokból a Dunántúl éppúgy, mint Magyarország egyéb részeiben és Erdélyben egységes magyar iskolára vallva maradt ránk.

Arányaikban nemes, díszítésükben művészi román és átmeneti kori templomaink mintáit íróink régebben Franciaországban keresték. Ennek északnyugati részében csakugyan szép számmal maradtak fenn hasonló nagyságú románstíliú épületek a XII. századból, de amióta ezeket francia kiadványokból ismerjük, a kort jellemző stílus általánosságain kívül semmi rokon vonást nem találunk rajtuk, még csak nem is különbek, mint a mi emlékeink s a jaáki és a zsámbékihez fogható művészi alkotás egy sincs köztük.

Hogy a XI. században bizánci kőfaragók dolgoztak nálunk, arra jóformán csak egyetlen írott adatunk van. Gallus, a lengyelek legrégebbi krónikása, aki 1112 körül járt nálunk, azt jegyzi meg a később nyom nélkül elpusztult óbudai Szent Péter-székesegyházról, Péter király alapításáról, hogy a nagyszabásúnak tervezett épületet addig „a megkezdett módon egy király sem fejezte be“ s

egyik szavahihető krónikásunk, Thúróczi, megjegyzése szerint a befejezetlenül is pompás épületen a XI. században görög kőfaragók dolgoztak. XI. századbeli iparművészeti emlékeinkről, mint például a Gizella királynétól a székesfehérvári bazilika számára miseruhának ajándékozott koronázási palástról ugyan nincsenek följegyzéseink, de elvitázhatatlan, hogy e minden ízében bizánci stíli emlék csakis bizánci mesterek közreműködésével készülhetett, akik természetesen más technikákban is már Szent István korában nem egy magyar mester tanítói lehettek. S amire építészetünk a XII. században országszerte föllendült, fölös számmal voltak kőfaragóink és egyéb mestereink, akik vándorúton külföldön is sűrűn fordultak meg s most már a nyugati művészettel kerültek szoros kapcsolatba. Dalmácia városainak régi céhlajstromaiban, amelyeket Gelcich tett közzé, sűrűn merülnek föl magyar mesterek és legények, akiknek tehát szintén részük volt a régi magyar tengerpartnak a felsőitáliai emlékekkel rokonságot tartó románstíli bazilikáinak építésében. Közvetlen francia hatást keresni román és átmeneti stíli emlékeinken tehát fölösleges s jó magyar neveket elfranciásítani, amint ez nálunk szintén történt, még inkább.

A ciszterciekről, akiknek első raja 1142-ben Cikádon telepedett le, s akik III. Béla korában közvetlenül Franciaországból ültették át hozzánk a gótika elemeit, ha magukkal hozott francia tervek és rajzok alapján építkeztek is, kőfaragókat nem igen hívhattak hozzánk. Névszerint is ismert román és átmeneti kori mestereink elfranciásítása, amiben régibb kutatóinknak nagy kedvük telt, nélkülöz minden elfogadható alapot. Henszlmann a kalocsai székesegyház egyik XII. századbeli kőfaragójának nevét sírfeliratán franciásan Ravése-nek olvasta. A sírfelirat ez: Martinus Ravesu lapicida jacet hic. Ha nem okoskodunk sokat, a magánhangzók jeleinek középkori értéke alapján csakis Rávéső lehetett a neve. S a következő század végén Gyulafehérváron dolgozó Szent Deodat városbeli kőfaragó sem került ide a francia St. Dié-ből, amint a gyulafehérvári székesegyház ismertetői egy emberöltő óta egyre ismételtetik. Péter püspökkel 1287 november 1-én kötött szerződése szerint János mester, Tünő (Tyno) fia Szent Deodat városából a következőkre kötelezte magát: Szent Mihály egyházának falat épít a déli kapu mellett kezdve, amelyen a püspök a templomba jár; kívül-belül faragott kövekkel burkolja, azonkívül elkészíti a (déli) tornyot is a hozzá tartozókkal (vagyis párkányokkal). Kap ezért 50 ezüst márkát, de ebből nyolcat a püspök levon, mert János mester másnap, hogy megérkezett, dühében egy embert ölt meg Gyulafehérvárott s a vérdíjat neki kellett helyette megfizetnie. Az összeg többi részét is csak akkor kapja meg, ha a vállalt munkát nyolc hónap alatt befejezi. János mester egy segéddel dolgozott, anyagról, közönséges segédmunka-

sokról a püspök gondoskodott, aki arra az esetre, ha úgy végzi munkáját, amint megfogadta, még azt is ígérte, hogy érdeme szerint felruházza a kőfaragómestert.

Mint ebből a szerződésből nyilvánvaló, János mester nem lehetett jámbor szerzetes s hogy Szent Deodat városa itt Tatát jelenti, azt szinte fölösleges bizonyítani. A hagyomány szerint Tata városát Deodatus gróf, Szent István királyunk keresztapja alapította. Akár igaz ez, akár nem, Tata városát minden bizonnyal Szt. Deodatusról nevezték el.

A XIII. század derekán egy igen kiváló francia építész járt nálunk, Villard de Honnecourt, aki a párisi Nemzeti Könyvtárban őrzött vázlatkönyvében kétszer is megemlékezett itt huzamosabban eltöltött idejéről. Hogy azonban épített is Valamit Magyarországon, arról hallgat. Nem is tudunk semmit nálunk művészetével kapcsolatba hozni. A valamikor neki tulajdonított kassai dómot a XIV. század végén tervezték csak s nagyjában a XV. század első harmadában épült. A francia hatás alaprajzában csak közvetett, s valószínű, hogy egy nyomtalanul elenyészett templomunk, talán az egri székesegyház mintájára épült, amelyhez Villard is rajzolhatott tervet.

A görögökön kívül, akik Szent István korában első mestereink tanítói voltak, idegenek művészetünkben az Árpádok kihaltáig nem jutottak kimagasló szerephez, bár különösen márvány faragó olaszok történelmünk egész folyamán s még ma is sűrűn fordulnak meg nálunk. Ilyen kőfaragókat a Margit-legenda is említ a XIII. századból: „akiket hoztak vala Lombardiából, egyiknek neve vala Albert, másiknak Pétör“ s akik „faragnak koporsót Szent Margit asszonynak vörös márványból“.

Társadalmi téren is jelentős szerephez jutott külföldi eredetű mesterek csak az Anjouk korától kezdve merülnek föl ismét nálunk, de működésük még a királyi udvarban sem lehetett kizárólagos. Sőt akik közülük itt ideig-óráig szerephez jutnak, csakhamar a vidéken helyezkednek el, ott nyernek királyi adományként földbirtokot, amivel Mátyás király is jutalmazta művészeit, aminthogy úgy látszik, különösen az Alföldön, egyszerűbb mestereinknél is általános szokás volt, hogy tulajdonképpen épeni hivatásukon, kívül gazdálkodással is foglalkoztak. Ezt még Mária Terézia korabeli iparstatisztikai összeírások is mint magyarországi sajátosságot emelik ki mesterembereinkről.

A mai Buda belső területén és Óbudán, beleszámítva a Margit-szigetet, az Anjouk korában már közel negyven templom és kolostor s három királyi vár állott. Ha ezek a monumentális épületek részben régebbi időkben maradtak is fenn, díszítésük és művészi felszerelésük állandóan annyi munkát adott mestereinknek, hogy az akkoriban Magyarország főhelyévé fejlődő városban a XIV. században már ugyancsak eleven művészi élet lehetett

ennek tényezői céhszerű szervezetükkel a jövevények érvényesülését bizonyára tőlük telhetően megnehezítették.

Róbert Károly királynak volt egy ötvöse, akinek apját nyilván még Itáliából hozta magával s akinek 1329-ben a szepességi Edustornyát, a mai Hadusfalut ajándékozta. Olasz Simon fia, Gallicus Péter volt ez, az 1330-ban a havasalföldi hadjáratban elveszett pótlására vésett új kettős királyi pecsétnyomó mestere, aki ezért Jamnik falut nyeri el adományul. Péter mester, Hradszky, a Szepesség történetírója szerint, 1333—1336 között már Szepes vármegyében alispán. Öcse, Miklós, szintén ötvös s 1335-ben a szepesi vár vicecastellanusa, 1341-ben alispán, de azért tovább ötvösködik s az iglói nagytemplomban a pompás, vésettaljú, zománcal díszített, technikájában olasz jellegű ezüst oltárkeresztet kezdőbetűivel jelölte meg. S alighanem rokonai lehettek az iglói Gaalok, akik mint bronzöntők váltak híresekké. Gaal Konrád 1354-ben a visegrádi nagyharangot önti s Nagy Lajos király ezért őt és két öccsét mindennemű adófizetés alól fölmenti. Konrád mester királyi kiváltságai fejében évi 12 forintnyi járadékot köt le az iglói plébánia javára, hogy külön káplánt tarthasson, s ezzel az adományozó és rokonsága emlékére miséztessen. Kevés alapítvány vált viharos századaink folyamán oly hosszú életűvé, mint ez. Az iglói plébániához csatolt vikáriátust, a „tót templomot“, mindmáig Konrád mester alapítványának jövedelméből tartják fenn.

Nagy Lajos királyunk visegrádi és budai udvarának művészéről vajmi keveset tudunk. Lehettek közöttük olaszok is. Miniatűr-képirásunk emlékeinek egy részében nápolyi hatás érvényesül, egyéb technikájú emlékeinken is érezzük az olasz befolyást, amely egyébként művészetünkben már az Árpádok alatt is gyakran érvényesült. Hogy azonban akár az udvari, akár a városi műhelyek hangosak lettek volna az olasz szótól, arra alig gondolhatunk. Budának akkoriban már igen kifejlett céhélete volt. A festők az aranynyújtókkal egy céhet alkottak. Magyarországon egyebütt Budán kívül, úgy látszik, festő-céh nem is volt; viszont alig volt magyar festő, aki pályafutása folyamán a budai céhhez összeköttetésbe nem került volna. Magyarország középkori falképei korszakonként szinte mindenfelé azonos stílusának egységes voltát csakis ezzel magyarázhatjuk. S ahány kiváló művésznünk, szobrász és építész is, vidéken dolgozott, arról szinte kivétel nélkül kimutathatjuk, hogy Budával is voltak összeköttetései, sőt hogy nem egyszer innen származott el.

Budán a középkorban mindig volt népes olasz kolónia (többnyire kereskedők és bankárok) s ennek külön utcája volt és külön temetkező helye a dominikánus templom cintermében és belsejében, amelynek helyén a Halászbástya rendezésekor tömegesen kerültek napfényre olasz polgárok és előkelőségek XIV—XV. századbeli sírkövei. Ha Nagy Lajos udvari festője olasz lett volna, bizo-

nyára szintén itt temették volna el. Ám sírköve a Nagyboldogasszony-templomban maradt ránk, ahol akkoriban már csak főurainknak és a város előkelő, törzsökös polgárainak jutott sírhely. S főurainknak sem igen került akkor külön sírkő, mint János festőnek. A hatalmas vörösmárvány kőlapot a hárompajzsos művészcímer díszíti s felirata a következő: Anno Domini 1370 in die inventionis crucis obiit magister Joannes pictor regis Hungariae. Amen. Hogy szobrászaink sorában is akadtak e kor minden mestérével versenyző, sőt szinte korukat is megelőző művészek, erre Márton és György mester, Kolozsvári Miklós festő fiai példáink, akiknek ránkmaradt prágai Szent György-szobra az olasz Quattrocento bronz lovasszobrainak méltó előfutárja s akik ezen valamikor éppúgy megörökítették nevüket, mint a nagyváradi három királyszobron és Szent László bronz lovas alakján ugyanitt, mely utóbbit Zsigmond király és Mária királynő jelenlétében avatták föl.

Emlékeink tömeges pusztulása miatt XIV. századbeli művészetünk dicsőségéből ennek legvirágzóbb főhelyein: Budán és nagyobb püspöki székvárosainkban szinte semmi sem maradt ránk. De vannak adataink, hogy az ország minden részéből egy központ felé tartó mestereink sorában olyanok is voltak, akik a világ hangadó művészeti főhelyein is vezető szerephez jutottak. Az alföldi származású Hódi István festő és szönyegszövő Nagy Lajos halála után Budáról szakadt el a burgundi herceg udvarába, ahol nemcsak Merész Fülöp herceg, de V. Károly francia király és testvérei, koruk leghíresebb maecenásai, Berry és Orleáns hercegek is udvari festőjüknek és kamarásuknak teszik meg. István mester, Étienne de Hongrie, néha de Bièvre vagyis Hódi néven szerepel Franciaországban s neve után Hódmezővásárhely vidékéről való lehetett.

Egyike volt a valamikor ugyancsak fényes kultúrájú Alföld nagy talentumainak, akik már a középkorban könnyen boldogultak külföldön is, mint pl. a németek nagy festőjének, Dürernek atyja, aki a Gyulával szomszédos Ajtós községből szakadt Németalföldre s visszamenet Nürnbergben megnősült és örökre ott maradt, vagy akik később a XVI—XVII. században Felső-Magyarország s Erdély szász vidékeinek művészetét lendítették föl, mint például Kecskeméti ötvös Péter.

Merész Fülöp egyik levelében igen érdekesen mutatja be udvari festőjét, Étienne de Hongriet, akinek képei oly érdekesek és tanulságosak voltak, hogy festőtársai ellopásuktól sem riadtak vissza. Bernát és Márton nevű segédje egyszer Máriát szentekkel ábrázoló festményét kérte a mestertől kölcsön, hogy lemásolja, de ellopta a képet s Kölnbe szökött ezzel. S a kenyéririgységnek és művészféltékenységnek klasszikus példája, hogy Kölnben szinte az egész céh összefog, hogy a burgundi herceg sürgetése

ellenére se a képet ne kelljen visszaküldeni, se a tolvajokat megbüntetni.

Művészeti főhelyeinken, nagyobb városainkban nagy tekintélynek örvendő művészekon kívül csapatostul boldogultak nálunk kisebb jelentőségű, szerényebb viszonyok között élő mesterek is, akik falusi templomokat díszítve a régebbi conditionáriusokhoz hasonlóan szakadatlan vándoréletet folytattak. A legjobban ezek közül Aquilla Jánost ismerjük, aki a XIV. század hetvenes éveiben a stájer határszéli Radkerspurgban ütötte föl tanyáját s innen szállt ki a szomszédos nyugatmagyarországi falvakba. Egész sor falusi templomot díszített falképekkel, amelyek a legtávolabbi erdélyi templomok festményeivel is feltűnően rokon stílust mutatnak s Szent László legendáját és más közkeletű tárgyakat ábrázoló képeken szinte egyforma kompozíciókat is. Martyaneon Aquilla János önmagát is megörökítette imádkozó helyzetben, magyar viseletben, kucsmásan, görbe karddal oldalán, lábainál a művészcímerrel, amellyel, mint a liberális ars jelképével régi mestereink ugyancsak sűrűn élhettek. Hogy Erdélybe a XIV. és XV. században sűrűn vetődtek el magyarországi mesterek, arra szintén nem egy példánk van. Hogy, bár templomok díszítéséből telt ki java keresetük, nem voltak éppen egyházas szelleműek, erre a derzsi unitárius templom festője hagyott ránk merész biznyságot. A Szent Pál megtérését ábrázoló kép egyik vitézének zászlófeliratán így örökítette meg magát: *Hoc opus fecit depingere seu prae-parare magister Paulus, filius Stephani de Ung(aria) anno domini millesimo quadringentesimo decimo nono: scriptum scribebat et pulchram puellam in mente tenebat.*

Hogy udvari művészetünk s különösen vidéki polgári művészetünk felfogása és stílusa között erős volt a különbség, azt művészetünk ránkmaradt klasszikus emlékeinek s kisvárosi és falusi alkotásainak egymástól elütő volta bizonyítja. Mindkét művészetnek azonban, hacsak nem határszéli külföldi befolyásokkal van dolgunk, egy a gyökere s Zsigmond király korában udvari miniatűr-művészetünk minden e korbéli egyéb iskoláétól elütő sajátos stílust mutat, amelynek reflexe legrégebb szárnyasoltáraink festményeiről is visszatükröződik. A bécsi császári udvari könyvtárban ránkmaradt Zsigmond király breviáriuma, amelyet ugyanaz a mester díszített képekkel, aki a XV. század elején felesége, Borbála királyné számára Guido da Columna Trója történetének német fordítását is illusztrálta. Márton mester volt ez a festő, akinek tájképein szembetűnő a Gellértheygy fantasztikus dolomitszikláinak a hatása, amelyek stilizált visszatükröztetése alapján Hevesy Andor, első ismertetője, szinte hajlandó lenne őt a mostani kubisták ősenek tartani.

Márton mesternek egy kortársát is ismerjük, akitől Esztergomban a primási képtárban maradtak ránk oltárszárnyfestmé-

nyek. Az ugyanez oltárhoz tartozó, újabban sajnos elégett predella felirata szerint a képeket Szentbenedeki Miklós győri kanonok, a budai királyi várkápolna karvezetője rendelte meg¹ Kolosvári Tamás mesternél 1427-ben, a garamszentbenedeki bencés apátság temploma számára. Több mint valószínű, hogy ezeket a képeket Tamás mester Budán festette. Az olasz Masolinóval és Massaccióval, a németalföldi Van Eyck testvérekkel egyidőben az ennek jegyében új lendületre kelő európai képművészet realizmusának hatalmas térfoglalását jelzik Tamás mester képei, akinek különben miniatűrfestőink egyik csoportjában már a XIV. században is voltak előfutárai, mint például Miskolczi László.

Ezek a festmények fényesen bizonyítják, hogy képművészetünk, mint művészetünk egyéb ágai is, ennek főhelyein a középkorban és az újkor hajnalán sem maradtak mögötte az európai művészet fejlődésének s az elmaradottság, amelyet régibb kutatóink művészetünk emlékein megállapították, legfőképpen ezek határszéli, provinciális csoportjára vonatkozik. De ahol a polgárság a végeken vallásos buzgóságában, amely a középkorban minden művészi vállalkozás rugója volt, a falai között élő szerényebb mesterek erejét meghaladó művészi alkotást szánt Isten dicsőségére, ott többnyire királyaink jóvoltából a központból megfelelő erőket is kapott ennek megvalósításához. Így küldi el Kassára Zsigmond király egyik építészét, miközben ott a város nagyszabású Szent Erzsébet-templomán és erődítményein dolgoznak.

Péter mester, „architeetor regiae maiestatis“, 1420-tól négy esztendőre szegődik a város szolgálatába 200 firt évi fizetés fejében. Utóda a valószínűleg krakói Schiennagel Tadeusz lett, aki a dóm hajóit boltozza be, de hibásan. E folytatkozások kiküszöbölésem ismét Budáról István mester költözik Kassára, aki itt gyökeret ver s közel negyven éven át a filigrán gótika szebbnél szebb remekeivel gazdagítja a kassai dómot és a felvidék ekkor már szintén tető alá került nagyobb templomait. A kassai és a bártfai szentegyház az ő remekműve, a szepeshelyi és csütörtökhelyi Zápolyai-kápolnákat csakis az ő tervei alapján építhették, ha nem is fejezték be ezekhez híven. Kassai időzése alatt Mátyás király is foglalkoztatta István mestert, aki számára 1476-ban Diósgyőr várában épít. A kassaiak már 1467-ben megválasztották centumvirnek, a városi nagy tanács tagjának s 1487-ig egyhuzamban a városi képviselő tagja. Ekkor úgylátszik Bártfára költözött, ahol egy Tornai István nevű, igen vállalkozó szellemű és sokoldalú mester lép föl, aki nem lehet más, mint a kassai István mester. Kassán neve innentől fogva már csak az adóajstromokban szerepel. Ingatlanai után még a XV. század kilencvenes éveiben is negyedfél forint adót fizet. 1499-ben már nem élt. Buda városa ugyanis hagyatéka ügyében ez évben ír át Kassára, özvegye Dorottya asszony érde-

kében, aki nyilván visszaköltözött szülővárosába, ahonnan férjét a felvidékre követte.

Határszéli városaink éppúgy, mint az erdélyi szász városok, nem igen dicsekedhettek kiváló mesterekkel s ha fel is tűnik ilyen falaik között, szinte bizonyos, hogy az ország- központibb fekvésű városainak valamelyikéből, rendszerint Budáról szakadtak oda, vagy legalább szoros összeköttetések voltak régi királyaink fővárosával.

Bártfán 1420 körül váratlanul egy igen kiváló ötvös merül föl, akinek az ottani Szent Egyed-templomban őrzött és Scultéti Keresztély plébános megbízásából 1437—1464 között készült kelyhek vésett szent alakjai a német Schongauernek is becsületére válnának, aki pedig csak a XV. század második felében vált a németek első nagy grafikusává. A városi levéltár följegyzései fonalán élete pályáját szinte nyomon követhetjük, de csak attól kezdve, hogy 1418-ban házat szerez Bártfán, nyilván idevaló felesége révén. A házért 4 frt adót fizetett. Mint minden polgár házában, az ő asszonynepe is szőtt s a városi magistratus által forgalomba hozott vászonért ismételtelen kisebb-nagyobb összegeket vesz föl a város-házán.

Egy Budára irányított gyolcsszállítmány eladásával, nyilván mint ott ismerős embert, szintén őt bízzák meg s útravalónak 1200 dénárt, borra 500-at s hogy számukra sáfrányt vásároljon, még 450 dénárt utalnak ki neki Bártfa urai. Mint kiválóbb művészeinket egyéb városainkban is, másfelé szintén kiküldik a város dolgaiban. Így már 1419-ben Kassára, mikor is útiköltségre 8 frotot vesz föl. De mint ötvöst is foglalkoztatják. Amikor Onódi Zudar János, a zborói vár ura, 1425-ben Zsigmond király fölszólítására erdejéből fát és követ ad a városnak, remekművű ezüst kupát rendelnek számára 60 írtért s a város rávésett címeréért külön még 2 frotot fizetnek Gáspár mesternek, aki 1434-ben a város megbízásából Zsigmond király számára is készít 46 forintért egy ezüst kupát. S a következő évben Gáspár mester már 14 frot adót fizet, házában kívül a város abroncs-utcai kapuja előtt majorja is van. A városnak zsindelet szállít. Fölös pénzét kiadja kamatra, még pedig nemcsak polgártársainak, de külföldi kereskedőknek is; a pontatlan adósokon a város útján hajtja be követeléseit. 1444-ben megválasztják quinquaginta virnek, vagyis a nagy tanács tagjának. Innentől kezdve adataink Gáspár mesterről hézagosak. 1455-ben említik a városi számadások utoljára a Szent Egyed-templom nagy ezüst keresztjének készítésével kapcsolatban: „Item Casparo aurifabro pro labore magna crucis fl. 4.“

A XV. század folyamán Magyarország, jelesül Buda két ízben volt színhelye nagyobb mérvű művészbevándorlásnak. Amikor Zsigmond király mint német-római császár 1416-ban Parisban járt, az angolokkal folytatott véres háborúban nagy

nyomorba jutott Franciaországból 200 mesterembert telepített át Budára. Voltak ezek között ötvösök, szőnyegszövők, miniatűr-festők és kőművesek, de nem igen boldogultak nálunk. Bertrand de la Broquiére francia követ 1432-ben itt már csak egy szőnyegszövőt és Pesten 6—8 kőművest talál közülük. A többiek, mint kalauza, Clays Davion szőnyegszövő megjegyzi, kihaltak vagy szétszóródtak. Jobban boldogultak nálunk az olaszok akiket Mátyás király, mint a római világ nagy tisztelője, főleg abban a hiszemben csalogatott udvarába, hogy az antik művészetet ültetik át ide. De ez olasz művészek számát és szerepét általában szintén túlozni szokták. Festő, könyvdiszítókön kívül, bronzöntő és ötvösmester egy sem volt köztük. Inkább csak átalakításokban jártas ezermester építészek, kőfaragók, de leginkább intarsiaműves asztalosok fordultak meg nagyobb számmal Budán, akik versenyükkel a város mestereinek nem sokat árthattak, viszont az olasz renaissance átültetésével fejlődésükre lehettek befolyással. Márványfaragó szobrász is csak egy volt Mátyás király művészei között, az is dalmát ember, a traui Dunovich János, aki Itáliában Giovanni Dalmata néven vált ösmertté s a bécsi híres Mátyás- és Beatrix-domborművek mestere volt. Érdemeiért Mátyás király 1488-ban a Szávamenti Majkovez várát ajándékozta neki, amely azonban még Mátyás király halála évében ismét gazdát cserél. Traui János 1498-ban már megint Itáliában, Velencében dolgozik. 1509-ben Anconában tűnik föl, hol kevéssel azután úgy látszik meghalt.

Építészetünkben a végeken az olasz hatás csak a XVI. században válik szembetűnővé s érvényesülésének következménye elsősorban is az volt, hogy kőfaragásunk technikája erős hanyatlásnak indult. Amire ugyanis az olasz stílus szélesebb körökben is népszerűvé vált, az öregebb mesterek kipróbált vésőjével szemben minden kontár jobban boldogult, mihelyt olasz modorban dolgozott. S hogy a mohácsi vész után a királyi udvar ízlést irányító hatása megszűnt s harcok viharai közepette elszigetelődtünk Nyugat-Európától, az új stílus nálunk a vidéken jóformán csak mint népművészet virult föl s fakasztott új hajtásokat, amelyek példái az úgynevezett felsőmagyarországi renaissance-építészet emlékei. Jóval áldásosabb hatása volt az olasz renaissancenak XV. századbeli szobrászatunkra és képrásunkra, amely mindamellett nem tagadta meg a középkorba mélyen visszanyúló hagyományait. Ennek a keresztelésnek legszebb emlékei gótikus szárnyas oltáraink klasszikus emlékei, amelyek szobrai, festményei vagy részben a végeken letelepedett mestereit ismét csak az ország szívéből lehet származtatnunk. Ilyen volt az M. S. kezdőbetűs festő, akinek néhány képe az esztergomi primási képtárba Szent-antálról került, amelynek falusi templomába idők folyamán Selmechbánya valamelyik kiselejtett oltáráról hozhatták, továbbá

akinek Mária látogatását ábrázoló szárnyfestménye ugyanonnan a Szépművészeti Múzeumban látható. Ez utóbbit német műtörténetírók siettek XV—XVI. századbeli képirásuk klasszikus emlékei közé besorozni, holott felfogása, előadásának bája ezek nyárs-polgáriás felfogásától ugyancsak nagymértékben elüt, ha egyébként általános jellemvonásaival bele is illik az ú. n. dunai iskola stílusának keretébe, amelynek fejlesztésében nyilván a mi mestereinknek is jelentős szerep jutott. Dürerről, a németek legnagyobb képirójáról köztudomású, hogy apja alföldi származású magyar ötvös volt. Vischerről, a németek legkiválóbb bronzöntő szobrászáról életírói egy része azt sejtí, hogy családja Magyarországról szakadt Németországba. Stósz Vid, a híres krakói-nürnbergi fafaragószobrász származásáról lengyel és német műtörténetírók mindmáig vitatkoznak, művészetének gyökerei azonban alighanem Magyarországon keresendők. Valamikor tanuló- és műhelytársa lehetett a mi Pál mesterünk, akivel összeköttetései Nürnbergből akkor sem szakadtak meg, mikor Németországban szerencsétlen sorsa miatt már mindenki elhagyta. Pál mester a XV. század végén Besztercebányán tűnik föl. Az ő műve lehetett az ottani vártemplom Mária halálát ábrázoló óriási főoltára, amelyet még a XVIII. században is mint valami csodát magasztalnak feljegyzések. Ezt 1761-ben tűzvész pusztította el s Besztercebányán csak Szent Borbála oltára maradt meg tőle. Pál mester 1500 körül Lőcsén telepedett le s mint vidékre szakadt kiváló mestereink általában, népes műhelyt rendezett itt be. A lőcsei főoltáron a Madonna szobra és Szent Jakab apostol s a lőcsei betlehemhez még előbb faragott természetes nagyságú alakjai párjukat ritkító remekei az európai fafaragó-szobrászatnak és minden bizonnyal sajátkezü munkái. Egyéb oltárai azonban, amelyek műhelyéből kerültek ki s a Felvidéken négy vármegyében még ma is sokfelé láthatók, csak tervei alapján s többé-kevésbé ügyes gédek közreműködésével készültek.

A festők között azonban, akiket Pál mester oltárai díszítésénél foglalkoztatott, egy igen érdekes egyéniséggel is találkozunk. Stanzel Theofilusz, valószínűleg Stanzel bártfai főbíró fia, 1410-ben Bártfáról Lőcsére költözik s Pál mester Henkel János plébános megbízásából készült lőcsei Szent János-oltarán 1520-ban festette Keresztelő szent János életének jeleneteit, amelyeket magyarviselű alakjaikkal az első magyar genre-képeknek tarthatunk. Mint hasonló tehetségű társai a Felvidéken, pl. Eperjesen Albert és János festők, ő is lehetett volna háztulajdonos és városi esküdt, sőt talán, mit Koehler János festő Bártfán, szenátor és főbíró is. Ám jótállása nővééréért szörnyű anyagi zavarokba sodorja, úgy hogy a XVI. század húszas éveiben Lőcséről is elbujdosik s Lengyelországban, Galícia magyar határmenti városaiban dolgozik. Küzdelmeiről, nélkülözéseiről megható képeket rajzolnak Bártfára

nővérehez írt levelei, amelyeket a városi levéltár mindmáig megőrzött. A művésznyomornak szinte egészen modern ízű példája Theofilusz mester élete, aki pedig fürge ecsetjével, amelynek munkáival Bártfán és a Szepesség különböző templomainak szárnyasoltárain gyakran találkozhatunk, kifogyhatatlan leleményű, jókedvű mesélő természet volt. A mohácsi vész után, amikor a protestantizmus terjedésével a szárnyasoltárok divatja hirtelen megszakad, nem egy piktor juthatott szorult helyzetbe, különösen a fiatalabbak közül.

Kevés városunk mestereiről van annyi adatunk, mint Eperjes építészeiről, szobrászairól és festőiről a XV—XVI. századból. Ezeket Iványi Béla gyűjtötte össze nagy szorgalommal a város levéltárában. Sajnos, az eperjesi templomok régi művészi fölszerelésének nagymérvű pusztulása miatt műemlékeket alig tudunk nevükkel kapcsolatba hozni. Feladatunk szempontjából azonban ezek az adatok így is érdekesek. Valamennyi festő már mint meglett mester tűnik föl Eperjesen, alig egy-két év múlva házat szerez itt, élénk részt vesz a város ügyeiben, eljár hivatalos kiküldetésekben, mint például Péter festő, akinek 25-ször térítenek költségeket ily címen s aki 1495-től 1506-ig a főoltár ma is meglevő, de átmázolt szárnyképeit festette. Egy ízben a bíróval, máskor a jegyzővel Budára utazik a város adója ügyében, amire aligha vállalkozhatott volna, ha külföldről szakad hozzánk. Albert festő 1495-ben bukkan föl, négy év múlva már ő is Budán jár, hogy a városi adó ügyét eligazítsa. Jakab festő 1512-ben szerez házat s mint az előbbieket, később szintén centumvir. Hasonló a pályafutása a városban dolgozó kőfaragómestereknek, akik jórészt egyben fadaragók is voltak. Az eltorzított nevű Brengiszeyn János mester 1480-ban a Magyar-utcában lakik, ő folytatja a XVI. század elején a város Szent Miklós templomának átépítését, 1494 óta centumvir s 1519-ben meghal. Ugyanez évben már egy Péter nevű olaszra bízzák a városi iskola építésének vezetését. Szobrászainkra és festőinkre is nemsokára nehéz idők virradnak. Vannak, akik meglett korukban változtatnak pályát, ami különben akkoriban nem volt nagy dolog. Az eperjesi festők, a kiválóbbak is nem igencsak válogattak a munkában s a fentemlített Péter és Jakab például épüget vállalt oltárképeket, mint egyszerű mázolás és toronygombaranyozást. Ezt persze helyettük legényeik végezték. Hogy 1520 körül még mily kiváló festő dolgozott Eperjesen, ennek emléke a Nemzeti Múzeum régiségtárában Hütter János városi tanácsnok nagy fogadalmi képe, amely a szenátort és fiát ábrázolja Szent Anna, Mária és védőszentje társaságában, térdeplő helyzetben s amely stílusával szintén a dunai iskola irányához csatlakozik, anélkül hogy német munkának mondhatnók.

A festők valamivel későbbi sorsának és pályaváltoztatásának érdekes esete a Miklós mesteré, aki 1529-ben katonának csap föl s Ferdinánd király zsoldosai sorába lép.

Divald Kornél.

FIGYELŐ.

A bolsevik uralom Szibériában. A bolsevik uralom alig egy esztendeig tartott Kelet-Szibériában, de nem Kaledin, Kolcsák, Unger-Sternberg és a többi attamán ellenforradalmi vállalkozása buktatta meg, hanem az entente fegyveres beavatkozása. Ez az esztendő a hatalomból kizárt, századokon át kancsuka alatt tartott tömeg bosszúuralma volt, mély csak pusztított, de alig épített valamit. A vérző, vonagló Európa a megváltást váró, békét és belső nagy átalakulásokat ígérő hónapjait élte ekkor, — mi hadifoglyok pedig a nyomor és megalázás hosszú napjait.

Mint ismeretes, a tizenhetes októberi forradalom, mely a békéért való harc jegyében indult meg, lassanként a helyzet urává tette Uljanov-Lenint és vele együtt azt a szélső szociál-kommunista pártot, mely 1905 óta, mint bolsevik (többségi párt) szerepelt az orosz politikai életben.

Oroszország távol keleti részeiben azonban, hol az entente befolyása mindenkor igen erős volt, csak lassanként tudtak a bolsevikiek tért hódítani. Habarovszkban csak február közepén adta át az uralmat az ellenforradalmi városi дума a népbiztosoknak. Nekünk, kik már különben is megszoktuk a gyakori rendszerváltozásokat, a bolsevik uralom, semmi újat sem hozott. Az ötven rubelnyi havi fizetésünk legnagyobb részét a kommunista komisszáriusok éppúgy elsikkasztották, mint a régi uralom tisztjei.

Csak lassanként alakult ki Szibériában a bolsevik élet a rendszer minden kinövésével, visszásságával együtt. Mikor a tiszti állásokat eltörölték, egy volt ezredes tisztiszolgáját tették meg parancsnokká, ki azonban arra való hivatkozással, hogy az írásolvasást nem ismeri, nem fogadta el a tisztséget. Az ezred-komite erre a szerencsétlent a forradalmi törvényszék elé állította, mely halálbüntetést mondott ki reá, mint olyanra, ki nem bízik a forradalom szent erejében.

Ugyancsak ebben a városban történt, hogy a kórházi ápoltak szovjetet alakítottak és az első ülésen elhatározták, hogy az orvosokat felszólítják, hogy mindannyiukat oltsák be Ehrlich-szérummal. Hiába volt az orvosok minden tiltakozása, a derék tovarisokat nem lehetett meggyőzni, hogy ez a kezelési mód csak

bizonyos fajta betegségek ellen hatásos. „Eddig csak az uralkodó osztályoknak volt a kiváltsága, hogy salvarsannal kezeltessék magukat, a forradalom lehetővé tette ezt minden oroszoknak!“ Szegény orvosok, hogy a forradalmi törvényszéket elkerüljék, kénytelenek voltak végül is engedni és egymás után kellett beoltaniuk a jelentkezőket lábseb, hülés és fogfájás ellen — 606-tal.

Egy ízben vörös gárdisták vették körül a táborunkat éppen ebédidő alatt és felháborodva tapasztalták, hogy az „ausztricki“-k villát használnak az étkezéshez. Mi sem természetesebb, hogy ebben ellenforradalmi tevékenységet láttak és az összes villákat elkobozták tőlünk.

Amint a szovjet helyzete Szibériában megszilárdult, nagyarányú lázító tevékenységet kezdtek a hadifogolytáborokban. Csaknem minden nagyobb központban magyar és németnyelvű kommunista újságokat alapítottak, melyeket óriási példányszámokban terjesztettek. Eleinte csak gyenge eredményeket érték el. Minden hadifogoly a közeli békében hitt még ebben az időben. Az elfásult öreg fogolyszívek is mind hangosabban dobogtak arra a hírre, hogy a breszt-litovszki orosz békebizottság február 10-én kijelentette, hogy a háborús állapotot befejezettnek tekinti. Csakhamar követte azonban ezt az első kiábrándulás, mikor a táviró az újabb jelentést hozta, hogy Hoffmann tábornok a német hadvezetőség nevében február 16-án közölte, hogy 18-án déli 12 órakor a fegyverszünet lejár és Németország a háborús tevékenységet ismét megkezdi. Ideges várakozásokkal eltöltött hosszú napok után Dvinszk, Venden és Mogilev megszállása március 3-án végre meghozta a különbékét, mely — azt hittük — a mi szabadulásunkat is jelenteni fogja.

A sivár, szomorú fogolytáborban egy időre ismét élet, napfény sugárzott. Régi, fakó fogolyarcok derültek ki, új remények támadtak, új tervek szövődtek minden szögletben. Lázás várakozások, készülődések csodás szép napjai voltak ezek. A hangulat csak emelkedett, mikor váratlanul sürgöny érkezett a táborba. Az újonnan érkezett török követ küldte honfitársainak Moszkvából, melyben értesítette őket, hogy a Pádisah hálás köszöntését küldi a fogságban sínylő katonáinak.

A mi követségünkről — sajnos — nem hallottunk semmit. Noha itthon gyakran emlékeztek meg rólunk, vigasztaló szó nem jutott el hozzánk.

Közben a bolsevikiek a cári hadsereg leszerelése után hozzáláttak egy új fegyveres hatalom, a vörösgárda megszervezéséhez. Az oroszok azonban, kik a három évi katonáskodást nagyon is megelégtették, nem igen jelentkeztek a Vörös Hadseregbe való felvételre. A komoly munkáselem nem igen kapható ilyesmire, a többinek pedig bőséges alkalma nyílt a forradalom zavarosai-ban kevésbé kockázatos módon halászni. Így terelődött a bolse-

vikiek figyelme a hadifoglyokra. Árulók mindig akadnak, kik anyagi előnyökért mindenre kaphatók, — a bolsevikiek pedig igazán nem bántak szűkkeblűen az állam vagyonával. A hadifoglyok nagy tömegeit azonban még így is nehezen mozdíthatták meg, hiszen mindenki a hazatérésre várt. Csak később, mikor hosszú, várakozásteljes hónapok után hazulról semmi hír sem jött és noha a német hadifoglyokat a kicserélőállomásokra már régen elszállították és reánk vonatkozólag semmi intézkedés sem jött, érte el a feszültség a táborokban a tetőpontját... Régóta béke van az oroszokkal, az első orosz hadifoglyszállítmányok már megérkeztek Magyarországból, a németeket is elszállították már innen, csak mi maradtunk a nagy bizonytalanságban... Levegőre, szabadság, otthon után vágyakozott mindenki. A helyzetet még jobban kiélesítette, hogy nap-nap után kommunista agitátorok jöttek a táborba. Érveik nem igen voltak meggyőzőek, annál inkább az előnyök, melyekkel kecsegtettek. A gyengék, kétségbeesettek és elkeseredettek nap-nap után hagyták el a tábort, hogy felcseréljék annak hepe-hupás szűk udvarát a víg orosz várossal, melynek minden öröme reájuk a kiéhezettekre várt.

Pontos adatok nem állanak rendelkezésre azokról, kik a vörösgárdába beléptek, minden valószínűség szerint azonban legalább százezren voltak. Sok tízezer magyar, kik, miután a Kárpátokban, a lengyel síkságon, Riga alatt és az erdélyi határon harcoltak, hosszú szomorú éveket töltöttek el Szibéria és Turkesztán szűk, egészségtelen fogolytáborában, hol társaiktól a járvány, az éhség és a fogság sok egyéb kórsága szakította el őket, hűtlenek lettek önmagukhoz és harcos múltjukhoz és a bokrétás sapkájú nótás magyarból orosz zsoldoskatoná lett. Mi, kik noha többet szenvedtünk tőlük, mint az ellenségtől, akik bántalmaztak, sötét szibériai börtönökbe zártak bennünket, meg tudtuk érteni őket és mikor az ellenforradalom után Kalmükoff kozákjai véres bosszút akartak rajtuk állani, hirtelen elfelejtettük mindazt, amit irányunkban elkövettek és azokat, kik hozzánk menekültek a táborba, visszafogadtuk és megvédtük a kozákok véres bosszúja elől.

A vörösgárdába beléptettek azonban csak egy kis hányadát tették a hadifoglyoknak. Nagy erkölcsi erőről tesz tanúságot, hogy a többséget sem kényszer, sem fenyegetés nem volt képes megtörni: ezek a víg városi élet helyett a tábor egyhangúságát választották, a dús orosz konyha helyett a fekete kását, a fehér bulki helyett a dohos madárételből készített kenyeret és a puha női karok helyett (mert ez igazán hozzáférhető volt mindenki számára, ki a tábor kapuját elhagyta, hiszen az orosz nő éppen nem válogató) a kemény priccs deszkáját.

Mi, kik a táborokban visszamaradtunk, még mindig remélünk a holnapban, mely kell, hogy a szabadulást, az otthont hozza vissza számunkra. Híreknek, hogy kicserélésünk azért késik, mert

otthon félnek tőlünk, hogy forradalmi eszmékkel telítve fogunk hazatérni, nem hittünk, hiszen a bolsevik demagógok mint az uralkodó osztályról, junkerekről és militaristákról beszéltek rólunk, kiket tűzzel-vassal ki kell irtani.

Június 10-én végre még a legvérmesebb optimisták is lemondtak a hazatérés reményéről, miután akkor még ismeretlen okokból a vasúti összeköttetés Nyugat felé megszakadt. 24-ike óta pedig Vladivosztokból sem jött semmi hír, miután Vtoraja-Recska és Szédanka között a vasúti síneket felszedték. A Habarovszkba érkező menekültektől tudtuk meg, hogy a városban egyrészt a fehérgárda és a cseh-tót légió, másrészt a munkások között utcai harc tört ki. Noha a szibériai vörösflotta és a kikötői munkások elkeseredett ellenállást fejtettek ki, mégis sikerült a mensevikieknek és a jobboldali szocialistáknak a bolsevik uralmat megbuktatni és a két hónappal azelőtt szétkergetett városi дума vette át ismét a szovjettől a kormányzást. Az entente-hatalmak ezen harcok alatt még teljesen semlegesesen viselkedtek, csak a konzulátusok őrségét erősítették meg.

Néhány nap múlva közölték az újságok, hogy az egész szibériai vasút mentén folyik a harc a vörösgárda és a cseh-tót légió között. Novonikolajevszkben és Tomszkban új szibériai kormány alakult, mely a breszt-litovszki békét semmisnek nyilvánította. Nikolszk-Uzuriszskban, hol a hadifoglyokat is kényszerítették a vörösgárda mellett fegyvert fogni, még dühöngött a harc, mikor Vladivosztokból a bolsevikiek teljes leveretésének híre érkezett meg. A nagy orosz kikötőváros képe 1794. Thermidor 9-i Parisra emlékeztetett. A polgári osztályhoz tartozók ünneplő ruháikban jelentek meg az utcákon, emberek, kik hónapok óta elbújva éltek, most nyilvános tereken csókolóztak össze. De a bosszú és megtorlás is hihetetlen arányokat öltött: leányok és fiatal asszonyok is résztvettek a bolsevikiek lemészárlásában.

A polgári orosz sajtó a vörösgárdista *magyarokat* okolta a fegyveres összeütközés kitöréséért, kik a Vladivosztokba induló cseh-tót szállítmányokat, melyeknek onnan a francia harctérre kellett volna menniök, feltartóztatták. Noha az elkeseredett szibériai harcok igen gyakran egy cseh-magyar háború jellegét öltötték magukra, melyekben az oroszok alig vettek részt, az egész epizódot nem tekinthetjük egyébnek az entente diplomáciai sakkhúzásánál, mely csak arra volt jó, hogy ürügyet szolgáltatson Szibéria megszállására.

A bolsevikiek minden áron békét akartak és ezért kilátásba helyezték a cseh-tótok haladéktalan elszállítását Vladivosztokból. A békeküldöttség össze is jött tanácskozássra, megegyezés azonban nem jött létre.

A Szibériában élő *turáni* népek a politikai mozgalmaktól tel-

jesen távoltartották magukat, a gyakorlati kommunista munkában azonban annál inkább résztvettek. A szirdarjai kerület *tatárjai* például Taskendben megalakították a földművelők első szociális munkásszövetségét. Mint programjukban kifejtették „a szövetség célja: a földnek kollektív használata szociális alapon. Alapítási tőke: a tagok egészséges feje és karja“. Úgy tervezték, hogy eleinte közösen lakknak, később minden családnak külön házat építenek kerttel és udvarral, hol a tagok szabad idejükben különböző mezőgazdasági kísérleteket végezhetnek. Együttesen akarták berendezni a közös földeket, kerteket, a mezőgazdasági termények és szerszámok raktárait, istállókat, tejgazdaságokat, áruházakat, malmot stb. A tagok téli foglalkoztatására háziipari műhelyeket kezdtek berendezni.

Az omszki kerületben a *kirgizek* a volt nagybirtokokon mintagazdaságokat szándékoztak berendezni, melyekhez gazdasági szakértőket hívtak még. Hogy a birtokok hiányos felszerelését jobban kihasználhassák, tágas műhelyeket állítottak fel, hol mezőgazdasági szerszámokat készítettek, melyeket szétosztottak a parasztek között.

Kelet-Szibériában ezalatt azonban rohamosan követték egymást az események. Azon helyeken, hol a bolsevik kormány megbukott, a régi városi дума vette át az ügyek intézését, mely az ideiglenes szibériai kormányt ismerte el, mely Lawrow miniszterelnökkel az élén a következő célokat tűzte ki:

A hadsereg felállítása és minden politizálás kizárása annak kebeléből.

A szövetségesekkel a viszony helyreállítása.

A népkomisszáriusok rendeleteinek megsemmisítése.

4. A tanácsok uralmának megszüntetése. Az alkotmányozó nemzetgyűlés, a városi дума és a zemsztvók új választása. Szibéria önkormányzata csak átmeneti állapot az orosz állam végleges helyreállításáig.

Az ideiglenes szibériai kormány csak az entente támogatásával tarthatta magát, ezért augusztus 8-án jegyzéket intéztek az összes szövetséges hatalmakhoz, mely szerint az autonóm Szibéria ideiglenes kormánya elismeri, hogy a tanácskormány végrehajtó szervei azon viselkedéssel, melyet uralmuk alatt tanúsítottak, de különösen a breszt-litovszki béke miatt jogot és megfelelő okot szolgáltatnak az entente-hatalmaknak, hogy rendszabályokhoz forduljanak, hogy Oroszországot szerződésbeli kötelezettségeinek betartására kényszerítsék és megalégedéssel állapítják meg, hogy a szövetségesek Oroszországgal szemben mindemellett jóindulatú magatartást tanúsítottak.

— Jelenleg — mondja a jegyzék — az autonóm Szibéria kormányának határozott kijelentése után, hogy magát a szövetségi szerződés és egyéb 1917 október 25-ig kötött szerződések által

kötelezetteknek tekinti és miután 1918 július 15-i jegyzékében a kormány az entente-hatalmaknak az elvi előterjesztést tette, hogy a szövetségesek és a szibériai kormány azonnal lépjenek érintkezésbe egy németellenes front felállítására és Szibériában a magyar és német befolyás leküzdésének megbeszélésére. Az ideiglenes szibériai kormány úgy találja, hogy az entente részére minden lehetőség fennáll, hogy harcászati feladatait Szibériában és azután Oroszországban megvalósítsa.

Ebből a jegyzékből is látható, hogy a szibériai magyar hadifoglyok szerepét túlértékelték. A Bajkálfrontról kiadott hivatalos bolsevik: jelentés például július 26-án azt írta, hogy *Themenoff tábornok kozákjainak egy részét hadifogoly egyenruhába öltöztette és magyaroknak adta ki, hogy csapatait, mely csunguz lovasokból állott, felbátorítsa.* Július 3-án pedig az ellenforradalmi Golosz-Priamurje (Amur Hangja) azt írta, hogy a vörösgárdistáknak a cseh-tótok elleni harcaiban a magyarok éppoly halálmegvető bátorsággal küzdöttek, mint a tizennégyes kárpáti harcokban.

A Távol Kelet szovjetje augusztus 26-án ült ötödször és utoljára össze. A habarovszki hadapródiskola nagytermében alig jelent meg egy-két tanácsstag. Mióta a Vladivosztkban partraszállott szövetséges csapatok a frontra megérkeztek, hogy a cseh-tót légiónak a vörös gárdisták elleni harcokban segítséget nyújtsanak, mindenki tudta, hogy a bolsevikiek sorsa, legalább Szibériában meg van pecsételve.

Izgatott, rettegésben eltöltött napok voltak ezek Habarovszkban is, nem annyira a bevonuló ellenségtől, mint inkább a visszavonuló vörösgárdisták tehetetlen dühétől tartottunk, mely mindenütt a semleges (azaz a vörösgárdába be nem lépett) foglyok ellen fordult. Egymás után érkeztek Spaszkoéből, Novonikolajevszkből, Nikolszk-Uzuriszkból nyugtalanító hírek, hogy ott leöléssel fenyegetik a hadifoglyokat, ha a japánok ellen nem fognak fegyvert.

A mi táborunk szerencsésebb volt. A bolsevikiek örültek, ha saját életüket megmenthették. Az imáni ütközet után, hol először állottak szemben az entente-csapatokkal, fegyvereiket elhánnyva menekültek Blagoveszenszk felé, anélkül, hogy Habarovszkban fölvtették volna a harcot, hova szeptember harmadikára virradó éjjel sovány, kiéhezett lovaikon bevonultak Kalmükoff attamán kozákjai, szabad utat csinálva Nippon nyomukban menetelő fiainak, kik mint egy hatalmas sárga szfinx jöttek át a tengerentúli szigetekről, hogy ezt a testvérvértől átítatott földet, kizsákmányolatlan, tömérdek aranyával, ezüstjével, évek óta meg nem művelt termékeny talajával együtt mint egy régóta várt örökséget vegyék át.

Mezey István.

KÖNYVISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK.

Budai László: Magyarország küzdelmes évei. Midőn a trianoni békeszerződés részekre szaggatta Magyarországot virágzó, életképes testét és megfosztotta az országot kincseinek megbecsülhetelen tömegétől, fejlődésének számos hatalmas tényezőjétől, nagy hiányát éreztük egy műnek, amely egyöntetűen összefoglalva a szenvedett veszteségeket, minden szavával bizonyítsa a békemű tarthatatlanságát. Ekkor jelent meg e hiányt pótlandó Buday László műegyetemi tanárnak, a m. kir. központi statisztikai hivatal volt igazgatójának, a Magyar Tudományos Akadémia Lévy-díjával kitüntetett munkája, „A megcsönkített Magyarország“, melyben a szerző összegyűjtötte a békekötés előtti és utáni Magyarország népességi, gazdasági, kulturális stb. adatait és felsorolta mindazt, amit a békeakta az ország kincseskamrájából az éhes ellentábornak juttatott. Munkája így egyrészt gazdag adattárával forrásmunkává vált, másrészt pedig hazafias szellemével az irredenta, a meg nem nyugvás eszméjét szította és táplálta.

Két esztendő telt el azóta; a háborút követő viharok lecsillapodtak, a kavarodást tisztultabb állapot váltotta fel, a darabokra tört ország helyzete azonban nem javult. A sok reménnyel kecsegtető határkiigazítás nem változtatta meg az új országhatárokat, mert amikor egy-egy községet visszacsatolt a meghagyott területhez, ugyanakkor más községek elcsatolásával néhol talán még zsírosabb falatot juttatott az új szomszédságnak. A velencei szerződés értelmében elrendelt népszavazás Magyarországnak ítélte Sopront és környékét, de ugyanakkor elveszett Sopronvidéke kivételével az Ausztriának ítélt terület. És még e mostoha adományt sem követte újabb; az ország változatlanul megcsönkített területtel folytatta küzdelmes útját. Helyzete azonban Közép-európa új, megváltozott államalakulatai között megszilárdult. A Trianon utáni idők fejlődése készítette szerzőnket arra, hogy népszerű munkáját új adatokkal, tapasztalatokkal, az új viszonyok ismertetésével kibővítve és a kisebb területi változásoknak (Sopron stb.) megfelelően kiigazítva ismét megjelenesse. Így született meg „A megcsönkített Magyarország“ megjelenésének második évfordulóján annak újradolgozott második kiadása: „Magyarország küzdelmes évei“.

A mű címe jelzi tartalmát; magában foglalja mind a megcsonkítás szenvedéseit, mind a küzdelmes évek fáradságos törekvéseit. Beosztása és tartalma nagyjában egyezik az előző kiadásával. A közölt adatok nagy számára való tekintettel nem foglalkozhatunk egy fejezettel sem részletesebben; mégis, hogy legalább vázlatát adhassuk annak, amit szerző munkájában nyújt, tartalomjegyzékszerűleg felsoroljuk a mű egyes fejezeit.

Bevezetéképen ismerteti a szerző a területi és népességi változásokat; tárgyalja a megmaradt és a megszállott területeken a népsűrűségi viszonyokat, a népesség anyanyelvi és vallási megoszlását; foglalkozik a népesedés és a közegészségügy kérdéseivel, a háborús veszteségekkel: a hősi halottak, az elmaradt születések nagy számával, a háború egyéb pusztításaival. Vázolja azt, hogy az elmaradt születések száma miként fogja hosszú évtizeden át megváltoztatni a népesség normális alakulását; felhívja a figyelmet arra, hogy amikor a háborús évek szülöttei a produktív kor csoportjába lépnek, a születések nagyszámú elmaradása következtében munkaerőhiány fog beállni; e hiányt pótolni kell és a pótlásról még idejében kell gondoskodni. Érdekes fejtegetéseket olvashatunk előadása folyamán a népességi és szociálpolitika új és időszerű feladatairól, a néperőt fenyegető veszedelmek elhárításáról, a lakásügy és a tuberkulózis kérdéséről.

A népességről szóló fejezetek után megvilágítja szerző a földterületnek művelési ágak és birtokkategóriák szerinti megoszlását, az ország mezőgazdasági termelésének régebbi és újabb adatait, valamint az állattenyésztés állapotára vonatkozó fontosabb adatokat. Nem feledkezik meg a birtokreform aktuális kérdéséről, a mezőgazdasági politika nehéz problémáiról sem. Tárgyalja az, ország bányászatát ért veszteségeket, az ipar és kereskedelem helyzetét; részletesebben közli az újabb évek külkereskedelmi forgalmának alakulását is. Nemzetközi példákkal illusztrálva jelenik meg ezután előttünk az általános drágaság, „amelynek” — mint olvassuk — „ha egyik fejét lenyiszálják, kettő nő helyette újból”. Külön fejezet foglalkozik az árviszonyok alakulásával. Majd következik a közlekedésügy, a hitelügy, a tőkeszervezet, helyzetének ismertetése. Új fejezet foglalkozik az állam pénzügyi helyzetével, a költségvetésekkel és ismét új a „temetési költségekkel”, a jóvátétel fenyegető rémével; megemlékezik szerzőnk továbbiakban a tetemfosztásokról, a megszállások okozta károkról is és becses adatokat, összeállításokat közöl a nemzeti vagyon és jövedelem nagyságára vonatkozólag. Megbeszéli az egyházi és kulturális veszteségeket, az iskolaügy kérdését. És következik a legfájdalmasabb fejezet: meleg szavakat szentel idegen uralom alatt sínylődő, jogaiktól megfosztott, elszakított testvéreink ügyének, szomorú sorsának.

Külön fejezet ismerteti az új szomszédok népességi és gazdasági viszonyait, az új államalakulatok helyzetét, valutáik megszilárdítását, javítását célzó fáradságos törekvéseiket. Végül befejezőképpen néhány szót intéz szerző a Nyugathoz, ahhoz a Nyugathoz, mely győzelemtől ittas, mámoros éjszakájából „már régen ébredszik, de az átdorbézolt éjszaka után való zavaros öntudattal és fejfájással“; ez a Nyugat „szeretne tisztán látni, de nem tud“ (221. oldal). A több oldalról hallható igazságosabb hangok talán már előjelei, hirdetői „Nyugat ébredésének“; és amikor majd „Nyugateurópa rémlátásos álmaiból felébredve, tisztult tekintettel néz körül a mi megroncsolt térképünkre is“ (223. oldal), akkor a békemű revíziója vissza fogja szerezni az országnak régi történelmi határait; mindaddig azonban küzdeni, dolgozni kell, céltudatos, nem lankadó erővel.

Művében szerző aprólékos gonddal összegyűjtötte azokat az adatokat, amelyek egyrészt a békebeli, másrészt a kifosztott ország ismertetésére alkalmasaknak látszottak. Anyaga magában foglalja az ország közállapotainak minden viszonyát. Előadása során az egyes tárgycsoportoknál ismerteti a háború előtti állapotokat, majd felsorolja a veszteségeket, előbb megszállások szerint elkülönítve, azután egy tételbe összevonva, s közli a megmaradt terület megfelelő adatait. Táblázataiban, összeállításaiiban a számadatokat minden szempontból megvilágító viszonyszámokat is alkalmaz. Kimutatásaihoz bő és élvezetes magyarázatokat fűz; nagyszámban felsorakoztatott adatait magyarázatai, valamint a most első ízben beillesztett és csaknem minden fontosabb adatcsoportot megvilágító grafikonok, statisztikai térképek teszik tanulságossá, szemléltetővé. Grafikai ábrázolások útján ismerkedhetünk megszállások szerint az ország népsűrűségével, a nyelvi és a felekezeti megoszlással, a művelési ágak, a birtokkategóriák alakulásával, a termelések eredményeivel, a vállalatok munkáslétszámával. Ábrázolva találjuk a külkereskedelmi forgalom főeredményeit, a közlekedés- és hitel ügy fontosabb adatait, az írni és olvasni tudók arányát, az elszakított városok magyarságának viszonyszámait, az új szomszédok népességi megoszlását stb. Az olvasó szempontjából nagy előnyt jelentenek e grafikai ábrázolások, amelyek a számok sokaságából sokszor nehezebben kiolvasható tanulságokat megkapóan és áttekinthetően szemléltetik és egyszerűsített megkönnyítik a tanulságoknak az emlékezetben való megrögzítését is.

Adatainak magyarázata során nem elégszik meg szerző a számok száraz ismertetésével; nagy elméleti és gyakorlati, statisztikai és közgazdasági tudásával nemcsak statisztikai, hanem közgazdasági szempontból is becses és értékes olvasmányt nyújt. Népesség és szociálpolitika című fejezete kiemelkedő társadalompolitikai fejtegetéseket tartalmaz, a birtokreformról és a mező-

gazdasági politikáról szóló fejezet pedig időszerű gondolataival megszívlelendő gazdaságpolitikai értekezés. Élvezetes és érdekes olvasmánnyá teszi közgazdasági fejtegetésein kívül művét az a költői szárnyalású, lendületes és közvetlen előadás, mely szerző összes munkáinak jellemzője. És ha — mint az előszóban megjegyzi — „hétköznapokat élünk“ is és „a szavak gyászpompáját“, a „fájdalom ijedt bugását“ le kell már vetni, műve pompázó szavak nélkül is újabb példája annak, hogyan lehet száraz adatokat vonzó formában tárni az olvasó elé. Előadását találó költői hasonlatok és keserűen humoros megjegyzések tarkítják. Hazafias szívvel és lélekkel megírt könyve megfontolt, de nem csüggedő szellemével bátor hirdetője a béke igazságtalanságainak és hirdetője egyúttal annak az időnek, amikor „az a harmadnap eljő, amit az írás ígér, a megváltás boldog harmadnapja“, azon ünnepnap, mely meg fogja hozni az egységes magyar haza feltámadását.

Nem mulaszthatjuk el felemlíteni, hogy szerző munkája időközben német, francia és angol nyelvre lefordítva, külföldön is harcol az integráns Magyarország eszméjéért és — reméljük — külföldön is szerez számos igaz, megértő barátot a szétdarabolt országnak.

Mindent egybevetve, a szerző saját kiadásában megjelent 223 oldalas mű mind gyakorlati, mint tudományos szempontból olyan kiváló érték, amely a megcsonkított haza küzdelmes éveit, keserves törekvéseit feltő gonddal szemlélők figyelmére feltétlenül számot tarthat.

Dr. Thirring Lajos.

„Bevezetés a jogfilozófiába“. Írta *Moór Gyula* egyetemi ny. r. tanár. A Filozófiai Könyvtár III. számát teszi Moór Gyulának 356 oldalra terjedő műve, amelyet bevezetésnek nevez ugyan a szerző, de amely mű mégis alapos tájékozódást is nyújt a jogfilozófiáinak alapproblémáiról és főirányairól. Moór műve olyan filozófusnak dolgozata, aki egyszersmind jogász is. Alapjában véve ez a mű filozófiai és nem jogi munka, mégis olyan ember művének benyomását kelti, aki a jogtudománynak minden főfogalmával tisztában van, tehát olyan jogásznak filozófiai műve van előttünk, aki, úgy látszik, a jogtudomány minden területén otthonos. Könyvéből, amelyet határozottan sikerült és mindenképpen értékes alkotásnak tartunk, megállapítható, hogy Moór Gyula a maga elé tűzött feladatot szép sikerrel oldotta meg s a jogfilozófia problémáiról olyan tájékoztatást nyújtott nekünk, amelyhez hasonlót hiába keresünk irodalmunkban.

Feladatát megoldandó, mindenekelőtt szigorúan körülhatárolja a legfőbb problémákat: a jog fogalmának problémáját azaz a jogi alaptant, a jog okozatos összefüggéséről (a jogsociológiáról) szóló problémát és a helyes jog problémáját, amely három nagy problémakörnek van szentelve a könyvnek nagy része. Egy pár egyenesen remeknek nevezhető bevezető, a főbb

fogalmakkal megismertető fejtegetések után, amely fejtegetésekben nemcsak az előbb említett három problémakör határoltatik el szigorúan egymástól, hanem markánsan megrajzoltatik a jogfilozófiának viszonya a jogtudományokhoz és az általános filozófiához is, bő és tanulságos áttekintést nyújt szerző a jogfilozófia irányairól, amint azok az emberi gondolkozásban a legrégibb idők óta napjainkig jelentkeztek, figyelmeztetvén bennünket mindenütt, ahol szükséges, hogy a történet folyamán a problémakörök határai hol és milyen irányban mosódtak el. A történeti áttekintés kapcsán nemcsak a nagy jogfilozófiai irányok, — köztük különösen a természetjog és a jogtörténeti iskola, — nyerne komoly ismertetést és szigorú bírálatot, hanem a joggal összefüggő minden más állami és társadalmi elméletek is, főképpen pedig a szocializmus, amellyel különös részletességgel foglalkozik a szerző, bizonyára azért, mivel jól látja, hogy a szocializmus kérdése mostanában világszerte olyan érdeklődést keltett maga iránt, mint talán eddig egyetlenegye théoria sem. Bizonyára nem túloz Moór, amikor a Marx-féle szocializmusról a következőképpen nyilatkozik: „Abban az alakban, ahogy Marx szegényes dolgozószobájából kikerült, indult tanításainak ez a rendszere, a *marxizmus*, arra a világhódító útra, amely a világirodalom legnagyobb hatást elért írójává avatta Marxtot. Halála után egy emberöltővel társadalmi elméletei megreszketették az egész világot.“

A jogfilozófiának történelmi áttekintése nemcsak mint disciplina tekinthető sikerültnek és felette értékesnek, hanem mindnyájunk érdeklődését biztosítja magának azáltal is, hogy a theoria állandó kapcsolatot tart fenn mind az állam, mind pedig a társadalom életével; amott betekintést nyújtván a politikába, emitt pedig a szociológiába s a társadalomnak mindnyájunkat, napjainkban egészen különösképpen, érdeklő, sőt izgató életébe s ez élet törvényeit kutató, vagy talán éppen ez élet folyását előmozdító és megkönnyítő teoriákba.

A II. részben Moór Gyula az egyes filozófiai problémák megoldását kísérli meg. E résznek három fejezete van. Amely három fejezet a jogi alaptannak (a jog fogalmának s a vele összefüggő problémáknak), a jog szociológiájának (a jog okozatos összefüggéseinek) s a jogi értéktannak (a helyes jog problémájának) van szentelve.

Azt hisszük, nem tévedünk, ha a jogi alaptant tartjuk e könyv legrendszeresebben kidolgozott részének. A jog fogalmának a történet folyamán felmerült meghatározásait szemünk előtt elvonultatván, igen érdekes okfejtés eredményeként adja Moór Gyula a maga megállapította fogalmát a jognak, amely szerint „a jog olyan társadalmi szabályok összesége, amelyek engedetlenség esetére fizikai kényszer alkalmazásával fenyegetik

meg azt, akihez szólnak s amelyeknek tényleges érvényesülése biztosítva van azáltal is, hogy a legerősebb társadalmi hatalommal olyan kapcsolatban állnak, hogy ez fenyegetésüket szükség esetén valóra váltja.“ Vagy még rövidebben: „a jog olyan valószínűséggel érvényesülő társadalmi szabályok összessége, amelyeknek érvényesülését végsősorban fizikai kényszer alkalmazásával is biztosítja a legerősebb társadalmi hatalom.“ Anélkül, hogy e nagyfontosságú fogalomnak taglalásába és bírálatába bocsátkoznánk, meg kell említenünk Moór Gyulának egyik felette érdekes állítását, azt ugyanis, hogy nézete szerint: „a nemzetközi hatalmi egyensúly a legerősebb fizikai hatalom a földön“, amely állításnak egyik bár felette meglepőnek látszó, de feltétlenül logikus konzekvenciája a jog terén az, hogy „minden jog végső sorban a nemzetközi jogban gyökerezik“. Oly megállapítások, amelyeknek meggyőző ereje minden bizonnyal a világháború tanúságai-ban keresendő.

Moór Gyula fogalma a jogról nem mond semmit sem a jog keletkezéséről és fejlődéséről, illetőleg mit sem törődik a jognak a valóság világában jelentkező keletkezésével és fejlődésével s nem felel meg arra a kérdésre sem, vajjon az erkölcs birodalmába tartozik-e a jog vagy sem, hogy vajjon a jog beleesik-e az erkölcs szférájába vagy sem.

A jogszociológia foglalkozik a jog okozatos összefüggéseivel s így azzal a kérdéssel is: miként keletkezik, hat és fejlődik a jog, azzal pedig, hogy milyen viszonyban van a jog általában az értékekkel s így különösen az ethikai értékkel, a helyes jog problémájában s a jogi értéktanban foglalkozik Moór Gyula. Mindkét fejezet igen érdekes, tele világos okfejtésekkel, de sajnálatosan vázlatos, ami miatt bizonyos aránytalanság mutatkozik, az egész, egyébként architektonikusan is nagyszerűen felépített művén.

Sajnálunk kell, hogy Moór Gyula könyvének két utolsó fejezete csak vázlat, mert könyvének előbbi fejezetében bizonyosságát adta annak, minő rendszerességgel és minő határozott tájékozottsággal képes a felvetett kérdéseknek és a tárgyalás során felmerült mellékkérdéseknek is a legkisebb és legerrejtettebb részleteig hatolni. Hinni akarjuk, hogy e két fejezetet is részleteiben is kidolgozza Moór Gyula s akkor a jelenségek világában részleteiben is szemlélhetjük majd a jog keletkezését és fejlődését, amelynek iránya mégis csak az értékek irányában haladó lesz, amely felé halad, mindnyájunknak helyesen értelmezett vágyódása és hite szerint is, minden dolog és minden történés, természetesen minden emberi cselekvés is. Persze ilyen megállapításokkal egy-kettőre bekerülünk a panentheizmusba, ami bizonyára nincs ellenére szerzőnk intenciójának, de ellenére van szigorúan módszeres és tudományos gondolkodásának. A könyv

Somló Bódog emlékezetének van ajánlva. A hálás tanítvány nemes hálája ez a kitűnő tudóssal szemben. Így hát még keletkezésének külsőségében is merő ethikai tendenciát árul el ez a kiváló mű.

Bárány Gerő.

Bevezetés a neveléstudományba. A pedagógia alapvető kérdései. Írta *dr. Weszely Ödön* egyetemi tanár. Budapest, 1923. Eggenberger-féle könyvkereskedés.

Weszely Ödön bevezetésnek nevezi könyvét, holott ez a könyv egy nagyszabású, az összes vonatkozó kérdéseket felölelő pedagógiai műnek első része. Mint szerző az előszavában mondja, a második kötet „A nevelés alapelvei“ címen fog legközelebb megjelenni, a harmadik kötet pedig a didaktikát tartalmazná. Ez az előttünk fekvő kötet is tekintélyes, vaskos könyv, az előszón kívül 452 oldalra terjed. A most megjelent kötet öt részre oszlik, amely öt rész a pedagógiát mint tudományt, a nevelés fogalmát, a világnézetet és nevelést, a nevelés tényezőit s a nevelés tervét tárgyalja; ezenkívül függelékként közli a pedagógiai irodalmat, jegyzeteket és pótlásokat. Már ebből a vázlatból is látni, hogy egy egészen rendszeres művel van dolgunk. Rendszeresen átgondolt s nagy felkészültségről tanúskodó könyv Weszelynek e műve, amelyben mindazok a kérdések, amelyekkel foglalkozik, nemcsak alapos taglalásban részesítettek, hanem minden kérdésnél megtaláljuk a vonatkozó irodalmi tájékoztatást, illetőleg azt, hogy a tárgyalt kérdésekről minden idők bölcsei és elmélkedői miként gondolkoztak.

A gyermeket, az embert általában világerők chaoszából emeli ki az olyan pedagógiai felfogás, mint amilyennel Weszelynél találkozunk, aki a pedagógiának filozófiai megalapozást akar adni s aki azt hiszi, hogy a nevelés igenis attól függ, hogy milyennek tartjuk a világot, hogyan értékeljük azt, minő értékeket ismerünk el, mit tartunk az élet s a világ céljának, okának s rendeltetésének.

„A nevelés egész programja attól függ, mi a felfogásunk a világról és az életről, hogyan képzeljük el az ember helyzetét a világegyetemben, s mit tartunk az emberi élet céljának, szóval: mi a világnézetünk és életfelfogásunk.“ Belekapcsolódik ez a pedagógia a világfelfogásba, gyökerei annak legmélyebb magváig hatolnak, ideáljaival pedig érinti az Absolutumot, minden filozófia végső célját, ahol etherikus magasságokban megtisztul minden emberi salaktól, s Istenhez felmagasztosul az emberi gondolkozás. „A kultúra az, — mondja Weszely, — ami az embert magasabbra emeli, magasabb élethivatás betöltésére képessé teszi.“ Aztán később, mintegy folytatva ezt a gondolatot: „(látjuk tehát, hogy) a kultúra a magasabbrendűségben van, mely nem más, mint az egyéni lélek túlemelkedése a mindennapi, a rögn“. S ezt az egész, fel, fel, a végtelen magasságba szár-

nyaló gondolatot mintegy betetőzi Weszely a következő pár sorral, melynek utolsó szentenciája Pauler Ákosnak metafizikai hitvallását fejezi ki pregnáns egyszerűséggel: „A kultúra azonban nem az ember végcélja, csak eszköz az ember céljának eléréséhez. Segíti az embert abban, hogy hivatását felismerje, hogy életfeladatait tökéletesebben megoldhassa, de nem öncél. Bármily magasra is fejlődjék az emberi kultúra, ez a magas kultúra maga nem lehet a vég, mely felé közeledni igyekszünk. A kultúra csak segít felemelkedni, s célunk ez az emelkedés, melyet a vallás úgy fejez ki, hogy célunk az örök életet elnyerni, az Istent színről-színre látni, az Istennel egyesülni. A filozófia pedig ezt úgy fejezi ki: „létezni annyi, mint vágyódni az Absolutum után. (Pauler.)“

Weszely könyve a szó szoros értelmében vett idealistának műve, olyan gondolkozónak műve, aki rajong a kultúráért, aki hisz a világ s az emberi élet céljában, hisz általában a tökéletesedésben s hiszi, hogy a szép, igaz, jó és szent felé halad — talán nagy eltévelyedések és hosszasan kanyargó kerülőkön keresztül — az emberiség. Azokat, akik örömet lelnek egy filozofikus lélek megnyilatkozásában és megismerésében, minden bizonnyal nagy lelki gyönyörűséggel tölti el a könyv olvasása, jóllehet ez a könyv nemcsak arra való, hogy elolvassuk, hanem arra is való, hogy alaposan áttanulmányozzuk s hogy avatott kalauz, — a magyar irodalomban bizonyára a legavatottabb kalauz, — vezetése mellett bejárjuk a pedagógiának rendkívül kiterjedt területeit s határos területeit; ez utóbbiak közül különösen a filozófiát, mint ami különösképpen tájékoztat a világszemléletről, a kultúra fogalmáról s az emberi életben való rendkívüli jelentőségéről; az etikát, amely megfelel a legfőbb jó kérdésére s így egyszerűsmind a legfontosabb támpontot adja a nevelés célja megállapításához s a nevelést magát eleven és állandó összeköttetésbe hozza az értékekkel s végül a lélektant, amely a nevelés gyakorlati keresztülvitelénél elkerülhetetlen, mindent felülmúló jelentőséggel bír.

Weszely könyvében érinti, sőt behatóan tárgyalja is a legmagasabb, legnagyobb jelentőségű, az emberi életre döntő, néha valóban sorsdöntő problémákat, világnézeti és életfelfogási problémákat; ezeket a kérdéseket azonban mindig, és mindenütt a kellő pártatlan objektivitással tárgyalja, de sőt azt kívánja, hogy a nevelendő ifjúság is nyitott szemmel vezettessék a bizonytalanságok birodalmán keresztül: „Nem szem-ellenzökkal kell a felnövekedő fiatalokat ellátni, hogy se jobbra se balra ne nézzenek, hanem szemüket felnyitni, hogy végiglássanak mai műveltségünk egész területén.“

A könyv gazdag tartalmát meg sem kíséreljük e rövid

ismertetésben visszaadni. Úgy hisszük, mindaz benne van, aminek egy ilyen nagyszabású rendszeres műben, a pedagógia elméleteiről és módszereiről alaposan tájékoztató műben, benne kell lennie, ezenkívül azonban megtaláljuk egy filozofikus gondolkozású, fennkölt szellemnek felfogását nemcsak a nevelésről, hanem az egész világegyetemről s benne a legcsodálatosabb és legszerencsétlenebb lényről, az emberről is, akit “Weszely igen lelkesen állít a világerők zűrzavarába, de gondolkozásával s idealizmusból bőven táplálkozó hitével minden kételyünket s kétségbeesésünket el akarja oszlatni s idealisztikus, optimisztikus világszemléléssel magával ragad az ideálok hónába, ahonnan származik e világ minden értéke és reményeége.

Weszely könyve jól megírt jó könyv, amelyből sokat lehet tanulni s amely a lét gyötrelmeiből, — különösen a mának már-már kilátástalan sötét kétségbeeséseiből, — derűs derengéssel felemel bennünket a tudomány, művészet, hit, erkölcs birodalmába, ahová a nevelésnek vezetnie kell az embert — s ahová Weszely hite szerint a nevelés el is tudja vezetni az embert. De a nevelő munkássága bár sokat tehet, mindent mégsem tehet s mindent mégsem érhet el, voltaképpen csak útravalóval, egyáltalában nem kicsinylendő útravalóval látja el az embert. Az élete célját az embernek magának kell megtalálnia. A nevelés mint egyént, mint a társadalom, a nemzet, az emberiség tagját s mint a világegyetemnek öntudatra ébredt parányát a helyes útra terelheti ugyan, de ezen az úton végighaladnia, önnevelés útján továbbhaladnia az egyénnek, minden egyes egyénnek magának kell. Épp azért Weszely végig szép és értékes művét az alábbi, mindenestre több szempontból kifogásolható perspektívával zárja be, magára hagyva az embert a nevelés és a műveltség következtében a chaosból kozmosz-szá vált mindenségben: „Az ember a maga műveltségének megszerzését és kialakítását önmaga fejezi be. Önmaga alakítja ki jellemét, világnézetét, önmaga fejleszti tovább képességeit, s mindezek alapján végül önmaga irányítja életét. A nevelés tehát az önneveléssel végződik, mikor az egyén fölismerve a maga hivatását, megértve a maga helyét a nemzeti társadalom keretében, átérezve, hogy ő is tagja az emberiségnek, s paránya a nagy világegyetemnek, — tudatosan közreműködik a maga feladatának minél tökéletesebb megoldásán, s ezzel előmozdítja nemzetének haladását s az emberiség emelkedését.“ Weszely könyve volt tanára, legjobb barátja, Riedl Frigyes emlékének van ajánlva, imígyen óhajtván a szerző e fennkölt szellem emlékének áldozni fennkölt gondolatokat tartalmazó gazdag tartalmú könyvével.

Bárány Gerő.

A mai filozófia főirányai. Írta *Nagy József*. Az „ember és a természet“ című könyvsorozat 4-ik száma gyanánt jelent meg Nagy Józsefnek, aki az „Ember és természet“-nek szerkesztője is egyúttal, a fent említett címen, 175 oldalra terjedő műve. A mű címének megfelelően a mai filozófia főirányaival foglalkozik. A cím után ítélve, azt gondolhatnák, hogy a legérdekesebb, minket, gondolkozó embereket leginkább érdeklő problémák s azoknak megoldásai foglaltatnak e könyvben. Lehet-e érdekesebb, izgatóan érdekesebb a mai filozófia irányainál? Hiszen a filozófia felvilágosítást akar nyújtani az embert leginkább érdeklő kérdésekről — s a mának filozófiája bizonyára inkább meg tudja oldani ezt a feladatot, mint a múlt idők filozófiái. Hiszen a ma filozófiájának csakis e föltétel mellett van létjogosultsága. Jól tudjuk, hogy a ma csak a múltnak halála árán lehetséges. Ez az igazság talán sehol sem nagyobb igazság, mint éppen az igazság történetében, mondjuk határozottabban: a tudományok és filozófia történetében. A tegnap és a tegnapelőtt filozófiái mit mondhatnak nekünk az igazságról, hiszen a mának filozófiája éppen csak a tegnap s tegnapelőtt filozófiáinak halála árán vált lehetségessé olyképpen, hogy az elmúlt idők filozófiáiról bebizonyult, hogy azok az igazság helyett a tévedés szolgálatában állottak. — Bizonyára sokan vannak, — különösen azok között, akik lehetetlen feladatok megoldását várják a filozófiától, — akik így vagy ehhez hasonlóan gondolkoznak s ilyen sokat markoló felületességgel vélekednek általában a filozófiáról s különösen a legújabb korszaknak, napjainknak, a mának filozófiájáról. Nézetünk szerint ez a gondolkozás s ez a vélekedés teljesen félreismeri a filozófiát. A filozófia sok tekintetben hasonlatos az élethez, nagy általánosságban hasonlatos a filozófia az életünkben s világunkban lejátszódó többi folyamatokhoz — s miként úgy a természet, mint a szellem világában egyaránt gyakran tapasztalhatjuk azt, hogy a folyamatok egyáltalában nem jelentenek állandó egyenes irányban való haladást, úgy a filozófiai gondolkozásnál is számot kell vetnünk azzal a tényleges állapottal, hogy itt is fejlődés és hanyatlás váltakozik, ha talán nem is könnyen megállapítható, talán valamikor mégis megállapítható, vagy talán esetleg soha meg nem állapítható — szabályossággal.

Ezeknek előrebocsátása után, miután talán kissé sikerült lehűtenünk azt a rendkívüli, divatos érdeklődést, amely általában minden új és minden újdonság felé irányul, amely érdeklődés általában minden téren nemcsak túlbecsüli az újat, hanem egyszersmind alábecsüli a múltat, — kijelenthetjük, hogy a mai filozófiáknak a múlt idők filozófiáival szemben csakis történeti előnyt biztosíthatunk. Bármennyire is ragadtassuk el magunkat az úgyneve-

zett aeternae veritates magasztos világának a történet árából bennünket kiragadó szemléletétől, az igazság az, hogy mi valamennyien, minden életnyilvánulásunkkal, minden gondolkodásunkkal is, teljes tökéletességgel benne vagyunk a történet sodrában. Két dolgot kell leszögeznünk. Azt ugyanis, hogy a mának filozófiái is a múlt filozófiáiban gyökereznek, tehát nem előzmények nélküli, hogy úgy mondjam: gyökér nélküli újdonságok, amelyek esetleg az igazságkutató elme részére fölöslegessé tennék és csak történelmi érdekességüvé és jelentőségüvé alacsonyítanák le a múlt idők filozófiáit, — és le kívánjuk szögezni azt a talán sokaknak túlságosan lehangolóan tetsző igazságot is, hogy a ma filozófiái is csak megoldási kísérletek, amelyek keresik az igazságot, anélkül azonban, hogy nagyobb mérvben participálnának az igazságban, mint a múlt idők filozófiái.

Nagy József nemrégén megírta a filozófia történetét, amelynek ismertetésénél kifogásoltuk azt, hogy a modern, illetőleg a legmodernebb korról nem foglalkozik elég részletesen. Ezt a hiányt pótolja az előttünk fekvő könyve, amely könyvnek különösen első fejezeteit a legmagasabb igényeket kielégítő, egészen sikerült irodalmi alkotásnak tartjuk. Első olvasáskor eszünkbe ötlött Kantnak nyilatkozata, amelyet a Rousseau „Emile“-jének olvasásakor mondott, hogy ezt addig kell olvasnia, míg annak szépségei nem zavarják többé. Az egész könyvet sikerültnek tartjuk, de nem csinálunk titkot abból az impressziókból, hogy az első fejezetek reánk sokkal nagyobb szenzációval hatottak, mint a későbbiek, amelyek szisztematikusan bár s mindig érdeklődést keltően és érdeklődést fentartóan ugyan, de azért mégis kevésbé ragadtak meg, mint a Bevezetésnek fejezetei, amelyek egy gyönyörűséges mű hatalmas intonációjának benyomását kelthetik. A Bevezetésnek fejezetei ilyen szentenciákban csendülnek ki: „jól látta ugyanis Hegel, hogy „minden filozófia a maga kora — gondolatokban felfogva“ (a Célkitűzés fejezet befejező sorai), a kultúra és filozófia fejezet pedig egy Eucken-féle idézettel végződik: „A cselekvés abban találja meg főcélját, hogy hivatása a világtörténelmi haladást szolgálni s az ethika magva, hogy az ember rendelje magát alá a történelmi feladatoknak.“ Ezek a fejezetek egy komoly és semmi esetre sem csak irodalmi műnek, hanem ennél sokkal nagyobb jelentőségű, talán éppen életműnek első fejezetei lehetnének. Az egyes gondolkozása irányok ismertetése bárha talán teljes egészében megoldja is a maga elé állított feladatot, mégsem olyan nagyszabású, mint amilyennek a könyv az első 50 oldal után ígérkezett.

De bármilyen szempontból tekintjük is e kis könyvet s egyébként a filozófiával és az étellel szemben bármilyen álláspontra és nézőpontra helyezkedünk is, annyi bizonyos, hogy e könyv korunk filozófiai irányai és általában a filozófiai problé-

mák iránt eleven érdeklődést kelt, illetőleg, ahol ez már megvan, ottan ezt az eleven érdeklődést ébrentartja és fokozza. Az is egészen bizonyos s ezt korunkban, a materiális nyomor és materiális élvezet korában, a természettudományok nagy föllendülésének idején nem tartjuk kis érdemnek, hogy az egész könyvön végigvonul s a különböző filozófémák ismertetése után is úgy érezzük, hogy a könyv minden sora ismétli, — mert bizonyára ez szerzőnek véleménye is, — az embereknek azt az áhítatos megbecsülését s az emberi dolgok csodálatosságát és csodálatos nagyságát, amit Sophokles oly gyönyörűen fejez ki: „Sok csodás dolog van a földön, de egy se csodálatosabb, mint az ember... aki a szót meg a gondolatot, az állami szervezetet kitalálta s... akármilyen jövővel szemben sem áll készületlen.“

Nagy Józsefnek az a gondolata pedig, hogy „a filozófia a kultúra fogalmi öntudata,“ nemcsak egészen grandiózussá teszi a filozófia szerepét, de olyannak tünteti fel, amilyennek mi is szeretnők látni a filozófia szerepét, amit azonban a jelenkor filozófiáiban bizony nem igen tudunk feltalálni.

Széles, nagy területen kalauzol bennünket ez a kis könyv. Biztos léptekkel megyünk világító szövegekkel az áthatolhatatlan sűrűségben, napjaink gondolkozásának bizony eléggé zűrzavaros összevisszaságában. Széles, nagy területen járunk s majdnem az az érzés vesz erőt rajtunk, hogy ezeken a területeken sehol sem tartjuk kívánatosnak felütni sátrunkat. Ez azonban egészen biztosan teljesen helytelen és múltó érzés, mert a könyvnek komoly hatása minden olvasójára bizonyára az, hogy az ember kutató szelleme most sem pihen s bár sokfelé ágazó, nemritkán kicsinyesnek látszó kísérletekben keresi a megoldást, de oly hatalmas nyughatatlanság tobzódik a jelenkori ember lelkének mélyén is, hogy lehetetlen, hogy e nagy vágnak megfelelő, mindeneket átölelő világfelfogás ne alakuljon ki, amely nemcsak egyes problémákra szorítkozik s amely megint egyszer grandiózus stílusú világképet adna az egész világról. Ilyennek látja szerző is a filozófia feladatát, amikor azt mondja: „A filozófia híján tekintetünk nem tudja túllépni a szűkkörű jelen fájdalmas határait; a jelen szükségleteitől az örökkévalóság követelményeihez csak a filozófia szárnyain emelkedhetünk fel.“

Alfarabi arab filozófus mondja: „A mindenség szüntelenül imádkozik, ha öntudatlanul is.“ A jelenkor chaotikus állapota nem tudja megértetni velünk ezt a magasztos tanítást. A múltakban igenis fel tudunk mutatni olyan filozófiai rendszereket, amelyek ilyen imádságos értelmet adtak a mindenségnek. Ezt a vonást nélkülözzük a mának sokfelé elágazó, nemritkán csak a tudósok tudományává vált filozófémáiban.

Kétségtelen, hogy ilyen meggondolások is maradnak bennünk a könyv átolvasása után. De azért a filozófia áhítatos szere-

tétét olvassuk ki e könyv minden sorából. E könyv gazdagságát és szépségét e pár sorban visszaadni nem tudjuk s ezt meg sem kíséreljük, de szépsége és gazdagsága nemcsak a legkellemesebb hangulatba juttatja az embert, hanem bizonyára a szakembert is értékes tanulssággal látja el s általában mindenkinek kellemes módon jó áttekintést nyújt nyugtalan korunk filozófiai törekvéseiről, illetőleg eredményeiről.

Bárány Gerő.

Dr. Alois Rasin. *Die Finanz- und Wirtschaftspolitik der Tschechoslowakei.* Übersetzung von dr. Paul J. Eisner. Duncker und Humblot, München und Leipzig. 1923. 164 l. és 3 grafikon.

Rasin Alajos Csehszlovákia állami életének megalapozásában jelentékeny szerepet játszott. Már a háború kitörése előtt is tagja volt, mint cseh képviselő az osztrák képviselőháznak, háború alatt a Csehország önállósítására törekvő alakulatoknak, s a forradalom kitörésekor, mialatt Massaryk és a többiek külföldön dolgoztak, Rasin Prágában játszott vezető szerepet. A nemzeti szövetség 1918 október 28-án kiáltotta ki a csehszlovák állam önállóságát és a nemzeti bizottság élén 3 más pártvezérrel együtt Rasin állott. Mint pénzügyminiszter tagja lett a Kramarz elnöklete alatt létesült első cseh kormánynak. Tárcájáról 1922 első felében lemondott, de 1922 októberében a Svehla-féle koalíciós kormányban újból elvállalta, és megtartotta az 1923 január 5-ön ellene elkövetett merénylet után is haláláig, mely 55 éves korában február 18-án következett be.

Könyvét 1922 októberében fejezte be, de előszava szerint 1921 decemberében írta, mert felfogása szerint az 1921. év végéig terjed a cseh állam önálló pénzügyi és gazdasági politikájának első korszaka, amelyet az alapelvekért és főirányokért való harc jellemez.

Ebben a korszakban is több szakaszt meg kell különböztetnünk, mert a szerző szerint a csehszlovák köztársaság oly szerencsés volt, hogy létezése első félesztendéjében az egész nép, rendek és osztályok különbsége nélkül a szabadság visszaszerzése feletti örömeiben és boldogságában lelkesedéssel és önzetlenül szolgálta az ország felépítését és gazdasági alapjainak megvetését. Később azután részben a szomszédos Oroszországból szított bolsevik agitáció olyan pénzügyi és gazdasági helyzethez és pszichológiai állapotokhoz vezetett, amelyeket Rasin jellemzően „száraz bolsevizmusnak“ nevez. 1921-ben azonban újra szóhoz jut a józanság, érvényesülni kezd a szorgalom és a takarékoság, és az ország újabb haladásnak indult, önérettel állapítja meg, hogy Közép-Európa összes államai közül a háború utáni kritikus korszakot a csehszlovák köztársaság állotta ki legjobban, amely tervszerűen dolgozott konszolidációján.

Ezt a tervet, amelynek megállapításában és végrehajtásában Rasinnak vezető szerepe volt, ismerteti a könyv 3 részben.

I. *A valuta-kérdés.* A nagy átalakulás után az első, legnagyobb és legnehezebb feladat a valuta- és pénzforgalom szabályozása volt. Nem is tudták pontosan, hogy Ausztria-Magyarország pénzügyileg hogyan áll, mert nyomban a háború kitörése után felfüggesztették az Osztrák-Magyar Bank alapszabályainak azt a pontját, amely tiltotta az állam részére való hitelezést és bankjegyeknek előírt fedezet nélkül való kibocsátását, valamint a jegybanknak azt a köteleességét, hogy 10 naponként anyagi helyzetéről kimutatást közöljön.

A bankjegyeknek a háború alatti szaporítása, a hadikölcsönökre 75% erejéig adott lombardkölcsön és az úgynevezett pénztári utalványokkal való tranzakció odavezettek, hogy az Osztrák-Magyar Bank bankjegyei tulajdonképpen államjegyekké váltak, és a háború előtti sántító aranyvaluta helyébe tényleg a papírvaluta lépett óriási inflációval. Míg a háború előtt a legnagyobb őszi pénzszükséglet idején sem tett ki az Osztrák-Magyar Bank jegyeinek mennyisége a váltópénzzel együtt 2800 millió koronánál többet, addig az összeomláskor 31.000 millió korona pénzeszköz, tehát tizenegyszer annyi volt forgalomban. Ennek következménye volt, hogy az inflációnak összes káros hatásai bekövetkeztek, amelyeket a könyv nagyon világosan és tömören foglal össze.

A szerzőnek a pénzügyminiszteri tárca átvétele után az volt az eredeti terve, hogy az infláció megállítására nemzetközi beavatkozást provokáljon, ez azonban Benes külügyminiszternek nem sikerült, talán azért, mert a rendesebb valutájú államok a papírpénz-infláció szörnyű következményei iránt kellő érzékkel nem bírtak.

Rasin ennek dacára önállóan is fellépett és először az Osztrák-Magyar Bankkal kezdett tárgyalásokat aziránt, hogy három feltétel mellett a közös valutát ideiglenesen tovább is fenntartsák:

minden állam, amely Ausztria és Magyarország testéből keletkezett, vagy abból területet kapott, nevezzen ki kormánybiztost a bank tevékenységének ellenőrzésére;

hadikölcsönökre lombard többé adható ne legyen;

a bank kölcsönt bármely államnak csak az utódállamokkal egyetértésben adhasson.

A tárgyalások nem mentek simán és azonkívül az Osztrák-Magyar Bank a csehszlovák kormány tiltakozása ellenére a Lammasch-féle osztrák kormánynak kétmilliárd korona kölcsönt adott. Ettől az időtől fogva a csehszlovák kormány az osztrák-magyar valutától való különválásra törekedett. A különválás azonban részben technikai, részben gazdasági okokból nem volt azonnal lehetséges. A keresztülvitel céljára elsősorban felállították a csehszlovák postatakarékpénztárt, amely a Bécsből elhívott cseh tisztviselőkkel már 1918 november 20-án megkezdte működését. A csehszlovák állani nem ismerte el az Osztrák-Magyar Bank 10.000

koronás, valamint a nálunk fehérpénznek nevezett 25 és 200 koronás bankjegyeit és intézkedéseket tett a pénz elrejtése ellen is. Mindezekkel elérte azt, hogy a 4%-kal kiírt 500 millió koronás állami ú. n. szabadságkölcsonre 2.072 millió koronát jegyeztek. Ezt az összeget azonban az állam folyó kiadásaira használták fel és így az infláció hatása hamarosan újból érvényesült.

Az infláció elleni küzdelem célját Rasin abban jelölte meg, hogy a fizetési eszközök bevonása útján a hitelgazdaságra való visszatérést kényszerítse ki. Ez irányban az első radikális lépés a pénz lebélyegzésével kapcsolatban a bankjegyek 50%-ának visszatartása és azonkívül 1%-os kényszerkölcson kimondása volt, amit a nemzetgyűlés 1919 február 25-én zárt ülésben határozott el; aznap éjjel az ország határát katonailag elzárták, a külfölddel való postaforgalmat február 26-ától március 9-ig megszüntették és a 10, 20, 50, 100 és 1000 koronásokat lebélyegezték. Ezzel az eljárással a fizetési eszközökből 30%-ot vontak ki. Rasin eredeti terve szerint a lebélyegzéskor a bankjegyek 80%-át akarta visszatartani. Ez ellen a radikális eljárás ellen azonban a nemzetgyűlésnek aggodalmi voltak és így az eredmény kompromisszum lett, amely fokozatosan akar az inflációról a normális állapotokba visszatérni.

Az 1919 április 10-én kelt törvény a lebélyegzett bankjegyeket állam jegy ékké, ezáltal államadóssággá nyilvánítja, majd az új csehszlovák koronáról szóló állam jegy ékre kicserélte és ezáltal a csehszlovák köztársaság lett a területén forgalomban volt összes bankjegyekre nézve az Osztrák-Magyar Bank hitelezője, valamint azokért polgáraival szemben az egyetlen adós. A törvény ezenkívül kimondotta addig is, míg jegybank felállítható lesz, állami bankhivatal felállítását és azt a felállításkor forgalomban volt államjegymennyiségen kívül új további bankjegyek kibocsátására csak teljes magánjogi bankszerű fedezet mellett hatalmazta fel. A bankhivatal mellett független férfiakból bankbizottságot is létesítettek.

A csehszlovák korona értéke az Osztrák-Magyar Bank jegyeinek az államjegyek kibocsátásakor való árfolyamával egyenlően állapított meg, ami a devalvációnak és így az államcsődnek elkerülését jelentette.

A kormány a valuta különválasztása után nyomban hozzálátott ennek arannyal való megalapozásához és a bevont lebélyegzetten bankjegyeknek vagyonsváltás útján való megsemmisítéséhez. Elő akarták csalni a lakosság által elrejtett arany- és ezüstterméket és a rendelkezésre álló idegen valutát. A gyűjtésnek és valutakölcsonnek eredménye azonban alig tett ki 15.000 kilogramm aranyat, holott egy milliárd korona jegyforgalom megalapozásához is 305.000 kg aranyra lett volna szükség. A differenciát Rasin 100 millió dolláros amerikai arany kölcsonból akarta

fedezni, ezt a kölcsönt azonban nem kapta meg a békeszerződés bizonytalanságai és az oroszországi bolsevizmus veszélye miatt, úgy hogy egyelőre csak a papírvalutának minél jobb megalapozás kellett szorítkoznia.

A fedezetlen államjegyek megsemmisítését a vagyonsértés volt hivatva lehetővé tenni, amit oly módon állapítottak meg, hogy annak lehető gyors befizetését is elérjék. De elejétől kezdve tisztában voltak azzal, hogy a vagyonsértés a valuta meggyógyítására nem elegendő.

Az osztrák valutától való elválás, amit a Saint Germain-i béke is jóváhagyott, magával hozta a prágai devizának az európai tőzsdéken való jegyzését. A cseh koronának nemzetközi árfolyamában azonban a csehszlovák gazdaság ereje jutott kifejezésre, a csehszlovák valuta kétségtelenül beteg volt és javulása csak a belső rendnek szigorú fenntartásától, az államháztartásban a takarékoságnak érvényesítésétől, a belső termelés lehető fokozásától és különösen a nélkülözhető fényűzési cikkek behozatalának eltiltásától volt remélhető.

A pénzügyi lábraállásban jelentékeny megkönnyítést jelentett az új állam számára Hoover akciója, ki 51 millió dollár áragyonát, lisztet és zsírt szállított hitelbe. A kormány azonban saját erejéből is törekedett a háború utáni nehézségek leküzdésére. Ellenőrzés alá vette az egész behozatalt és kivitt. Devizaközpontot állított fel és arra igyekezett a kivitt kényszeríteni, hogy a kitaposott bécsi és berlini utak elhagyásával közvetlenül adjon el a jóvalutájú államoknak. Erre a nagy cseh ipar, mely az egész osztrák-magyar monarchia iparának 60%-át jelentette, nagy lehetőséget nyújtott.

Mindezek az intézkedések a csehszlovák korona nemzetközi árfolyamára eleinte kedvező hatással voltak. 1919 február 20-ától március 14-ig 100 német márka árfolyama 52 svájci frankról 36-ra, 100 osztrák korona 23.5 svájci frankról 21-re csökkent, míg a csehszlovák korona 25-ről 33.5 svájci frankra emelkedett. Ekkortól kezdve azonban a csehszlovák korona árfolyamát a márka és az osztrák korona magával rántotta úgy, hogy 1920 február 2-án 5.65 svájci frankot, az osztrák korona 2.40 és a német márka 6.65 svájci frankot tett ki. Csak 1921 júliusában tudott a csehszlovák korona árfolyama a márkától különválni és fölé emelkedni és csak 1922 januárjában indult meg a csehszlovák korona árfolyamának fokozatos emelkedése.

A könyv érdekesen fejtegeti a cseh korona árfolyama hanyatlásának okait és azt főleg nem annyira gazdasági körülményekben, mint inkább a tömegek politikai és pszichológiai diszpozíciójában, a tömeglélek súlyos megbetegedésében jelöli meg. Az 1919. év második és 1920. év első fele a legsúlyosabb válságot hozta, amely az állam anyagi létét alapjaiban rendítette meg. Ez a lát-

roham 1920 második felében kezdett csak csökkenni, miután a bolseviki támadás Varsó alatt összeomlott és a termelési krízis, mely az egész világ-ón fellépett, Csehszlovákiában is kezdte hatását éreztetni. A szociáldemokrata párt 1920 szeptemberében szétvált a radikális szárnytól, amely kimondottan kommunistává lett. 1920 decemberében egy kommunista puccs meghiúsult, mert a kormány erőlesen elnyomta és azóta általánosan elismerték, hogy a szabad verseny és a szabad kereskedelem érvényesülésének kell tért engedni.

A konszolidáció útját nagyban elősegítette az, hogy a pártoktól független szakemberekből álló bankbizottság a bolsevisztikus időszakban sem adta beleegyezését az állam jegy éknek bankszerű fedezet nélkül való szaporításához, úgy hogy a fizetési eszközökben jelentkező nagyobb szükséglet a clearing útján való forgalom fejlődése útján nyert kielégítést. Ezt mutatja a postatakarékpénztár csekkszámzámláinak szaporodása is.

A valuta végleges rendezésére nézve a könyv csak terveket említ. A jegybankot magánjogi alapra akarják fektetni, kereskedelmi társaság alakjában létesíteni. Bankjegyei számára 35% nemesérc-fedezetet kívánnak, de még nincs eldöntve, hogy a fedezet arany, ezüst, vagy mindkettő legyen.

II. *Az államháztartás.* A költségvetési év mind Ausztriában, mind pedig, amivel a szerző nincs tisztában, Magyarországon július 1-től június hó végéig tartott. Magyarországon azonban az összeomláskor csak rövidebb időre szóló indemnitás volt érvényben. A csehszlovák állam első intézkedései közé tartozott, hogy a területén korábban hatályban volt osztrák és magyar törvényeket ideiglenesen hatályban tartotta, ami a költségvetési felhatalmazásra is vonatkozott. 1919 január 1-től június végéig a cseh kormány indemnitást kért, és mivel a cseh állami költségvetési évét a naptári évvel egyezően állapították meg, az első 1919-re szóló költségvetést csak nagy késéssel, júniusra készítették el. Decemberben pótköltségvetést is kellett megszavazni, amelynek figyelembevételével a csehszlovák állam összes kiadásai az első évben 8.6 milliárdot, és bevételei 3.7 milliárdot, deficitje tehát 4.9 milliárd koronát tett ki.

1920-ban az állami költségvetés a pótköltségvetést figyelembe véve kis fölösleget mutat ki, a valóságban azonban a kezelési eredményként az állami alkalmazottak illetményeinek drágasági pótlékkal való emelése, valamint az ellátatlanoknak lisztel és kenyérral való ellátása miatt 8.3 milliárd cseh korona deficit jelentkezett.

Ezek a túlkidadások a demagóg jelszavaknak voltak a következménye, amelyeknek ebben az időben a csehszlovák nemzetgyűlés hatása alá került. Egyrészt a tisztviselőkre nézve mondták ki többek közt az automatikus előléptetést, de szolgálatuk kezdetéig visszaható erővel, úgy hogy ennek, valamint a hadiévек dup-

lán való számításának következtében a tisztviselők jelentékeny része egyszerre több fizetési osztállyal lépett elő s az így elértnek megfelelő felemelt illetményeket kapta. A fontosabb állásban lévő és nagyobb képzettséggel bíró tisztviselők illetményei az alacsonyabbakkal meglehetősen nivellálódtak. Az alacsonyabb kategóriák illetményei ebben az időben a békeilletménynek tizenkét-szeresét, magasabb állásban levőké ötszörösét, a vezető állásban levőké meg éppen csak háromszorosát, sőt csak két és félszeresét tették ki. Hozzávéve ehhez még a tisztviselők számában beállott nagy szaporodást, meg van magyarázva az állami költségvetésben a személyi kiadásoknak nagy emelkedése, és ennek következtében a józanodáskor jelentkező takarékosági törekvés is első-sorban a tisztviselői létszámcsökkentésre, valamint az alaptalan és a költségvetést súlyosan terhelő előnyöknek megszüntetésére törekedett.

A lakosságnak kenyérrel és liszttel való ellátása már a háború alatt kezdődött. Később azonban már odáig fejlődött, hogy a csehszlovák állam tizenhárom és fél millió lakosának ilyenmő ellátásáról kellett gondoskodni. A lisztszükségletet az államnak jórészt külföldön, részben Amerikában kellett beszerezni és az önköltségi áron mélyen alul árusította és ennek következménye volt a nagy ráfizetés. Politikai és tömegpszichológiai okokból a rendszer megszüntetése nem sikerült máskép, mint annak ad abszurdum vitele által. Az agrár népesség, valamint az ellátásban részesülő városi lakosság közti ellentétek miatt a kormány 1921-re a liszt és kenyér árának fölemelését tervezte, mivel azonban a szocialista pártok ebbe nem egyeztek bele, ezért az ellátatlanok kategóriáit igyekeztek máskép megállapítani. Ez azonban a polgári lakosság részéről is olyan felzúdulást idézett elő, amely kapcsolatban az agrár lakosság nagy ellenszenvével oda vezetett, hogy belátták az állami gabonaellátás tarthatatlanságát és 1921-re már csak a valóban szegények részére való ellátást tartották fenn, azt is átmenetileg.

Így jutott a köztársaság annak fölismerésére, hogy a háború utáni gazdasági bajok az adósrófnak fokozatos feszítésével nem küzdhetők le, hanem az állami költségvetésnek és a közjogi testületek költségvetésének egyensúlya csak takarékosággal érhető el. Ezért a szerzőnek mint pénzügyminiszternek és Kramarz miniszterelnöknek javaslatára parlamenti takarékosági bizottságot küldöttek ki és az 1922. évi költségvetési előirányzat már a takarékoság jelszavával és az állam kereskedői tevékenységének megszüntetésével készült.

Az állam bevételi forrásai tekintetében az átvett adórendszeren jelentékeny módosításokat eszközöltek. Nem egy új (fogyasztási, forgalmi és termelési) adót hoztak be, vagy a régiekhez pótlékokat szabtak, s ugyanígy jártak el az illetékek, vámok és monopóliumok tekintetében. Az állami üzemek közül az államvasút,

melynek feladata egyrészt az Elba és a Duna közti kapcsolat, másrészt az új állam struktúrájának megfelelő koncentráció megteremtése, legalább egyelőre nagyon sokba kerül, de viszont a dohányjövedék annyira kedvező, hogy hasznából az összes állami kiadások 9%-a fedezhető. Mindezeknek eredményeképpen a köztársaságnak 1920 végéig nem a költségvetési, hanem a tényleges deficitje, mely amannál jóval kedvezőbben alakult, összesen mindössze 8 milliárd cseh koronát tett ki, amely deficit leküzdését a szerző a takarékoságnak az állam háztartásában való fokozatos érvényesítésével elérhetőnek tartja.

Az állami költségvetésre jelentékeny kihatása van annak is, hogy az állam adósságainak terhe miként alakul. A csehszlovák államnak adósságai három csoportba oszthatók:

Háborús adósságok	34.4 milliárd cseh K
A köztársaság által felvett kölcsönök	9.1 „ „ „
A háború előtti időkből vállalandó rész	4.5 „ „ „

Összesen: 48.— milliárd cseh korona. Az 1. és 3. alatt felsorolt tételek azonban még nem véglegesek, mert a könyv megírásáig a jóvátételi bizottság e kérdésekre nézve még nem döntött.

Az 1. alatt említett összegből 17 milliárd cseh koronába került a „csehszlovák hadseregnek“ a háború alatti, jórészt Szibériában való eltartása, amire főleg Észak-Amerikától kapott Massaryk elnök dollárkölcsönt, kisebb részben pedig az Olaszországban és Franciaországban harcolt kötelekek eltartására lírában és francia frankban vétetett föl.

Az államháztartás ily módon elég súlyos adósságok terhét viseli, az adósság összegének nagysága azonban a cseh korona devalvációja következtében növekedett és így a valuta javítása által ennek az adósságnak súlya is igen nagy mértékben csökkenthető, úgy, hogy ez az érdek is indokolja a kormánynak aziránti erőfeszítését, hogy a valutát javítsa, amennyire az a szomszéd államok gazdasági helyzete, vagy Rasin szerint „politikája“ mellett lehetséges.

III. Az eddig ismertett rendszabályokon kívül a kormány még *különböző közgazdasági intézkedéseket* tett az új állam gazdasági megerősödése érdekében, amelyeket a könyv egyenkint tárgyal:

1. A részvénytársaságok nosztrifikálása. Azokat a részvénytársaságokat, amelyeknek a köztársaság területén telepük van, kényszerítik arra, hogy székhelyüket is oda helyezték át és önálló részvénytársaságokká alakuljanak. Ezáltal nemcsak a tőkét nacionalizálják, hanem ez az adózás és az adójövedelem biztosítása szempontjából is előnyös. Ezt az osztrák vállalatokra nézve már végrehajtották, a magyarországi vállalatokra nézve a trianoni béke későbbi ratifikálása miatt még tárgyalások folynak.

A bank- és takarékpénztárügy önállósítása. Ausztriában a bankügy Bécsben volt centralizálva. A kormány a bécsi bankok fejlődését a vidékiek hátrányára közvetve és közvetlenül támogatta. Ezáltal a bécsi bankok a hitelszolgálat útján a cseh iparra is igen nagy befolyást gyakoroltak. A kormány tehát nagy súlyt helyezett a bankszervezet önállósítására és a bécsi bankok fiókjaitól önállósításukat, vagy cseh bankokkal való fuzionálásukat kívánta. Fejleszteni igyekezett a községi takarékpénztárakat is és mivel Szlovenszkóban a takarékpénztárak kevésbé virágzottak, a kormány az erősebb cseh takarékpénztárakkal fiókokat állított és azoknak fejlődését a pénzügyintézetek szövetségével is támogatja.

A részvénytársaságok tőkeemlése, ami az infláció és a pénz elértéktelenedése következtében azonban sokszor túlzott mértékben jelentkezett, a kormány azáltal gyakorolt befolyást, hogy a részvénytársaságok alapításának és tőkeemléseinek Ausztriában az 1873-i krach óta engedélyhez kötött rendszerét fenntartotta, sőt azt Szlovenszkóra is kiterjesztette.

A börzén az egészséges viszonyok fenntartása érdekében a kormány több intézkedést tett, többek közt a különböző ügyleteknek perelhetőségét Szlovákiára nézve is megszüntette.

A lakáskérdés ott is nagy nehézségeket okoz és annak leküzdésére nagyjából a nálunk is ismert megoldásokat alkalmazták, és a lakások teljes felszabadítására még nem tértek át.

Más tekintetben azonban a különböző háborús központokat és pénzügyi cézzal fenntartott, nagy állami jövedelmet hajtó központokat is, mint a szesz- és malátaközpontot, cukor-, fa- és szénbizottságot sorra megszüntették és a szerző szerint a lakosság akkor, mikor mindezekről a háborús alakulatoktól megszabadult, föllélegzett és az volt az érzése, hogy igazári elérte a békét. Az állami kötött gazdálkodásnak leghevesebb védői is kénytelenek voltak a szabadkereskedelem hívei előtt kapitulálni.

Magyary Zoltán.

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

Revue Bleue. — 1923 február 17. — *Antoine de Tarlé, La grandé Industrie allernande contre l'état* (A német nagyipar az állam ellen). A filozófusok Németországa után a katonáké következett. Ma a nagyiparosok Németorszázával van dolgunk. A német nagyipar ereje a háború óta hihetetlen gyorsasággal növekedett. Óriási méretű konzorciumokba tömörült és oly erkölcsi s anyagi hatalomra tett szert, amellyel a mai német kormányzatnak elsősorban kell számolnia. A társadalmi felfordulás erős ellenhatást váltott ki a nagyipar körében és a gyárosok szövetségét csak annál szorosabbá kovácsolta. Így sikerült megakadályozniuk az ipar szocializálását. Az általános elszegényedés, a pénz leromlása még növelte hatalmukat. A német márka elértéktelenedése tönkretette a nép háromnegyed részét. Lényegében a középosztálynak ugyanolyan kisajátítása ment ott végbe, mint a bolsevik Oroszországban. Egyedül a nagyiparosok menekültek ép bölrel az általános letörésből; sőt hasznot húztak belőle. A pénz leromlása fokozott kivitel tett lehetővé, a nagyipar idegen devizát gyűjthetett, törzsvagyonát gyarapíthatta, az üzemeket fokozhatta stb. — De vájjon ezt a nagy vagyoni erőt rendelkezésre bocsátották-e az államnak szorult pénzügyi helyzetében? Nem, a nagyiparosok ezt mindig visszautasították vagy oly feltételekhez kötötték, amelyet még ez a gyenge kormányzat sem fogadhatott el. Adózás és egyéb közterhek viselése tekintetében vis inertiae-vel élnek, vagy oly késedelmesen fizetnek, hogy a pénz időközi értékvesztése tetemesen csökkenti a teljesítés értékét. Azt is megkísérelték, hogy nyereszkeségi szándékkal megszerezzék az állami vasutakat, mondván, hogy az állam rosszul kezeli. Legutóbb, amikor a márka stabilizálásáról volt szó, a nagyipar azzal a jelszóval tiltakozott, hogy ez tönkretenné a német ipart. Egységes fölfogásuk sem a pénzügyek rendezéséről, sem a nemzetközi kölcsönről, sem a természetben való jóvátételről nincs. Csupán egy dologban értenek egyet: szenvedélyesen dolgoznak Németország nagyságán. Pángermánok valamennyien. Hazafiságuk a kormányzat megvetésével párosul. A versailles-i szerződés kötelezettségeit nem ismerik el. A csatatéren elvesztett háborút gazdasági téren akarják megnyerni. Franciaországnak nem szabad feladnia a Ruhr-vidéki harcot, ha le akarja törni bennük a reményt. Ez a közvetlen cselekvés többet fog érni, mint

bárminő diplomáciai lépés Berlinben. A német hadsereg legyőzése után most a nagyiparosok legyűrésének kell következnie. — május). **; *La Hongrie se prépare pour la Revanche* (Magyarország reváns-háborúra készül). A cikk közlésre érdemes, mert igen jellegzetes terméke az ellenünk folytatott és jól ismert forrásokból eredő hangulatkeltő, befeketítő sajtóhadjáratnak. A névtelen szerzőt mindenesetre ellenségeink baljóslatú hármás csillagzatában kell keresnünk. A szövetséges hatalmak jól teszik, ha a Magyarországon történeteket több figyelemmel kísérik. Ez az ország katonai előkészületeket tesz, hogy alkalmas pillanatban feldöntse a trianoni békét. Készülődései még Németországéinál is nyilvánvalóbbak és ma már úgy áll a helyzet, hogy Magyarországnak titkon rendes hadserege van. A vezetők nyíltan hirdetik, hogy a régi Magyarország területi egységére törekednek. Ennek egyébként a monarchikus kormányforma fenntartása a legjobb bizonyítéka. Ennek a királynélküli királyságnak alkotmányjogi formája jelképezi leginkább, hogy ez a nép máig sem nyugodott bele az országrészek elvesztésébe. A kormány — a nép reményeinek és illúzióinak ébrentartása érdekében — üldözi a köztársaságpártiakat, akik Magyarországot békés útra igyekeznek vezetni és meg akarják óvni újabb kalandok kockázatától. Másik gondja a kormánynak, hogy megszabaduljon a katonai ellenőrző-bizottságtól. Legutóbb a nagykövetség tanácsához fordult ilyen kérelemmel és a tanács már-már hajlandónak is mutatkozott az ellenőrző-bizottság visszarendelésére, amikor a kis-entente-nak még idejében sikerült meggyőznie a tanácsot Magyarország rosszhiszeműségéről és annak szükségességéről, hogy a katonai bizottságot továbbra is fenntartsák — sőt kibővített hatáskörrel, — ha csak komolyan akarják Magyarország lefegyverzését. A magyar kormány nemcsak nagy hadsereget szervez, hanem gondoskodik annak felfegyverzéséről is. Ami fegyvert és katonai anyagot magyar parancsnokságok a fegyverszünet óta a szövetségeseknek kiadtak, az jelentéktelen és használhatatlan. Valójában a fegyverek és hadianyagok ma is különböző rejtkehelyeken vannak. A katonai ellenőrző-bizottság hetenként talál elrejtett fegyvereket magánosoknál, templomokban, zárdákban, temetőben. Azonkívül megtörténtek a pénzügyi előkészületek is a megtörtölt háború eshetőségére. Eddig 15 milliárd koronát szedtek háborús célokra, amely összeg azonban állandóan növekvőben van. A szervezéshez tartozott továbbá hazafias, irredenta társaságok alakítása is — kormánytámogatással. Legfontosabb ezek között az „Ébredő Magyarok Egyesület“ (sic!) 250.000 rendes taggal. Ez az egyesület Bosnia-Hercegovina és Dalmácia visszaszerzését is célul tűzte ki. összekötöttest tart fenn német és osztrák szervezettekkel, bolgár komitácsi-bandákkal és az olasz fascistákkal Romanelli ezredes útján. A szövetséges hatalmaknak erélyesen fel kell

lépniök a magyar katonai előkészületekkel szemben, ha nem akarnak újabb középeurópai bonyodalmat.

La Nouvelle Revue Francaise. — 1923. május 1. — *Jacques Rivière, Pour une entente économique avec l'Allemagne* (Gazdasági együttműködést Németországgal!) Németországnak úgy kell lehetővé tenni a jóvátételt, hogy lábraállítjuk. A Ruhr-vidék megszállása — akármilyen sajtósággal hangzik is — ilyen irányban tett lépésnek fogható fel: egy kissé durva, de határozott felhívás Németországhoz az együttműködésre. Mert a Ruhr-műveletet csak az igazolhatja, ha Franciaország ki meri mondani, hogy politikájának nincsen más szándéka, mint előkészíteni a gazdasági szövetséget Németországgal. Itt elsősorban nem házakat és üzemeket kell újraépíteni, nem a múltat helyreállítani, hanem a jövőt megalapozni. Sajnos, a francia államférfiak még mindig hamis felfogásban élnek; még mindig nem merik feledni az „elpusztított vidékeket“. A versailles-i szerződés alapfogalatai maguk is képtelenségek. Arra akarták Németországot szorítani, hogy nemcsak vereségét, hanem bűnösségét is beismerje. A német jóvátételnek oly erkölcsi előfeltételeit akarták megteremteni, amelyek nem állhattak elő; magabaszállásra, bünbánatra és lelkiismereti furdalásokra akarták kényszeríteni a német népet, — csupa merő képtelenség. Meg kell teremteni a békét, a normális feltételeket és mindenekelőtt fátyolt a múlt keserveire, — feledni kell. A német nehézipar többször kísérletet tett hogy közvetlenül tárgyaljon a francia kormánnyal, azonban mindannyiszor ridegen elutasították. Pedig ez az egyetlen lehető kiút, amely az európai békét és Franciaország javát biztosítja: „ipari egyezmény“ Németországgal, amely kölcsönös és őszinte békés szándékon nyugszik. Számolni kell azzal, hogy a németeknél a tényleges hatalom a nagyipar kezében van és Franciaországnak meg kell ragadnia az alkalmat, hogy ezzel az erőtenyezővel megtalálja az észszerű megegyezést. Poincaré személye nagy akadálya ennek a józan politikának. Pedig Franciaországnak igazán szüksége van az engedékenységre és békülékenységre. Nem szabad azt hinni, hogy olyan vállalkozásnak, mint aminő a Ruhr-vidéki, közömbös a tartama: azzal a kockázattal jár, hogy nemcsak Németországban, hanem az egész világon a méltatlankodásnak és ellenérzésnek oly viharját kavarja fel, amelynek közepette a francia nép egykor reszketve és védtelenül fog állani.

Mercure de France. — 1923 március 1. — *G. Alexinsky, l'antisémitisme.* Azon kérdések között, amelyek a bolsevik uralom bukása után majdan újjáéledő Oroszországban megoldásra várnak, a legnehezebb és legösszetettebb a zsidókérdés. Amikor a forradalom kitört, a zsidók oly szilaj hévvel vették ki a részüket belőle, amelyet csak a cári kormányok alatti elnyomatásuk és

üldöztetésük tesz érthetővé. A forradalom hajnalán a szocialista párt öt vezére közül három volt zsidó, a négy menseviki vezér egytől-egyig zsidó volt, a bolsevikieknél hároomból kettő. 1917-ben egyszerre a legnagyobb türelmesség nyilvánult meg a zsidók irányában: mindenki igyekezett feledtetni velük az „évszázados igazságtalanságokat“ és teljesen egyenlő jogokat biztosítani számukra. A bolsevikiek uralomrajutása azután nemcsak felszabadította a zsidóságot, hanem tágabb érvényesülési lehetőséget is nyújtott neki, amit egyrészt az a körülmény magyaráz, hogy már a forradalom előtt is a zsidó elem volt a legbefolyásosabb a bolsevik pártban, másrészt az a törekvés tesz érthetővé, hogy a bolsevikiek, bizonyítani akarván nemzetközi elveik életképességét, a legfontosabb tisztségeket idegenekkel töltötték be: lengyelekkel, lettekkel, elsősorban azonban zsidókkal. A fontosabb állások egész tömegére zsidókat jelöltek ki: szovjetelnökségekre, népbiztoságokra, diplomáciai képviselőkre, stb. A bolsevikiek különösen hajlamosak lévén káprázatos külsőségekre és véleményük, rokonszenvük tüntető nyilvánítására, kevésbé művészi, de annál forradalmibb emlékművekkel rakták meg az utcákat (Marx-, Lassalle-szobrok, stb.), utcát, teret, körutat, palotát, klubot, színházat, hajót stb. neveztek el Marxról (már magában is elég ok az antimarxizmusra!), aki végtére is az antiszemita orosz szemében mégis csak egy német zsidó. Az oroszországi antiszemitizmus eddig nem látott méreteket öltött, nemcsak az alsó néposztályokban, hanem az értelmiség körében is, amelynek nagyobb része a forradalom előtt filozemita érzelmű volt és a hivatalos politika zsidóüldözésével szemben foglalt állást. Ennek az érzelmenek ma már nyoma sincs; helyet adott a zsidóellenes hangulatnak, amely annál erősebb lesz, minél hosszabbra nyúlik a bolsevik uralom — apr. 1. — U. a. Az orosz antiszemitizmusnak két főiránya van. Az egyik vallási jellegű, amely azonban végeredményben éppúgy politikai következtetésekre jut, mint a második, tisztán politikai célra irányzott mozgalom. Ez utóbbinak fő sajtószerve a jelenleg Belgrádban megjelenő *Novoie Vremja*. Ennek munkatársai így jelzik cikkeiket: „egy zsidó alattvaló“, ezzel is jelezni akarván, hogy Oroszország ezidőszerinti kormánya judeokratia. A mozgalom vezetőinek az a terve, hogy, mihelyt az orosz-szovjet megdől, a palesztinai „zsidó államra“ való hivatkozással minden zsidót úgy fognak tekinteni mint ennek az államnak polgárát, aki tehát Oroszországban idegen.

Revue hebdomadaire. —1922 nov. 25. — *Ch. Tisseyre, La France et l'Europe danubienne* (Franciaország és a dunai államok). A dunai államok politikai és gazdasági egyensúlyát teljesen felborították az új határok. A kettős monarchiában kifejlődött ipar és kereskedelem a mai széttagoltság és válaszfalak miatt itt is ott is nélkülözi a legszükségesebb nyersanyagot, a vasúti hálózat nem felel

meg az új követelményeknek és nem kevésbé feszélyezi az új tulajdonosokat, mint a régieket. Magyarország- csodálatos gazdasági egységét, amely ezt az országot a maga nemében csaknem páratlanná tette a világon, tönkretették új szomszédai, a háború javadalmasai kedvéért. De ez a csonkítás valójában még nem tette gazdaggá a győzteseket, akik csak a legnagyobb kinnal tudják nyereségüknek hasznát is venni; a legyőzöttet azonban tényleg sikerült minden életfeltételétől megfosztaniuk. A gazdasági közeledés elkerülhetetlen szükségességnek látszik a kettős monarchia utódállamai között. Sajnálatos, hogy az eddigi kísérletek jelentősebb eredmény nélkül maradtak.

Franciaországban kevésbé ismerik Közép- és Kelet-Európát, különösen Magyarországot és a magyar népnek küzdelmes életét, változatos sorsát. Váltakozva győzve és legyőzve, ez az ország szüntelenül szabadságáért küzdött és természetes határának integritásáért. Szlávok, románok, németek, akiket egyes királyok hívtak az országba, békésen éltek a magyar uralom alatt és gyakran, sok közös harcban tettek bizonyoságot hűségükről. A Kárpátok koszorújától bezárt területet tíz évszázad óta a magáénak tartja a magyar nép, mert — mint legszámosabb és legerősebb — kormányozta, szervezte, igazgatta a többi egy ezredév változatain át. Ez a büszke nép, amely Attila harcosaitól származott, elsősorban él az egész ősi birodalomban, kiváltképpen a középen, a főváros körül, de mindenütt másutt, a végeken is, mint pl. a székelyek Erdélyben. Az ország minden részében mély nyomokat hagyott a magyar műveltség, mert a magyarok nem tunya és kezdetleges dunai parasztság, mint azt sokan képzelik. A kisebbségek valójában csak Kossuth 1848-i szerencsétlen kísérlete után ébredtek nemzetiségük tudatára és annak is mindössze 15—20 éve a háború előtt, hogy néhány cseh, román és szerb szabadság-himnuszokkal zengte tele Európát, anélkül azonban, hogy hangulatkeltésük különösebb visszhangra talált volna a magyarországi nemzetiségek körében. És most vájjon boldogabbak a tótok, horvátok, szlovének, rutének, románok és vendek? A tótok nehezen tűrik a cseh kormányzatot és a szeparatista mozgalom naponként tesz haladást. A délszlávnak nevezett állam nagy belső nehézségekkel küzd éppen annak a ténynek folytán, hogy szerb uralom alá hajtott oly népeket, amelyek azelőtt a magyarhoz tartoztak. Erdélyben maguk a románok sem tudnak folytonos tiltakozások nélkül a bukaresti kormánynak engedelmeskedni. Ha ezeken a nem-magyar népeken kívül még arra is gondolunk, hogy kb. 4 millió magyart fosztottak meg ezeréves hazájától, akkor elképzelhető, micsoda tüzfészek van Közép-Európában. Túlzott dolog-e attól tartani, hogy ezek a népelemek egy szép napon felkelnek és viszszaakiváncolnak az anyaországba? Franciaország békét akar és minden francia egyformán fél egy új európai összecsapástól. A

békeszerződések határai azonban nem úgy festenek, mint egy békés éra körvonala. Inkább úgy tetszik, oly korszak előtt állunk, amikor a legkisebb esemény a legsúlyosabb zavarokat okozhatja; Közép-Európában egy rosszul kioltott tűz parázslík. Franciaországnak azon kell lennie, hogy mindenáron gazdasági megegyezést hozzon létre a kis-entente és Magyarország között. Ezért hathatós nyomást kell gyakorolnia cseh-szerb-román barátaira, hogy Magyarország és Ausztria mielőbb beléphessenek a kis nemzetek együttesébe. Franciaország tudja, hogy haragot és szemrehányást fog magára vonni, amikor azt kéri barátaitól, hogy Magyarország irányában engedékenyek legyenek; de a középeurópai béke érdeke, amely Franciaországnak elsőrendű érdeke, megéri ezt a kockázatot.

La Renaissance politique, littéraire, artistique. — 1923 március 24. — *G. Sauvebois, Le desarroi de la generation nouvelle.* Az új nemzedék tévelygése). A háborúban résztvett fiatalságot, az új nemzedéket úgy tekinti a francia nép, mint amelyet tapasztalatai, szellemi ereje a jövőben is a legnagyobb dolgok kivitelére képesít. E tekintetben máris sok csalódást hozott az idő, úgy, hogy ifjúságunkról ma már meg lehet állapítani, hogy korántsem az a nemes fölfogású és fölényes gondolkodású, amelynek általában hitték. Igaz, hogy a fiatalság öntudatos, határozott, cselekvésre kész. De mire, minő cselekvésre? Magasabbrendű feladataival és kötelességeivel nem igen látszik tisztában lenni. Igaz, hogy sport-kedvelő, hatalmas, egészségnek örvendő, edzett az élet apró kényelmetlenségeivel szemben, nem érzékenykedő, kerüli a káros szentimentalizmust; tud parancsolni, tekintélyt tartani, az élet valóságát közvetlen közléről nézi, stb. A hiba azonban ott van, hogy ezeket a képességeit csupán a személyes érvényesülés gálátába állítja. A mai francia fiatalság meggyőződéses individualista, amelyben nyoma sincs kollektív fegyelmezésre és közérdekre irányuló törekvésnek, mert mindegyikük csak a maga lehető legkedvezőbb elhelyezkedésén dolgozik. Faj és nemzet iránti kötelességet nem ismer a mai fiatalság. Másik jellemvonása pedig, hogy a realitáson felül álló eszményei nincsenek: pragmatista, — kételyek és aggodalom nélkül. Az a vallási visszahatás, amelyet a háborútól vártunk, csak az idősebb nemzedéket fogta meg, az ifjúságra hatás nélkül maradt. Továbbá feltűnően közömbös a jelen legnagyobb kérdéseivel szemben, amelyek Franciaország és a világ jövő sorsára vonatkoznak. Itt az ideje, hogy az új generáció helyesebb utakat kövessen és visszaállítsa a kapcsolatot az idősebb nemzedékkel, mert éppen ennek hiánya okozza a mai fiatalság tévelygését.

Weltwirtschaftliches Archiv. — 1922 november. — *Ernst Troeltsch, Naturrecht und Humanitat in der Weltpolitik* (Termé-

szetjog és humanitás a világpolitikában). A világháborúban mindkét fél részéről folytatott kulturális és morális propaganda azt mutatja, hogy napjaink demokratikus világában a politikának etnikai és történetbölcséleti kendőzése nagyobb tömegek mozgósításához feltétlenül szükséges. Erkölcsan és történetfilozófia háborús eszközök a politikailag irányított és iskolázott sajtó kezében. Ennek a morál-hirdetésnek az a rendeltetése, hogy az ellenfél erkölcsi gyengítését, tönkretételét szolgálja azáltal, hogy ügyének igaztalan, jogtalan voltát egész világ előtt bizonyítja. Innen erednek a háborús bűnösség dogmája és a kegyetlenségekről terjesztett hírek. Németországban mindezekig kevés megértés mutatkozott a politika ilyen eszközei iránt. Ennek a ténynek a háttérében pedig az a mély szakadék áll, amely a német politikai-történeti-morális gondolkodást a nyugateurópai-amerikai gondolkodástól elválasztja. Erre az ellentétre egyébként magukban a német belpolitikai küzdelmekben is erős hangsúly esik. Németországban épp úgy mint Oroszországban a demokratikus, pacifisztikus, népszövetség-barát, nemzetközi megértésre törekvő irányzatot nyugatosnak nevezik, szemben a sajátlagos német, történeti, organikus gondolkodásmóddal. A két világ alapvető különbsége a gyakorlatban is mindenütt érezhető. Miből ered ez a világnézeti szakadék? Mi a nyugateurópai és mi a német gondolkodásmód lényege? Az ellentét gyökere a természetjog és humanitás fogalmában és ennek modern járulékában, a haladás eszméjében van. A nyugateurópai világnézet ezeken a fogalmakon épül fel, egész közéletük pedig ezeknek a demokratikus dogmáknak istenítésén és az örökkévalóság hitével való tényleges, gyakorlati alkalmazásán sarkallik. Ebben van a nyugateurópai demokráciák konzervatív jellege, amelynek folytán ott a szocializmus is sokkal nagyobb ellenállásra talált, mint Németországban. A nyugateurópai konzervatív demokratizmussal szemben a német politikai gondolkodás organikusnak mondható, mint amelytől idegen ezeknek a nagy, kategóriális és az egész gondolkodást átfogó nyugateurópai alapfogalmaknak az értelme. Amott egy örökkévaló, erkölcsöt és jogot egyaránt átfogó racionális és isteni rend, itt mindig új és megújuló, eleven, individuális megtestesülése a történelem-teremtő szellemnek: ez a végső különbség. Aki az örökkévaló isteni természetjogban, az emberek egyenlőségében, az emberiség végső egységesítésében hisz és ebben látja a humanitás lényegét, az a német gondolkodásban a misztikusnak és brutálisnak sajátos keverékét fogja látni. Aki azonban — megfordítva — a történelemben az individualitásoknak örökké eleven és egyedi képződményeket mindig új meg új forrásokból elővarázsló tömkelegét látja, annak a nyugateurópai eszmevilág sivár racionalizmusnak, egyenlősítő atomizmusnak, sekélyességnek és farizeizmusnak fog feltűnni. Az átlag-európai eszmehagyomány nyugateurópai poli-

tikai és morális ideológiává fejlődött; a német romantikus gondolkodásból a történeti realizmus nőtt ki. Ami a vallási vonatkozásokat illeti, a német katholicizmus sokkal közelebb áll az átlagos európai tradícióhoz és annak modern fejleményeivel is sokkal inkább megtalálja a kapcsolatot, mint a protestáns-lutheri Németország. Amannak csupán a középkori rendiségbe visszanyúló és vallásos-misztikus elemei azok, amelyek részben a romantikához közelítik. Valójában éppen úgy magáévá teszi az észszerű természetjogot és a humanitásnak, mint a racionális és valláskövetelte egységes-emberiségnek eszméjét. Ez politikai és jogi eszmevilágának fővonása, amelyen világpolitikája is nyugszik.

A német eszmevilág alakulása a humanitásnak és az emberiségnek a nyugateurópaiktól egészen különböző ideájára vezetett: nem a végső egyesülése lényegileg egyenlő embereknek az egész emberiség észszerűen szervezett egészében, hanem harcoló és a harcban legfőbb szellemi képességeit kifejtő nemzeti szellemek. Ez az eszmealakulás a haladás ideája helyett is más, t. i. a fejlődés elvét bontakoztatta ki: nem hasonnemű és csupán folytonosan magasabbra hágó, az emberiség végső egységére törekvő fokozása az észnek, jólétnek, szabadságnak és célszerű szervezésnek (ez a nyugateurópai gondolkodás quintessenciája), hanem minőségükben különböző kultúrák lépcsőzete, amelyen a vezető nép a mindenkor utána következőnek adja át a fáklyát és valamenynyien együttvéve és egymást kölcsönösen kiegészítve jelentik az élet totalitását. Ezt a gondolatvilágot építették ki a klasszikus német filozófusok és kortársaik, Hegel és a történeti iskola minden irányban. Amikor azután elérkezett annak szüksége, hogy a német nép önerejéből, minden nehézséggel megküzdve felépítse új egységes államát, a bismarcki nagy idők küzdelme ezt az eredeti idealizmust kemény realizmusba hajlított. Az alapideák nem változtak. A természetjog és ennek testvérfogalmi nem támadtak fel. Azonban a nemzeti szellemek individuális sokaságának gondolata az emberiség általános eszméjének megvetésévé változott, a pantheisztikus államistenítés vak siker és erőszaktszetteletté lett, a romantikus forrongásból az adott helyzetnek kielégült élvezése, a mindenkori individuális jogból az állami szabályalkotás pozitív tétele, a magasröptű, arisztokratikus erkölcsből általános erkölcsi kétkedés, a német szellem államépítő törekvéséből pedig ugyanaz az imperializmus, mint bárhol másutt a világon. Azóta a német politikai gondolkodást különös kettősség jellemzi: egyrészt megőrzött romantikus vonásokat és magasabb szellemiséget, másrészt realista egészen a cinizmusig és minden jog s erkölcs iránt való teljes közönyösséig, — és sajátos hajlama van arra, hogy a kettőt keverje: brutalizálja a romantikát és romantizálja a cinizmust. A német nép ez előtt a nagy kérdés előtt áll: minő mér-

tékben kényszeríti a németet az átlag-európai és a germán gondolkodásnak ez az ellentéte a maga sajátos eszmevilágának és elméleteinek helyesbítésére? A német történelmi, politikai és etnikai gondolkodásnak valóban öneszmélésre van szüksége; de nem elvi változásról, szellemi sajátosságának megtagadásáról van szó, csupán kivett kultúreszmék újjáélesztéséről és a német faji gondolatnak a jelentékenyen megváltozott világhelyezethez való célszerű alkalmazkodásáról.

Weltwirtschaftszeitung. — 1923 április 6. — *Robert Liefmann: Die wirtschaftliche Wiederhefsiellung Europas und die Reparationsfrage. I. Die Leistungsfahigkeit Deutschlands* (Európa gazdasági újjáépítése és a jóvátétel kérdése. I. Németország teljesítőképessége). A 70—71-es háború meghagyta Franciaországot teljes külföldi birtokállományában, a reá rótt kárpótlás összege pedig legfeljebb 3%-át tette az akkori francia nemzeti vagyonnak. Ezzel szemben Németországot mindenéből kirabolták, ami elvehető volt: külföldi birtokállománya, követelése, kereskedelmi flottája stb. elveszett, ezenfelül pedig még 130 milliárd aranyárka megfizetésére kényszerítik, ami a háború előtti német vagyonnak is kb. 50%-a. Ennek a jóvátételi összegnek eredeti kiszabásánál és a későbbi megállapításokkor (londoni ultimátum stb.) is mindig arra történt hivatkozás, hogy hiszen a német termelési berendezések sértetlenek maradtak. E ponton alapvető közgazdasági tévedéssel állunk szemben. A német termelési berendezései, ugyanis csak akkor jöhetnek a jóvátétel szempontjából figyelembe, ha hozadékuk, még pedig pénzhozadékuk van; enélkül jóformán ócskavas-értékük van. Minők ezek a hozadéki kilátások? Első kérdés a belföldi piac. Németországnak a háború, a békediktátum, az azt követő sanyargatások és a társadalmi forradalom okozta elszegényedése természetesen a vásárlóképesség óriási mérvű csökkenését idézte elő. A német nép oly mértékben szorította meg fogyasztását, mint egyik másik nép sem. A papírpénz-infláció csak ideig-óráig tartó mesterséges vásárlóképességet teremtett és látszólagos ipari virágzást. Ez a helyzet még csak rosszabbodni fog, mihelyt a mesterséges vásárlóképesség megszűnik és a márka értéke állandósul. A második kérdés a külföldi piac. A nehézségek, amelyek a kivitel elé tornyosulnak, állandóan nőnek. Anglia a legtöbb áru értékének $\frac{2}{3}$ -át elérő vámot szed, az amerikai vámok 70%-ig terjednek, sok ország nagyon fontos kiviteli árúkra behozatali tilalmat állított fel. Ehhez járul még az ú. n. Loch im Westen: Németországnak sok idegen produktum tekintetében beviteli szabadságot és vámmentességet kellett engedélyezni, ami tovább rontotta a német ipar kilátásait. — Április 20. — u. a.

II. Wirkungen der deutschen Verarmung auf die anderen Staaten (A német elszegényedés hatása a többi államra). Már a háború

előtt szemére vetették Németországnak, hogy a nemzetközi kereskedelemben túlságosan éles versenyt („piszkos konkurrenca“, dumping) folytat. Ez a körülmény is sok tekintetben hozzájárult azon általános ellenszenvhez, amely az egész világot Németország ellen fordította. Azonban már akkor sem vették kellőképp figyelembe, hogy egy 70 milliós és ily szűk területre összehúzózott nép kényszerülve lesz gazdasági terjeszkedését, elsősorban kivitelét minden eszközzel kieroszakolni. Egy ily mértékben elszegényedett nép ily nagy lélekszámmal csak úgy tarthatja fenn magát, ha életszintjét a lehető legmélyebbre szállítja le és az országban nem termelt, hiányzó élelmiszerek behozatala céljából árukivitelét minden eszközzel kikényszeríti. Mostanság van csak igazán szó német dumping-ről. Ez azonban — látjuk — nem szűnhet meg; ha pedig a világ elzárkózik a német áruk befogadásától, akkor a német nép nagy részének egyszerűen éhen kell halnia. A német szegénységnek azonban végül minden nemzetre káros kihatása van. Világos, hogy mindazon országokat, amelyeknek a békében Németország volt egyik legnagyobb vásárlója, a német felvevőképesség csődjével jelentős kár éri (így különösen Angliát). Azonban nem kevesebb kára származott minden országnak a külföldi piacon való olcsó kínálat kényszeréből, amelyet a német verseny diktál. Lehetetlenség Európának legnagyobb, legproduktívabb népét politikai és katonai hatalmi eszközökkel teljes szegénységre kárhozatni, anélkül, hogy ennek valamennyi többi állam tartósan kárát ne látná. A világgazdasági összefüggések nem engedik meg, hogy egy ily jelentőségű nemzetet — s még hozzá Európa kellős közepén — tartósan szegénységben tartsanak. A gazdag államok védvámjai sem alkalmas eszköz Németország kivitelének meggátolására; az ily intézkedések csak fokozzák a drágaságot a gazdag országokban. Németország kifosztásából valójában senkinek sem volt haszna; valamennyi nép megszenvedti azt egyrészt a német vásárlóképesség csökkenésének, másrészt a dumping-nek alakjában. — Május 4. — u. a. *Die Reparationsplane* (Jóvátételi tervek.) Magának Németországnak jóvátételi ajánlatai is messze túlmennek gazdasági teljesítőképességén, mert ezek a tervezetek is túlságosan politikai szempontok szerint — főleg időnyerés célzatával — készültek és ezért mindenfélet Ígérnek, csakhogy haladékot szerezzenek. A gazdasági hatásokat azonban, amelyek ilyen moratórium lejárta után előállnak, Németország elszegényedésének világgazdasági kihatásait még a jóakarató külföldi szakértők (angolok-amerikaiak) sem veszik figyelembe. Abban az utóbbiak is egyetértenek, hogy Németország gazdasági fölépülése és jóvátétel fizetése mindenekelőtt teljes kereskedelmi szabadságot kíván. De sokat beszélnek a német államháztartás egyensúlybáhozataláról is, mint a jóvátétel feltételéről. Bizonyos, hogy a háború után a mai napig sok felesleges kiadása volt a

német kincstárnak. Azonban a kiadások túlnyomó részét mégis csak olyan elháríthatatlan körülmények okozták, mint a hazatérő milliós hadsereg, a Lengyelországból és Franciaországból kiutasított százezrek munkaalkalmának megteremtése és segítése, a blokádtól kitéheztetett népesség élelmiszerszükségleteinek beszerzése stb. Ezek a viszonyok ma is nagyrészt fennállnak és itt Németország túlnépesedését vajmi kevéssé szokták figyelembe venni. Mindennek ellenére minden német államnak erősen meg kell szorítania kiadásait. Azt persze azonban, hogy a márka értékének ezt követő stabilizálódása és az ezzel kapcsolatban várható óriási munkanélküliség hová fog vezetni, ma előrelátni még nem lehet.

ÚJ KÖNYVEK.

Albrecht, G.: Zur Lehre von der Entstehung der sozialen Klassen. Oppenheimer contra Schmoller. Jena, Fischer, 1922.

Baumgarten, A.: Die Wissenschaft vom Recht u. ihre Methode, II. Teil. 1922.

Beard, Ch.: The Economic Basis of Politics. New-York, A. Knopf, 1922.

Bergmann, Ernst: Der Geist des XIX. Jahrhunderts. Jedermanns-Bücherei. Breslau, F. Hirt, 1922.

Boetticher, Friedrich von: Frankreich. Der Kampf um den Rhein u. die Weltherrschaft. Leipzig, Köhler, 1922. — A szerző érdekes összehasonlítást tesz a Bourbonok, Richelieu, Mazarin, Napóleon politikája, diplomáciai tárgyalásai és a mai francia politika között. A francia expanzió útjai és eszközei nem változtak, a Rajna-vidék megszállásának végső célja is ugyanaz maradt: a világalalom.

Bötcher, Hans: Zur revolutionären Gewerkschaftsbewegung in Amerika, Deutschland und England. Jena, Fischer, 1922.

Bouglé, C.: Lecons de sociologie sur l'évolution des valeurs. Paris, Colin, 1922.

Bourdeau, Jean: Tolstói, Lénine et la Révolution russe. Paris, Alcan, 1923.

Bucharin, N.: Theorie des historischen Materialismus. Hamburg, 1922.

Buxton, Noel and T. P. Conwill-Ewans: Oppressed peoples and the League of Nations. London, Dent, 1923.

Bystranski, W.: Die Menseviki u. die Sozial-Revolutionäre in der russischen Révolution. Hamburg, C. Hoym, 1922.

Calmbach, H.: Die Diktatur in der Geschichte. München, Lehmann, 1923.

Colyer, W. T.: Americanism, a world menace. London, Labour Pubq. Co., 1923.

Croce, Ben.: Bemerkungen eines Philosophen zum Weltkriege.

Carr-Saunders, A. M.: The population problem; a study in human evolution. London, Milford, 1922.

Dane, Ed.: The common sense of economic science. London, Mills & B., 1923.

Debecle des soviets et la restauration économique de la Russie, La —. Paris, Association Financière, Industrielle et Commerciale Russe, 1922.

Deloche, M.: La crise économique du XVIe siècle et la crise actuelle. Paris, Plon-Nourrit, 1922.

Demartial, G.: La guerre de 1914; comment on mobilisa les consciences. Paris, Rieder, 1922.

Eppich, N.: Der Staat als Problem der Weltanschauung. Phil. Reihe, Bd. 58.

Faraday, W. B.: Democracy and Capital. London, John Murray, 1922. — Szocialistaellenes irat. Szerinte állambiztonság és nemzeti jólét a nagy bankokon és biztosító intézeteken nyugszik, amelyek a jövő demokráciájának alapját teszik.

Földes, B.: Die Hauptströmungen der sozialistischen Gedankenwelt. Berlin, O. Elsner, 1923.

Fahlbeck, P. E.: Die Klassen u. die Gesellschaft. Eine geschichtlich-soziologische Studie über Entstehung, Entwicklung und Bedeutung des Klassenwesens. Jena, Gustav Fischer, 1922.

Gilbert-Rivière, A.: Les Forces matérielles et morales de la France. Tours, Cattier, 1922. — A könyv szerzője Franciaország fiatalágához fordul, amely az ország újjáépítésére hivatott. Ezt az építő nemzedéket így jellemzi: „Tetteiben gyakorlati és pozitív, lelkében hagyományörző, belső életében vallásos és kimélyült, olyan elvektől telített, amelyek a nemzeteket virágzóvá és hatalmassá teszik: ezek a nemzetépítők újabb századokkal köthetnek alkut.“

Guériot, Paul: Pour revenir a la vie normale. Paris, Perrin, 1922. — Az egyensúlyát veszített társasélettel, amelyet drágaságnak szoktunk nevezni, és ennek orvoslásával foglalkozik. Főbb előírásai a következők: bőségesebb termelés valóban hasznos javakból; ápolni és fejleszteni különösen a mezőgazdaságot; csökkenteni a hivatalnokok számát; leszerelni a túltömött városokat és benépesíteni a vidéket; gyarmatosítani; enyhíteni a közterheket; életmódunkat egyszerűsíteni és fegyelmezni.

Got, Ambroise: La terreur en Bavière. Paris, Perrin, 1922.

Guy-Grand, N.: La démocratie et l'après-guerre. Paris, Garnier, 1923.

Günther, H.: Rassenkunde des deutschen Volkes. Berlin, 1922. — Általános áttekintés a német nép körében mutatkozó faji

elkülönülésekről. Bevezetésében a faj fogalmát elemzi, élesen elkülönítve azt a nemzetiségétől. Különös figyelmet fordít a zsidóság szerepére.

Hahn, W. és A. V. Lilienfeld-Toal: Der neue Kurs in Russland. Jena, Fischer, 1923.

Hamon, A.: La crise mondiale du socialisme, Saint-Brieuc, 1922.

Hauser, Otto: Rasse u. Politik. Weimar, Duncker, 1923.

Herrmann, Georg: Über den Begriff Nation. Freienwalde a. d. Oder. Thilo, 1923.

Heusz, Theodor: Der demokratische Staat u. die Volksgemeinschaft. Berlin, Demokrat. Verlag, 1923.

Hoeffler v. Loewenfeld, Albert: Republik oder Monarchie? Leipzig, Weicher, 1922.

Hughes, Ch. E.: Lebensbedingungen der Demokratie. Berlin, Verl. f. Politik u. Wirtschaft, 1922. — A szerző az Egyesült-Államok egyik ismert nevű államtitkára. Könyve a demokrácia alapelveinek, a demokratikus kormányzatnak, a pártok- és a pártéletnek kritikáját tartalmazza.

Jenks, Jeremiás: The immigration problem. A study of American immigration conditions and needs. New-York and London, Funk & Wagnalls, 1922. — A szerző az amerikai bevándorlás korlátozását igyekszik igazolni. Az európai gazdasági és politikai viszonyok mindig újabb és nagyobb emberhullámokat zúdítanak Amerikára. A jelenlegi bevándorlás 80%-a Kelet-Európából kerül ki. Az éles faji különbségek miatt az asszimiláció a legnagyobb nehézségekbe ütközik.

Johnson, Fanny: The german mind. London, Chapman, 1922.

Jouin, Mgr.: Le peril judéo-maconnique. Paris, Émile-Paul, 1922.

Juvin, Lucien: La république juive des soviets. Deux années en Russie (1919—1921). Nantes, imp. Chaillons, 1922.

Kracauer, N.: Soziologie als Wissenschaft. Dresden, 1922.

Leder, Z.: Die Offensive des Kapitals und die Einheitsfront des Proletariats. Hamburg, C. Hoym, 1922.

Liefmann, R.: Die kommunistischen Gemeinden in Nord-Amerika. Jena, Fischer, 1922.

Landwehr, Ottokár: Ubervölkertes Land. Eine bevölkerungspolitische Studie über Gegenwart u. Zukunft Europas. Wien u. Leipzig, Braumüller, 1923.

Le Fur, Louis: Races, Nationalités, États. Paris, Alcan, 1922. — A szerző szembeállítja a felsőbbrendű faj jogát, — amelyet a német szellem termékének tart — és a nyugateurópai liberálisok nemzetiségi elvét. Mint gyakorlati alkalmazásukban egyaránt veszedelmes és a közjólétre káros elveket mindkettőt elveti. A

helyes állameszmény a politikai közület törvényes képviselője. Az állam engedjen helyi, professzionális és nyelvi önkormányzatot, sőt igyekezzék a maga szuverenitását a nemzetközi közösség előjogaival és indokolt beavatkozásaival is összhangba hozni.

Lorenz, Emil: Der politische Mythos. Leipzig—Wien—Zürich Int. Psychoanal. Veri., 1923.

Loewenstein, Karl: Volk u. Parlament. München, Drei Masken Verl., 1922.

— : Das Problem des Föderalismus in Grossbritannien. München—Berlin, Schweitzer, 1922.

Loria, Achille: I fondamenti scientifici della riforma economica; studio sulle leggi della produzione. Torino, Bocca, 1922.

Mayer, Max Ernst: Eechtsphilosophie. Berlin, Springer, 1922.

Michel, Henri: Organisation et rénovation nationale. Paris, Colin, 1923.

Narodetzki, Andre: La faillite des trois internationales, leur origine, leur doctrine pacifique, etc. Paris, Pedone, 1923.

Niemeyer, Völkerrecht, V. M. V., Göschen 865, 1923.

Nitti, Fr.: Der Untergang Europas. Die Wege zum Wiederaufbau. Deutsche Übersetz. Frankfurt a. M., Frankfurter Societäts-Druckerei, 1923.

Oppenheimer, F.: System der Soziologie. Bd. 1.: Alig. Soziologie, 1. Hbd.: Grundlegung. Jena, Fischer, 1922.

Ormesson, comte Wladimir d': Nos illusions sur l'Europe centrale. Paris, Plon, 1923.

Pinkow, H. W.: Macht u. Einfluss der Freimaurer. Hamburg, Vera Veri., 1923.

Poincaré, Baymond: La victoire et la paix. Paris, Daragon, 1922.

Quick, O. Ch.: Liberalism, modernism and tradition. London,, Longmans, 1922.

Comte Renaud de Briey: Le Rhin et le Problème d'Occident. Bruxelles, Dewit; Paris, Plon-Nourrit, 1922. — A szerző a Rajnavidék jövő politikai sorsával, a hovácsatolás kérdésével (ez a kérdés természetesen csak a francia-belga politika szemében kérdés —, a szerk.) foglalkozik és a belga-megoldás mellett száll síkra. Emlékeztet az 1813-as angol tervre, amely egy belga-rajnai állam létesítésére vonatkozott.

Ryss, Pierre: L'expérience russe. (Trad.) Paris, Payot, 1922.

Silbermann, P. A.: Die deutsch-nationale Republik. Hrsg. v. d. Gesellschaft für Volksaufklärung im Geist d. Gemeinschaft. Berlin—Wilmsdorf, Republikan. Reichsverlag, 1923.

Silverman, H. A.: The substance of economics. London, Pitman, 1923.

Schön, Leslie: The psychology of golf. London, Methuen, 1923.

Stammler, Rudolf: Lehrbuch der Rechtsphilosophie. Berlin, 1922.

Stoltenberg, Hans: Sozialpsychologie. II. Teil: Seelgruppenlehre (Psychosozologie). Berlin, K. Curtius, 1922. — I. része (Sozialpsychologie) u. o. 1914-ben. A szociálpszichológia fogalmának elemzése kapcsán a szerző két kérdés-csoportra bontja a vizsgálandó tárgyat. Ilyen fogalmak, mint hazugság, gyűlölet, felhívás, beleegyezés, szánalom, bizalom, engedelmesség stb. csupán az egyes emberi tudat folyamataira vonatkoznak azon különböző viszonyokban, amelyekben az individuum embertársaival van. Ezeknek a lelki jelenségeknek vizsgálatát nevezi St. szociálpszichológiának. Más fogalmak, mint pl. tanácskozás, szerződés, barátság, hírnév, szokás, megegyezés, tekintély, határozás, társaság, társalgás, egyesület, játék, párt, hagyomány stb. olyan emberekre vonatkoznak, akik bizonyos tekintetben összetartozónak tekintik magukat és akiket közös lelki tartalom fűz össze. Ezen utóbbi jelenségek tudománya a psychoszociológia, amely tehát az emberek közös lelki tartalmát vizsgálja. St. a legközelebbi feladatot ezen tartalmi elemeknek és tartalmi kapcsolatoknak elemzésében látja.

Schultze, E.: Die Zerrüttung der Weltwirtschaft. Stuttgart, Kohlhammer, 1922.

Spann, O.: Vom Wesen des Volkstums. Was ist deutsch? Leipzig, Böhmerl.-Verlag, 1922.

Starkoff, V.: Le bolchévisme. Paris, ed. du Fauconnier, 1922.

Sowjet-Russland vom sozialen u. wirtschaftlichen Gesichtspunkt. Sammelwerk, hersgeg. v. Lud. Krzywickiego. Warschau, Verl. Ignis, 1922.

Tönnies, Férd.: Der Zarismus und seine Bundesgenossen 1914. Neue Beiträge zur Kriegsschuldfrage. Berlin, 1922.

Trubetzkoi, Fürst N. S.: Europa u. die Menschheit. München, Drei Masken Veri., 1922.

Trotzki, N.: Die neue ökonomische Politik Sowjetrusslands u. die Weltrevolution. Hamburg, 1922.

Weber, Max; Wirtschaft u. Gesellschaft. (Grundriss der Sozialökonomik, III. Abt.) Tübingen, Mohr, 1922.

Williams, A. R.: Durch die russische Revolution 1917[^]-1918. Berlin, 1923.

Wittfogel, K. A.: Vom Urkommunismus bis zur proletarischen Revolution. Berlin, Veri. Junge Garde, 1923.

TARTALOM.

	Oldal
<i>Eckhardt Ferenc</i> : Szociáldemokrácia az új Ausztriában.....	329
<i>Dékány István</i> : Kjellén államelmélete.....	355
<i>Bibó István</i> : A magyarság és a magyar társadalom jelleme.....	367
<i>Ottlik László</i> : Felelősség és szükségszerűség.....	386
<i>Divald Kornél</i> : Művészeink nemzetisége és társadalmi helyzete a közép- korban.....	400
FIGYELŐ. <i>Mezey István</i> : A bolsevik uralom Szibériában.....	414
KÖNYVISMERTETÉSEK. Buday László: Magyarország küzdelmes évei. <i>Thirring Lajos</i> . — Moór Gyula: Bevezetés a jogfilozófiába. <i>Bárány Gerő</i> . — Weszely Ödön: Bevezetés a neveléstudományba. <i>Bárány Gerő</i> . — Nagy József: A mai filozófia főirányai. <i>Bárány Gerő</i> . — Alois Rasin: Die Finanz- und Wirtschaftspolitik der Tschechoslowakei. <i>Magyary Zoltán</i>	420
KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE. <i>Ifi. Hornyánszky Gyula</i>	440
ÚJ KÖNYVEK. <i>Ifi. Hornyánszky Gyula</i>	450